

Redactioneel

Preken is te leren! Tegen deze uitspraak zullen weinig mensen bezwaar aantekenen. Colleges homiletiek – zowel de theoretische als de praktische – werpen zeker hun vruchten af en de meeste predikanten zullen kunnen getuigen dat de boeken van bekende predikers en/of homileten (Spurgeon, Bohren, Lloyd-Jones, Stott!) hen daadwerkelijk bij het (beter) preken geholpen hebben.

Maar is preken *met passie* ook te leren? Dat zal minder vanzelfsprekend beaamd worden. Toch geloven de initiators van de beweging *Passie voor preken* er hartstochtelijk in. Ze geven er zelfs *cursussen* over! Daar wilt u vast ook meer van weten! Wel, dit themanummer voorziet daar in. Eerst schrijven twee van de oprichters een gepassioneerd verhaal over ‘de persoonlijkheid van de prediker’ (Ron van der Spoel) en over ‘persoonlijk preken’ (Jos Douma). Vervolgens gaat ons redactielid Yme Horjus direct in op de vraag of preken met passie te leren is. Als kersvers bestuurslid van de beweging, volgde hij de driedaagse cursus *Passie voor preken* en schrijft er een ervaringsverslag met kanttekeningen over. Het ‘portret’ van de beweging wordt gecompleteerd door een kritische reflectie van Wim Dekker, waarin een aantal wezenlijke vragen aan bod komen, die om een voortgaand gesprek vragen.

De thema-artikelen worden min of meer toevallig omlijst door twee bijdragen van ons redactielid Eveline van Staalduine, namelijk een exegetische verkenning en een recensie-artikel, dat zich ontwikkelt tot een boeiende inleiding in de literaire exegese.

Teun van der Leer (eindredacteur)

Personalia:

Drs. Ron van der Spoel is hervormd predikant te Harderwijk en oprichter en voorzitter van de beweging *Passie voor preken*

Dr. Jos Douma is gereformeerd-vrijgemaakt predikant te Haarlem en is leider van de Visiegroep van *Passie voor preken*. Hij promoveerde in 2000 op het proefschrift *Veni Creator Spiritus. De meditatie en het preekproces*. Hij heeft een eigen thuispagina op het internet: www.josdouma.nl

Drs. Yme Horjus is baptistenpredikant te Doetinchem, bestuurslid van *Passie voor Preken* en lid van de redactie van *Soteria*. Van 1988-2000 doceerde hij o.a. homiletiek aan het baptistenseminarium te Bosch en Duin

Drs. Wim Dekker is als predikant voor vorming en toerusting verbonden aan de hervormde bond voor inwendige zending en lid van de Visiegroep van *Passie voor preken*

Dr. Eveline van Staalduine-Sulman is gereformeerd predikante. Zij doceert OT aan de ETH te Veenendaal en aan het baptistenseminarium te Bosch en Duin

Geweld

Een exegetische verkenning naar aanleiding van 1 Samuël 15

– door dr. Eveline van Stalduine-Sulman –

Geweld. Elke dag horen of zien we wel een of andere vorm van geweld. Mensen die elkaar iets aandoen, met of zonder bedoeling. Natuurrampen die dorpen of steden veranderen in een chaos. Oorlogen die landen teisteren. Haat die jonge mannen en vrouwen aanzet tot aanslagen, ongeacht wat voor slachtoffers er vallen. Maar als we goed nadenken, zijn er ook andere vormen van geweld. Politie-optreden om plunderingen te voorkomen. Bevrijdingsacties om gijzelaars te verlossen. Arrestaties en huiszoekingen bij criminelen. Geweld om recht te doen en de samenleving te beschermen. Soms is geweld onvermijdelijk.

Vroeger was het niet veel anders, getuige de verhalen in de Bijbel en in andere oude overleveringen en annalen. En in zekere zin kan het goed zijn over geweld in de Bijbel te lezen: ook toen streden en leden mensen, ook toen was God erbij. Het wordt echter anders als God zelf aanzet tot geweld. Daarmee hebben we aanmerkelijk meer moeite en ik zou zelfs zeggen: daarmee hebben we de laatste tijd erg veel moeite. God hield zich niet aan onze Conventie van Genève, God heeft Zich nooit hoeven verantwoorden voor een gerechtshof. Je zou je zelfs kunnen afvragen of God Zich niet een aantal malen schuldig gemaakt heeft aan genocide, bij voorbeeld in dat verhaal over de vernietiging van Amalek. God geeft Saul daar de niet mis te verstane opdracht: 'Ga nu heen, versla Amalek, slaat al wat hij bezit met de ban en spaar hem niet. Dood man en vrouw, kind en zuigeling, rund en schaap, kameel en ezel' (1 Sam. 15:3).

Geweld is een westerse fixatie

Voordat we God voor het internationaal gerechtshof te 's-Gravenhage dagen, moeten we het verhaal in het juiste perspectief zien. We kunnen niet zomaar een gebeurtenis van pakweg 3000 jaar geleden veroordelen omwille van de normen die we zelf pas sinds een eeuw hanteren en die we - met heel veel moeite - aan de rest van de wereld aan het opleggen zijn¹. Want moeite hebben met geweld is onze, westerse, insteek! En wel om verschillende redenen:

- Wij zijn sinds de Renaissance en zeker sinds de Verlichting meer en meer individualistisch gaan denken, in tegenstelling tot veel andere landen in de wereld. Wij spreken over 'onschuldige' slachtoffers bij de aanslag op de WTC-torens (11 september), maar in het Midden-Oosten zeggen ze ons dat niet na. Zij vonden iedereen in de Verenigde Staten schuldig, want iedereen daar was lid van die bedorven, westerse maatschappij. Het Midden-Oosten redeneert (nog steeds!) sterk vanuit het collectief, wij niet.

- Wij denken hoe langer hoe meer vanuit een neo-aristoteliaans wereldbeeld, dat wil zeggen: het leven hier en nu is voor ons persoonlijk belangrijk. Ieder mens is even uniek. Wij sterven niet meer voor de grote idealen, wij leven het liefst ons eigen leven tot het einde toe uit. Ieder slachtoffer is daarom een slachtoffer teveel. We zouden Saul eigenlijk wel willen prijzen, dat hij nog zoveel onschuldige dieren heeft gespaard (1 Sam. 15:9).
- Dat alles heeft tot gevolg dat we het democratiseringsproces tot in het absurde hebben doorgevoerd, met alle gevolgen van dien. Als iedereen even belangrijk is, dan mag niemand autoriteit over een anders leven hebben: de meester niet, de predikant niet, de politie niet, God niet. De anti-autoritaire opvoeding heeft ons allen geraakt. Met als gevolg, dat Marokkaanse jongeren ons uitlachen over het slappe optreden tegen jeugdcriminaliteit.
- En zo zijn wij - na de Verlichting, na twee wereldoorlogen over ons grondgebied en na de verheerlijking van geweld en dwang door het nazisme - allergisch geworden voor alle vormen van dwang, in Europa nog meer dan in Amerika. Mede daardoor zit een deel van Europa met kromme tenen te kijken naar wat Amerika in Irak doet. Wij voelen ons niet meer thuis bij welke vorm van geweld ook, fysiek of psychisch². En daarbij hebben we ons godsbeeld aangepast. God is liefde, is onze slogan: 'Het mainstream christendom heeft een idyllische wereldvisie geschapen van mensen van goede wil die op hun gemak leven met een vriendelijke God.'³ Dat was vroeger anders, kijk maar in de oudere bijbelcommentaren die nauwelijks een probleem zien in godgestuurd geweld. Dat is elders in de wereld nog steeds anders, waar christenen veel meer uitgaan van de autoriteit van God. Niet dat daar het individuele verdriet minder is, maar de mensen kunnen het beter plaatsen en verklaren.

Geweld als middel tot oordeel

Dat het in het Oude Testament anders ligt, kunnen we niet alleen lezen in het verhaal over Amalek. Geweld als middel tot een goddelijk oordeel was ook in Israël aanvaard. De hele geschiedenis van Israël - van Jozua tot en met 2 Koningen - staat in het teken van de zegen en de vloek, gevolgen van gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid (Deut. 27 en 28). Wat de Israëlieten een aantal andere volkeren aandeden - de ban of de verdrijving uit het land Kanaän - hadden ze ook aanvaard als hun eigen lot in het geval zij ongehoorzaam zouden worden. En het is hen ook overkomen en ze hebben het aanvaard, getuige Klaagliederen 1:8, 18, etc. Het was geen meten met twee maten, integendeel, met het oordeel waarmee Israël oordeelde, zouden zij geoordeeld worden (vgl. Matt. 7:2). Voorts was de ban een internationaal aanvaard middel in die dagen, zij het met mate. Er was wel een soort Conventie van Genève. In 2 Kon. 6:22 lezen we terloops dat krijgsgevangenen niet ter dood gebracht werden.⁴ In Deut. 20 staan regels voor een 'vreedzame' oorlogsvoering. Maar de ban was een speciaal geval, waarbij alle eer toekwam aan de godheid die het leger had gestuurd. De koning van Moab had zo eens een Israëlitische stad met de ban geslagen, ter ere van zijn god Kemos, schrijft

hij op de 'steen van Mesa'.⁵ In het geval van Amalek moest de ban gebruikt worden, omdat het een geding was tussen God en Amalek. Er mocht geen eer gaan naar koning Saul, noch naar zijn soldaten. Vandaar dat God zo furieus reageerde over Sauls gedenkteken (15:12) en de buit van de soldaten (15:14). Zo werd het een ordinaire oorlog om buit en eer, terwijl God hier een gericht over een volk had uitgesproken.⁶ En nogmaals, men sprak toen niet in termen van 'onschuldige slachtoffers'.⁷ Je was deel van de gemeenschap, je was daarmee ook verantwoordelijk voor die gemeenschap, inclusief je voorouders. En God accepteerde die cultuur en openbaarde zich daarin, net zo goed als zijn Woord later werkelijk vlees geworden is en onder ons gewoond heeft. Wij denken nauwelijks meer in gemeenschapstermen. Wij voelen ons wel thuis in onze maatschappij en gaan ervan uit dat God dat ook doet, juist omdat wij ieder individu dezelfde kans willen geven. Nu wil ik geen pleidooi houden om terug naar het gemeenschapsdenken te gaan - dat zou ook niet kunnen in onze verstedelijkte maatschappij. Denken vanuit het individu en met democratische inslag is niet alleen van na de Verlichting, maar ligt ook verankerd in het joodse en christelijke gedachtegoed: God als Schepper en iedereen als zijn schepsel; arm en rijk ontmoeten elkaar; er is geen onderscheid meer tussen Jood en Griek, slaaf of vrije, man of vrouw. Er zitten heel goede kanten aan onze cultuur. De andere kant van de medaille valt echter vooral de allochtonen op: eenzame bejaarden, zwervende psychiatrische patiënten, jongeren zonder respect voor anderen, mensen die door de enorme druk tussen wal en schip raken. Een collectivistische cultuur heeft zo zijn nadelen, onze individualistische evenzo.

Geweld en liefde

Zo zien we dat geweld in de dagen van het Oude Testament een aanvaarde rol speelde tussen volkeren onderling en tussen volkeren en hun god. En onze God heeft zich daarbij ten dele aangesloten. De ban heeft Hij een aantal malen gebruikt om een aantal zaken recht te zetten, hoe weinig wij ook weten over Gods motieven. De oorlogswetten van Israël daarentegen zijn dusdanig streng (Deut. 20), dat we kunnen vermoeden dat God geweld in het algemeen niet de meest werkzame oplossing vond voor internationale conflicten. Ook de wetten voor het dagelijks leven geven aan, dat geweld en dwang niet als normaal werden beschouwd. De wetten op de gastvrijheid en rond het recht van de zwakken dammen de vreemdelingenhaat in. De wetten rond de sabbat en het sabbatsjaar stellen een grens aan onderdrukking en levenslange slavernij. We mogen ons dus wel degelijk gesterkt voelen in ons streven naar het uitsluiten van geweld en het protesteren tegen geweld in onze maatschappij. We mogen het recht echter nooit vergeten, en evenmin het geweld dat daarvoor helaas soms nodig is. Eens wordt dat allemaal anders, maar zover zijn we nog niet in deze wereld. We moeten onze slogan 'God is liefde' nog wel bijbels doordenken en vullen. We komen er niet uit door dit verhaal over geweld naar het Oude Testament te verschuiven, terwijl de liefde Gods vooral in het Nieuwe Testament zou zijn geopenbaard. Er is, wat geweld betreft, geen ontwikkeling van een gewelddadig naar een weldadig God. Ook in het

Nieuwe Testament komen we Gods toorn tegen, vallen er slachtoffers (Ananias en Saffira) en is er sprake van oordeel en geweld (Openbaring). Misschien moeten we onze definitie van liefde onder de loep nemen: 'Ons begrip van liefde is gekleurd door twintigste-eeuwse intenties van relationaliteit, dialoog en gelijkwaardigheid. In het bijbelse taalveld heeft liefde andere connotaties: die van een ziedende, onstuitbare kracht, waar niet mee valt te spotten. De 'toorn van God' is die van een jaloerse echtgenoot (Ez. 16). 'De vlam van de liefde heeft een dodelijk karakter en dat is reden voor schrik en fascinatie (Hoogl. 2:7, etc.)'⁸ Tenslotte mogen we ons nog troosten met de gedachte dat God te allen tijde bereid is geweest zijn dreigementen niet tot uitvoering te brengen. Ninevé, de grote vijand van Israël, droeg een gezamenlijke schuld en kreeg van Jona niets anders dan de boodschap van toekomstig geweld. Maar door hun gezamenlijke bekering moest Jona toezien dat Gods genade het weer eens had gewonnen van zijn toorn. Zou God dan Amelek niet gespaard hebben, als het zich bekeerd had - het grote volk tussen Egypte en Israël, met duizenden mensen die het onderscheid niet kennen tussen hun rechterhand en hun linkerhand, benevens veel vee?

Noten

1. De Conventie van Genève was in 1864, een jaar na de oprichting van het internationale Rode Kruis. Het Landoorlogsreglement (LOR) is van 1907 en functioneerde tijdens de wereldoorlogen, terwijl de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens pas in 1948 door de Verenigde Naties werd aangenomen.
2. Vroeger was geweld een vorm van macht. Tegenwoordig lijkt iedere macht als een vorm van geweld (smisbruik) te worden ervaren. Vergelijk de dubbele betekenis van het Duitse woord *Gewalt*: macht en geweld.
3. Ruard Ganzevoort, 'De gewelddadige aard van de religie?' *Theologisch debat 1* (2004), 5-14, m.n. 12.
4. En krijgsgevangenschap is duur! Gevangenisstraffen zijn altijd duurder dan lijfstraffen, want die laat de maatschappij de financiële consequenties dragen, terwijl de (financiële) consequenties van lijfstraffen op de misdadiger rusten. Daarom is de gevangenis in een maatschappij met weinig bestaansmiddelen niet de meest voorkomende straf.
5. Zie K.A.D. Smelik, *Behouden schrift: historische documenten uit het oude Israël*, Ten Have, Baarn, 1984, p. 39.
6. Zo'n gericht is een onderdeel van Gods koningschap, niet een gevolg van een kwade bui bij Hem, zie o.a. H.G.L. Peels, *Wie is als Gij? 'Schaduwzijden' aan de Godsopenbaring in het Oude Testament*, Boekencentrum, Zoetermeer 1996, pp. 82-99.
7. De werkelijk onschuldige slachtoffers werden overigens uit Amalek gered: de Kenieten (zie 1 Sam. 15:6).
8. Theo L. Hettema, 'Theologisch spreken tegen het geweld', *Theologisch debat 1* (2004), 15-23, m.n. 20-21.

De persoonlijkheid van de prediker

- door drs. Ron van der Spoel -

Onlosmakelijk verbonden

Het is een tendens van de laatste decennia die bij de allerlaatste verkiezingen weer heel scherp naar voren kwam: wie de boodschap brengt is van evengroot belang als wat de boodschap is. Vandaar dat op de posters niet een programma van de partij staat afgedrukt, maar het hoofd van de lijstrekker. Hij staat voor wat de partij zegt, hij belichaamt de boodschap.

De politiek is zich inmiddels goed bewust, dat de boodschapper moet uitstralen wat de boodschap inhoudt. De betrouwbaarheid van de boodschap wordt afgelezen aan de geloofwaardigheid van de boodschapper. Dat is op zich niet nieuw, het is eigen aan de intermenselijke communicatie, maar de bewuste doordenking ervan voor wat dit betekent op de preekstoel, is iets wat nog maar recent op gang gekomen is.

In dit artikel wil ik een aantal gedachten op een rijtje zetten over de relatie boodschap-boodschapper en over welke plaats de persoon van de prediker daarbij mag of moet hebben.

De vraag is: *in hoeverre kan en mag de prediker in de verkondiging aanwezig zijn en wat betekent dit dan voor de persoon van de prediker?*

Accentsverschuivingen

De laatste tijd wordt er in de homiletiek regelmatig aandacht besteed aan de persoon van de prediker. De homiletiekgeschiedenis laat zich lezen als een telkens wisselend accent op een van de drie kernen van het preekproces: de Boodschap, de hoorder en de prediker. Daarbij is de nieuwste ontwikkeling meestal een reactie op een doorgeslagen accent op een van die drie in de periode ervoor.

Na de periode van aandacht voor de subjectiviteit van de predikant aan het eind van de 19^e en begin van de 20^e eeuw, kwam Barths reactie met de Wort-Gottes theologie, waarin de subjectiviteit van de prediker zoveel mogelijk wegvalt achter de objectiviteit van het verkondigde Woord. Het gevolg van dit benadrukken van het objectieve Woord was dat de hoorder niet echt in vizier kwam, hetgeen weer een reactie opleverde in de 60-er jaren. Onder leiding van Ernst Lange werd toen weer bewuste aandacht gevraagd voor de homiletische situatie van de hoorder. Je kan wel een duidelijke boodschap hebben, maar landt die boodschap wel bij de hoorders? De intermenselijke communicatie kwam daardoor ook steeds meer in vizier en daarmee deden in de 70-er en 80-er jaren allerlei nieuwe preekvormen en spreektechnieken hun intrede in de homiletische doordenking. Vooral vanuit de angelsaksische

homiletiek ging men op zoek naar hoe de boodschap gecommuniceerd kan worden naar de mensen van vandaag.

Het postmodernisme had inmiddels de westerse wereld in alle lagen beïnvloed en de moderne media hadden de manier waarop mensen informatie ontvangen en verwerken toen al heel sterk bepaald. Wil je mensen bereiken met een boodschap, kan dat niet langer door het verkondigen van allerlei waarheden uit de Schrift, zo ontdekten ook de homileten in de VS, maar dan moet je ze meenemen, betrekken bij wat er gebeurt in het bijbelgedeelte. Het gaat niet meer alleen om het uitleggen en toepassen van wat er staat geschreven, het gaat erom dat ze aanvoelen waar het hier nu ten diepste om gaat¹. Eén van de gevolgen van deze ontwikkeling in de samenleving en bij de hoorders is dat er op een andere manier gepreekt moet worden. De manier waarop een boodschap gebracht wordt, is tegenwoordig belangrijker dan ooit tevoren. Zoals het in de politiek, in het onderwijs en in de media zeker zo belangrijk is *wie* iets zegt, als *wat* er wordt gezegd, zo werkt die ontwikkeling ook door in de kerk. Wil je mensen overtuigen van de relevantie van de bijbelse boodschap, speelt de boodschapper daarin een grote rol. Dat past bij het begin van de 21^e eeuw, maar het past mijns inziens ook bij het verkondigen van het Evangelie an sich. Het is inherent aan verkondigen, dat de verkondiger er toe doet. Preken is namelijk een manifestatie van het geïncarneerde Woord, een door God bedoeld menselijk spreken om het Goddelijk Woord hoorbaar en verstaanbaar te maken. God is mens geworden en wil dat het goddelijke op die puur menselijke manier tot klinken wordt gebracht. Omdat het Woord vleesgeworden is, gebruikt God gewone mensen met hun eigenaardigheden om dit Woord te verkondigen. Zowel de incarnatie van het Woord als de incarnatie in de prediking getuigen van die geweldige beweging van God naar mensen.

De prediker als getuige

Wat is dan de specifieke rol van de prediker, wat is zijn opdracht in het preken? Er zijn veel kernwoorden voor het preken aan te geven, er zijn even zovele beelden voor de prediker te noemen², maar als Jezus vlak voor zijn hemelvaart de discipelen de wereld in stuurt, drukt Hij ze op het hart: 'Gij zult mijn getuigen zijn...' (Hand. 1:8). Jezus gebruikt op dit cruciale moment de metafoer van de getuige. Een getuige is iemand die de waarheid moet vertellen. Hij kan dat slechts door te vertellen wat hij heeft gezien, gehoord of meegemaakt. Daarbij staat of valt het geloven van de waarheid met de eerlijkheid van de getuige. Wil het getuigenis als waarheid erkend worden, moet men de getuige geloven. Dat gebeurt door zijn getuigenis na te trekken met behulp van eventuele bronnen waarop de getuige zich baseert. Maar dat heeft ook alles te maken met de vraag of de getuige betrouwbaar is. Een betrouwbare getuige is iemand die instaat voor wat hij zegt, die zeker weet dat hij de waarheid spreekt en die dat ook uitstraalt.

Voor de homiletiek betekent dit, dat de prediker met zijn hele persoon instaat voor de Boodschap die hij verkondigt, hij staat voor wat hij zegt! Het is ook niet zomaar een boodschap, het is de Boodschap die hij die week heeft ge-

hoord, die helemaal door hem heengegaan is, waar zijn hart vol van is en zijn mond van overloopt. Op de preekstoel of het podium staat geen nieuwslezer, maar een bewogen getuige.

Zoals de profeten die het Woord van God moesten doorgeven dat slechts konden doen als getuige van wat ze gehoord of gezien hadden, zoals de apostelen die het Evangelie verkondigden dat ze zelf gehoord of gezien hadden van Jezus, zo is iedere verkondiger een getuige. De getuige is het licht niet, maar is gekomen om te getuigen van het licht (Johannes 1:8).

De waarheid door een persoonlijkheid

Binnen de 'recente' homiletiek is de meest invloedrijke uitspraak hierover gedaan door Phillips Brooks toen hij zei: 'preken is de waarheid gebracht door een persoonlijkheid'³. Ook Brooks wilde benadrukken dat de prediker niet kan wegkruipen achter de bijbelse boodschap, maar dat hij, of hij wil of niet, helemaal aanwezig is in de verkondiging die hij brengt. Daarbij legt Brooks het accent op het karakter, de persoonlijkheid van de voorganger. Hij grijpt hiervoor terug op de klassieke driedeling die geldt voor al het spreken waarbij de spreker de hoorder wil overtuigen van de boodschap die hij brengt. Er zijn drie elementen van belang, zo leert Aristoteles in zijn *Rhetorica*⁴: logos, ethos en pathos. Bij logos gaat het om de inhoud, om wat er wordt gezegd. Bij ethos gaat het om de betrouwbaarheid van wie het zegt, om de persoonlijkheid van de spreker. Bij pathos gaat het over hoe de spreker zo de boodschap kan overbrengen dat het de hoorder raakt, verandert. Dit zijn de drie elementen die bij het overtuigen een hoofdrol spelen, waarbij hij de ethos als meest doorslaggevend noemt.

Voor het preekproces vertaal ik deze drie zaken tot een opdracht: blijf dichtbij het Woord (logos), blijf dichtbij de hoorder (pathos) en blijf dichtbij jezelf (ethos). Deze drieslag is verhelderend en helpt om karikaturen te voorkomen.

De logos doet daarbij een beroep op je verstand, gaat over de waarheid die verkondigd mag worden. Zorg dat je een heldere en begrijpelijke boodschap hebt vanuit de Schrift. De meeste predikers zullen het hierover eens zijn.

Met pathos ligt het anders. Er zijn voorgangers die zich in allerlei bochten wringen om maar een gevoel bij de mensen los te maken, er zijn ook voorgangers die daar wars van zijn en juist zo rustig en beheerst mogelijk op de preekstoel staan. Voor de eersten is de lijn tussen toneelspelen en verkondigen heel dun geworden, voor de laatsten gelden de woorden van Loyd-Jones: 'Als ik me aan één ding, meer dan wat ook, schuldig heb gemaakt, dan moet ik bekennen dat dit misschien wel het meest in mijn eigen bediening ontbroken heeft ... Dit element van pathos en emotie is volgens mij heel belangrijk. Het heeft hieraan in deze eeuw ernstig ontbroken en misschien wel in het bijzonder onder de mensen van de kerk der Reformatie... Is dit niet het gevaar, is dit niet de tendens: het verachten van het gevoel dat wezenlijk bij de mens hoort en door God is gegeven? Wij weten niet wat het is om in vervoering te geraken. Wij weten niet meer wat het is diep geroerd te zijn'⁵. Pathos heeft ten diepste te maken met hart hebben voor je hoorders, met houden van je gemeente en intens verlangen dat ze al luisterend naar de preek daadwerkelijk

Jezus ontmoeten. Als dat je verlangen is, is passie op de preekstoel geen trucendoos, maar oprechte bewogenheid met de gemeente en haar heil.

Ethos

Als het echter gaat om wat doorslaggevend is bij het overtuigen van de hoorders van de Boodschap, is dat niet de pathos, maar de ethos⁶: leef *uit* wat je zegt en leef *naar* wat je zegt. Of, zoals Amerikaanse jongeren het zeggen: 'Don't talk the talk, if you don't walk the walk'.

Iemand die dit heel sterk naar voren heeft gebracht is de bekende homileet Brian Chapell. In zijn 'Book of the Year'-homiletiek *Christ-centered Preaching* vraagt hij direct aan het begin al grote aandacht voor de ethos van de prediker⁷. Hij associeert de driedeling van Aristoteles met de woorden van Paulus in 1 Tessalonicenzen 1:5, waar de apostel zegt: '... omdat onze evangelieprediking niet slechts in woorden (logos) tot u gekomen is, maar ook in kracht en in de Heilige Geest en in grote volheid (pathos); gij weet trouwens hoedanig we bij u geweest zijn (ethos) om uwentwil'. Chapell benadrukt dat de Bijbel zelf op verschillende plaatsen het accent legt op het feit dat een pastorale persoonlijkheid de basis van deze bediening is. Welsprekendheid mag dan het preken aantrekkelijk maken, haar hart klopt in betrouwbaarheid⁸.

Het is voor de verkondiging cruciaal dat de prediker als Gods getuige staat voor wat hij zegt, leeft uit de Boodschap die hij mag brengen. Mensen voelen haarscherp aan of de prediker zich de boodschap heeft eigen gemaakt of niet en dat bepaalt grotendeels of ze de woorden tot zich laten doordringen of niet. Kort gezegd: ze merken direct of je preekt vanuit je hart. Ethos is de preekstoel opgaan als een door Gods Woord aangeraakte getuige, die met liefde voor de hoorders wil spreken van hart tot hart!

Spirituele persoonlijkheid

Als je ethos, je persoonlijkheid, zo'n onvermijdelijke rol speelt in de verkondiging, wat betekent dit dan voor ieder die preekt? Ofwel: wie is tot deze dingen bekwaam? Het is hij die een spiritueel leven leidt! Alleen een prediker die in afhankelijkheid dichtbij God leeft, kan een kanaal zijn voor Gods genade, kan een getuige zijn van Gods grote daden. Wie preekt moet dus wel spiritueel leven. Spiritualiteit is een proces van vallen en opstaan met als doel dat je verandert, omgevormd wordt naar het beeld van Christus. Daarbij speelt de klassieke drieslag van Luther een grote rol: de oratio-meditatio-tentatio⁹. Ik werk dit kort uit.

Spiritueel leven is in de eerste plaats een biddend leven, een leven waarin de prediker alles van zichzelf en van zijn gemeente en zijn leefwereld deelt met God. Dit betekent dat de drukke prediker zich ook dagelijks terugtrekt uit de hectiek om stil te worden tot God, zich uit te strekken naar Jezus. Zo wordt niet alleen zijn leven, maar ook zijn prediking ondergedompeld in gebed, vervuld van de aanwezigheid van God. Dit bewaart de prediker voor de gevaren van al te grote verwachtingen van zichzelf of al te grote angst voor zichzelf. Wie bidt, beseft dat God veel groter en machtiger is dan het instrument, de prediker, dat Hij gebruikt¹⁰. God is niet afhankelijk van mijn inbreng, Hij wil

die inbreng echter wel helemaal in dienst nemen. Het gebed bewaart je voor te grote verwachtingen van jezelf. Maar ook voor minachting van de eigen inbreng. Al biddend mogen we ons ook gesterkt weten om onze taak te verrichten, krijgen we de moed om daar daadwerkelijk met hart en ziel te gaan staan.

Het tweede element van spiritueel leven is de meditatio, ofwel het aandachtig horen en overdenken van Gods Woord. Het gaat om het proeven van wat er staat, van wat God wil zeggen, van wat dat met je doet. Het is het proeven uit Psalm 1, waar de welzalige man Gods wet overpeinst bij dag en bij nacht. Spiritueel leven is niet alleen biddend leven, maar ook luisterend leven. Luisteren naar God en naar de mensen om je heen, maar ook eerlijk luisteren naar wat er met dat Woord gebeurt in jezelf. De ethos van de prediker vraagt van hem een opmerkelijk bestaan.

Het derde wat Luther noemt bij spiritueel leven is de tentatio, de aanvechting. Waar de prediker zich biddend en mediterend uitstrekt om meer van Christus in zich te mogen ontvangen, daar volgt onherroepelijk de strijd. Het is de strijd tegen de twijfels die al lezend en biddend ook in hem boven komen. Het is de strijd tegen de verwachtingspatronen van de hoorders. Het is de strijd tegen de angst. De strijd tegen de hoogmoed. De strijd tegen verflauwing. Het is ook de strijd tegen de middelmatigheid. Juist voor drukke predikers is de verleiding groot om genoegen te nemen met de status quo, met blijven functioneren op het niveau waar je op zit. Dan doe je nog wel je best, maar niet meer je *uiterste* best. Dan ken je je talenten inmiddels wel zo'n beetje, maar je verdubbelt ze niet (Matteüs 25:16).

John Stott waarschuwt geestelijke leiders voor wat hij de twee hoofdzonden van leidinggevend in het Koninkrijk noemt¹¹. De eerste is pessimisme, hetgeen hij God-onterend noemt en onverenigbaar met het christelijk geloof, omdat we geloven in de kracht van God, de kracht van het evangelie en de kracht van Gods volk. De tweede hoofdzonde die Stott aanwijst is middelmatigheid. Wees ambitieus en ondernemend voor God door al de gaven die Hij je gegeven heeft optimaal te gebruiken. Het zijn deze twee hoofdzonden die juist in deze tijd door predikers moeten worden bestreden in henzelf en in hun gemeente.

Voorbeeldig leven

Spiritueel leven is dus een biddend, luisterend en strijdend leven. Een manier van leven zoals Jezus Christus ons heeft voorgeleefd en zoals we dat als predikers ook onze gemeente mogen voorleven. Ethos betekent dat zichtbaar en merkbaar is dat je leeft uit wat je zegt. Het betekent daarmee ook dat je als prediker een voorbeeldfunctie hebt. Juist omdat Boodschap en boodschapper zo met elkaar verbonden zijn, is heel het bestaan van de prediker in het geding voor de geloofwaardigheid van wat je verkondigt. We zien dat ook nadrukkelijk terugkeren in de woorden van Paulus die meerdere keren zichzelf als voorbeeld aanprijst¹². Dit betekent voor de prediker dat de verkondiging niet ophoudt als hij de preekstoel afdaald of het podium verlaat. De Boodschap is ingebed in zijn hele persoon en leven. Het is opvallend hoe Paulus

oproept zijn ethos te volgen in het bijzonder op twee gebieden¹³: ten eerste in het omgaan met het lijden. De prediker die spreekt over de kracht van het kruis, zonder zelf de strijd en aanvechting en tegenstand te willen ondergaan, zal niet worden geloofd.

Het tweede wat Paulus noemt als voorbeeldfunctie van een voorganger is de omgang met geld. Hij ziet zoveel mogelijk af van beloning voor zijn werk om daarmee een voorbeeld te geven. De omgang van de prediker met geld zal, ook als er geen bedragen bekend zijn bij de gemeente, toch zichtbaar zijn. Ben je echt anders dan de materialistische wereld om je heen, ben je zoals je daar ook over preekt?

Conclusie

Welke rol speelt de persoonlijkheid van de prediker in het overbrengen van de Boodschap, zo was de vraag. De conclusie is dat dit een doorslaggevende rol is. Wie je bent als gelovige, hoe je leeft als prediker, is bepalend voor de geloofwaardigheid van het Woord dat je verkondigt. Je kan als prediker dan ook niet iets verkondigen wat je niet zelf hebt doorleefd of wat je niet zelf in de praktijk kunt of wilt brengen. Dit vereist een spiritueel leven dichtbij God, een leven in openheid naar God, in openheid naar de mensen die aan je hoede zijn toevertrouwd en in openheid naar jezelf. Waar die openheid, die eerlijkheid er is, daar word je als prediker transparant tot op Christus.

Voor de preekvoorbereiding betekent dit, dat er zeker zoveel aandacht moet worden besteed aan de voorbereiding van de prediker als aan de voorbereiding van de preek. Wil de boodschap die je ontdekt hebt echt door je heen kunnen gaan, vereist dat tijd en stilte om te bidden en te mediteren, om het tot je nemen en te verwerken. Dan staat daar een bewogen getuige te spreken vanuit het Woord, met hart voor z'n hoorders. Dan staat daar een afhankelijk gelovige, een integer persoon, een oprechte prediker, een mens uit één stuk. Hij mag het ze verkondigen en Gods Geest kan door hem heen werken in de harten van de hoorders.

De ethos, de persoonlijkheid van de prediker is van groot belang. Dat maakt de prediker niet groot, maar dat maakt je juist afhankelijk en klein en leert je met Paulus zeggen: 'Door de genade Gods ben ik wat ik ben en zijn genade aan mij is niet tevergeefs geweest, want ik heb meer gearbeid dan zij allen, doch niet ik, maar de genade Gods die met mij is. Daarom dan, ik of zij, zo prediken wij en zo zijt gij tot geloof gekomen' (1Korintiërs 15:10,11).

Noten:

1. Een prachtig overzichtsartikel van deze laatste ontwikkeling is geschreven door Cornelius Plantinga, President van het Calvin College in Grand Rapids, onder de titel: *Dancing the Edge of Mystery, From Proposition to Pilgrimage*, Books and Culture september/oktober 1999. Zie de website van Christianity Today.
2. Thomas Long noemt de metaforen heraut, pastor, verhalenverteller en getuige (T.G.Long, *The Witness of Preaching*, Louisville 1989, p.23vv). John Stott noemt in zijn *Preachers Portrait* de prediker als heraut, beheerder, getuige, vader en dienaar

- (Stott, John R.W., *The Preachers Portrait: Some New Testament Word Studies*, Grand Rapids 1961)
3. Phillips Brooks deed deze uitspraak in zijn Beecherlectures aan de universiteit van Yale in 1877. Zie hiervoor: Brooks,Phillips. *The Joy of Preaching*. Grand Rapids 1989, p.25 en 27
  4. Aristotle, *Rhetoric*, Introduction to Aristotle, edited bij R.McKeon, Chicago 1973. Zie ook Paul Oskamp en Rudolf Geel, *Concreet en Beeldend Preken*, 1999, p.175,176.
  5. Loyd-Jones, D.M., *Prediking en Predikers*, p.64,65.
  6. Brooks, 1989, p.54: 'And first among the elements of power which made success I must put the supreme importance of character, of persoal uprightness and purity impressing themselves upon the men who witness them'.
  7. Chapell, Brian, *Christ-centered Preaching: redeeming the expository sermon: a practical and theological guide for Bible preaching*, Grand Rapids 1994, p.25-32.
  8. Chapell, 1994, p.27
  9. Douma, 2000, p.196,197.
  10. Buttrick zegt het zo: ' The gospel, however, is always greater than the preachers of the gospel- thank God. The fact is, all preachers serve Christ in brokenness, trusting in grace alone'. Buttrick, David, *Homiletic. Moves and Structures*, Philadelphia 1987, p.458,459
  11. Stott, John, *Uitdagingen van deze tijd in bijbels perspectief*, Apeldoorn 1999, p.512
  12. O.a. Filippenzen 3:17, 2 Tessalonicenzen 3:6-9 en 2 Timoteüs 3:10
  13. Rudolf Bohren, *Predigtlehre*, Munchen 1986, paragraaf 22 over Der Prediger als Vorbild, p.396

www.soteria.nl

Hoe Persoonlijk preken wij?

Christus voorstellen in de verkondiging

- door dr. Jos Douma -

Het is inmiddels twee jaar geleden dat er zich in mijn kijk op preken een vrij radicale verandering heeft voorgedaan. De uitkomst van die verandering breng ik graag zo op formule: *aan het begin van de preek staat niet een tekst, maar een Persoon: Jezus!* Uiteraard is er aan die verandering een proces voorafgegaan. Daarvan wil ik hier graag iets met u delen, voordat ik de hoofdlijn van dit artikel neerzet en uitwerk.

Veni Creator Spiritus

In 2000 ben ik gepromoveerd op een dissertatie met de titel 'Veni Creator Spiritus. De meditatie en het preekproces'. In die dissertatie heb ik geprobeerd de meer spirituele kant van het preekproces, die vorm krijgt in met name de meditatie, te doordenken. Daarbij speelde theologisch gezien de leer van de heilige Geest (pneumatologie) een heel belangrijke rol. Want prediking is een gebeuren dat zich afspeelt in het krachtenveld van de heilige Geest. In de gereformeerde traditie ligt dat ook verankerd in de belijdenis van Zondag 25 van de Heidelbergse Catechismus. Daar wordt de vraag gesteld waar het geloof vandaan komt. Het antwoord luidt dan: 'Van de Heilige Geest, die het geloof in ons hart werkt door de verkondiging van het heilig evangelie'. Zo wordt de prediking van Gods Woord nadrukkelijk bestempeld als het werk van Gods Geest.

In mijn dissertatie heb ik me zo met huid en haar overgegeven aan een pneumatologische benadering van homiletiek en prediking, dat een collega de vraag stelde: is de Geest waarover je (prachtige dingen) schrijft, nog wel de Geest van Christus? Had je je pneumatologische benadering ook niet weer moeten terugbuigen naar de christologie? Deze vraag heb ik me zeer aangehouden, mee omdat ik zelf na afronding van mijn studie ook al rondliep met de gedachte en het gevoel dat er een grote eenzijdigheid in mijn nadenken was gekomen. Deze eenzijdigheid had ik al enigszins proberen te corrigeren door op het omslag van mijn dissertatie niet een afbeelding te gebruiken die verwijst naar de Heilige Geest (een vuurvlam bijvoorbeeld, of een duif), maar een icoon van Christus die met zijn rechterhand een zegenend gebaar maakt en in zijn linkerhand een opengeslagen Bijbel vasthoudt.

Jezus Christus

Ook in mijn persoonlijke spiritualiteit voltrok zich in de twee jaren na mijn promotie een ingrijpende wending. Ik zocht naar een antwoord op de vraag: neemt Jezus Christus in mijn geloven wel de plaats in die Hij bijbels gezien zou moeten innemen? Daarbij speelde ook een vraag die Dietrich Bonhoeffer stelt in het boek *Widerstand und Ergebung* een rol: 'Wer ist Jesus Christus heute

für uns?' Al denkend en biddend kwam ik tot de conclusie dat ik Christus eigenlijk alleen 'op afstand' had leren kennen. Dat had zeker ook te maken met de gereformeerd-vrijgemaakte wereld waarin ik groot ben geworden en waarin mijn geloof is gevormd. Want als ik voor mezelf naga hoe ik de vraag 'Wie zegt gij dat Ik ben?' van jongsaf heb leren beantwoorden, dan springt sterk in het oog dat Christus Degene was die aan het kruis is gestorven voor mijn zonden. God was een lange weg gegaan om te komen tot het centrum van de heilsgeschiedenis: het kruis op Golgotha. Deze Christus, die is opgestaan op de derde dag, is nu Degene die vol kracht en macht als Koning zit aan Gods rechterhand. Hij regeert zijn Kerk, door Geest en Woord. En Hij zal terugkomen op de dag der dagen, wanneer Hij verschijnen zal op de wolken met grote macht en heerlijkheid.

Al deze kostbare woorden heb ik me toegeëigend: zo leerde ik Christus kennen. En toch bleef er een onvervuld verlangen. Was deze Christus niet teveel een Christus-op-afstand? Een Christus die toen-en-daar is gestorven en opgestaan, die nu ver boven ons is verheven in de hemel, die straks zal weerkomen op de wolken. En dan zie ik een soort boog over mijn leven: het beginpunt ligt vroeger, het hoogtepunt ligt boven in de hemel, het eindpunt ligt later. Wat ik ten diepste miste was het persoonlijk kennen van Jezus Christus, zoals Hij nu is, hier, voor mij. Gelukkig mocht het gebeuren dat de ogen van mijn hart voor Hem open gingen, zoals eens bij de Emmausgangers. En alles werd anders: de Bijbel ging weer open en op elke bladzijde kwam ik Hem tegen, die de Afstraling van Gods heerlijkheid wordt genoemd.

Christus preken

Tegen deze achtergrond veranderde dus ook mijn kijk op preken. Waar ik verkondiging tot dan toe ten diepste toch had verstaan als het uitleggen en praktisch toepassen van bijbelteksten, leerde ik de prediking nu zien als prediking van de Christus. Preken is per definitie Christus preken. Want aan het begin van de preek staat niet een tekst, staat ook niet de Bijbel. Maar de daad van de prediking begint bij mijn verlangen en mijn roeping om Christus groot te maken, om zijn Naam bekend te maken en om Hem in al zijn heerlijkheid voor ogen te schilderen. Zeker, ik doe dat altijd op basis van bijbelteksten. In die zin heeft elke preek een tekst (of eventueel een thema) als uitgangspunt. Maar daarmee begint het niet. Het begint bij Jezus Christus. Want nu valt me ook op hoe pregnant in het Nieuwe Testament gesteld wordt dat het erom gaat Christus te preken. Ik noem een aantal bijbelplaatsen die dat duidelijk maken.

'En Filippus opende zijn mond, en uitgaande van dat schriftwoord, predikte hij hem Jezus' (Handelingen 8:35). Want ik had niet besloten iets te weten onder u, dan Jezus Christus en die gekruisigd (1 Korintiërs 2:2). 'Doch wij prediken een gekruisigde Christus, voor Joden een aanstoot, voor heidenen een dwaasheid, maar voor hen, die geroepen zijn, Joden zowel als Grieken, (prediken wij) Christus, de kracht Gods en de wijsheid Gods' (1 Korintiërs 2:23-24). 'Want wij prediken niet onszelf, maar Christus Jezus als Here, en onszelf als uw dienaren om Jezus' wil' (2 Korintiërs 4:5). 'O, onverstandige Galaten, wie heeft u betoverd, wie Jezus Christus toch als gekruisigde voor de ogen geschilderd is?' (Galaten 3:1). 'Christus onder u, de hoop der heerlijkheid.

Hem verkondigen wij, wanneer wij ieder mens terechtwijzen en ieder mens onderrichten in alle wijsheid, om ieder mens in Christus volmaakt te doen zijn' (Kolossenzen 1:27-28). Al deze teksten maken in ieder geval dit duidelijk: dat het er in de prediking om gaat dat de Persoon van Jezus Christus wordt voorgesteld en verkondigd. Het diepste doel van alle prediking is dat mensen Hem leren kennen en Hem leren volgen.

Boekreligie

De vraag laat zich nu stellen hoe het kan dat dit voor mij zo'n grote ontdekking was. Want dat was het! In mijn perceptie ging het in de prediking toch eigenlijk altijd om teksten, om een boek: de Bijbel. En uiteraard spreek ik geen kwaad woord over de Bijbel, want het is hét middel om de Christus der Schriften te leren kennen. Maar – iets algemener nu gesproken – bestaat er niet altijd het levensgrote gevaar dat we geloven in een boek in plaats van in een Persoon? Veel gelovigen vinden het heerlijk om meer kennis op te doen over de Bijbel en verwachten dat eigenlijk ook van de verkondiging. Zo kom ik regelmatig mensen tegen die het prachtig vinden om allerlei dwarsverbanden in de Bijbel aangewezen te krijgen (en dat is ook prachtig!) maar die toch wat verbaasd opkijken als ik met hen wil spreken over hun persoonlijke relatie met Christus Jezus.

In ieder geval heb ik ook dit geleerd: het christelijk geloof is geen boekreligie! Christelijk geloven is naar zijn wezen door-en-door Persoonlijk van aard. Heel de Bijbel, heel het evangelie, heel het Woord van God is samen te vatten in die ene naam die God onder de hemel heeft gegeven tot ons behoud: Jezus Christus. Sinds enige tijd dringt bij mij zich daarom de gedachte op, steeds sterker, dat op een of andere manier het reformatorische *solus Christus* en het reformatorische *sola scriptura* met elkaar verward zijn. Laat ik dat iets verder mogen uitwerken.

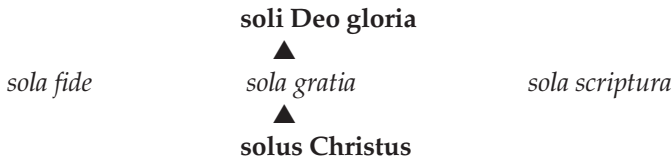
Vijf sola's

Groot geworden in de gereformeerde traditie, ben ik vertrouwd geraakt met de drie sola's: *sola fide* (alleen door geloof), *sola gratia* (alleen door genade) en *sola scriptura* (alleen de Schrift). Ik kende ook wel het *solus Christus* (aan God alleen de eer). Maar van het *solus Christus* hoorde ik pas voor het eerst, toen ik het prachtig boekje las dat prof. dr. W. van 't Spijker heeft geschreven: *Gemeenschap met Christus. Centraal gegeven van de gereformeerde theologie* (Kok Kampen 1995). Daarin spreekt hij op een gegeven moment over het samengaan van de zogenaamde *particulae exclusivae* op zo'n manier dat er 'een drieklank ontstaat die men kan omkeren en nog eens omkeren, terwijl de grondtoon gelijk blijft. En de grondtoon is die van de Christus alleen, samen met de van de Christus geheel en al' (blz. 48). Het *solus Christus* als grondtoon dus van de bekende drie sola's, waarbij dan ook het *totus Christus* een belangrijke rol speelt (daar kom ik zo dadelijk nog op terug).

Er blijken nu dus in totaal vijf sola's te zijn. Wellicht dat dat een meer Lutherse lijn is in de gereformeerde traditie, een lijn waarmee ik minder vertrouwd ben gemaakt. Nu zou ik de suggestie willen doen dat deze vijf sola's op een bepaalde manier met elkaar samenhangen: ze staan niet zonder meer naast el-

kaar maar er zit een bepaalde theologische orde in. Dat is als volgt in beeld te brengen:

Op deze wijze worden de vijf kernen van reformatorisch geloven in een zinvolle samenhang gezet. Alles begint altijd bij Jezus Christus en alles is altijd gericht op de verheerlijking van God. Dat lijkt me ook een goede uitwerking van dit bijbelwoord: 'Daarom heeft God Hem ook uitermate verhoogd en Hem de naam boven alle naam geschonken, opdat in de naam van Jezus zich alle knie zou buigen van hen, die in de hemel en die op de aarde en die onder de aarde zijn, en alle tong zou belijden: Jezus Christus is Here, tot eer van God, de Vader!' (Filippenzen 2:9-11).

Boek-prediking?

Terug nu naar de preek. Het verhaal dat ik hier wil vertellen gaat eigenlijk uit van de gedachte dat veel prediking (in elk geval in de traditie waarin ik sta) gestempeld wordt door het *sola scriptura*, zonder voldoende recht te doen aan het *solus Christus*. Wanneer vergeten wordt dat het er in de prediking ten diepste niet om gaat dat de gemeente meer inzicht ontvangt in de Schriften, maar om een levensveranderende ontmoeting met de opgestane Heer, bestaat het gevaar dat prediking verwordt tot boek-prediking in plaats van Christus-prediking. Met als logisch gevolg dat de hoorders van de prediking worden gestimuleerd in een boek-geloof in plaats van een Christus-geloof.

In mijn boekje *Op het spoor van meditatie. Biddend luisteren naar Gods Woord* (Kok Kampen 2002) schreef ik daarover het volgende: 'Het christelijk geloof is geen boekgeloof, maar geloof in een Levende persoon met wie we in gemeenschap mogen leven. Deze persoon komt door het Woord van de Schrift dat in de Bijbel is geboekstaafd naar ons toe. Ik vind het erg belangrijk om dat te benadrukken: christenen vereren geen boek (de Bijbel) maar waarderen de Bijbel als een geweldig geschenk van de hemelse God waardoor de openbaring van zijn Zoon tastbaar en concreet wordt voor alle eeuwen. Christen zijn betekent niet: je houvast vinden in de Bijbel, maar Christus volgen die we door middel van de Bijbel leren kennen. Christen zijn betekent niet: leven vanuit de Bijbel, maar leven van genade en van de kracht van Christus die ons in de Bijbel geopenbaard worden. Christen zijn betekent niet: steeds meer weten over de Bijbel, maar luisteren naar de Stem van Christus die tot klinken komt als we de Schriften openen' (blz. 57).

Christ-centred

Voor een gezonde visie op bijbelse Christus-prediking is het nu wel van wezenlijk belang om onder woorden te brengen welke plaats de Persoon van

Jezus Christus enerzijds en de Schriften anderzijds hebben in de verkondiging. Zelf werk ik graag met de volgende drie hoofdkenmerken voor de prediking. De prediking van het evangelie moet zijn:

1. *Christ-centred*
2. *Bible-based*
3. *practice-oriented*

Ik gebruik hier Engelse termen omdat die wat pregnanter zijn, maar in gewoon Nederlands klinkt het zo: preken moeten in de eerste plaats geconcentreerd zijn op Jezus Christus, in de tweede plaats gebaseerd op de Bijbel en in de derde plaats georiënteerd op de praktijk. Het laatste kenmerk, waarin de thematiek van de praktische relevantie van alle verkondiging wordt aangeduid, blijft nu verder buiten beschouwing.

De termen *Christ-centred* en *Bible-based* helpen opnieuw om de mijns inziens verwarrende en onjuiste verwisseling van het *sola scriptura* en het *solus Christus* onder woorden te brengen. Ik zou de stelling wel willen verdedigen dat veel prediking wellicht *Bible-centred* en *Christ-based* is te noemen. Als ik veel prediking in de gereformeerd-vrijgemaakte traditie hoor (u neemt het me wellicht niet kwalijk dat dat toch mijn eerste referentiekader is), zie ik precies dat gebeuren: er is grote zorgvuldigheid in het omgaan met de bijbeltekst die gekozen is om over te preken, die staat centraal in de verkondiging, maar de verkondiging van de levende Christus komt er bekaaid af. Zeker, Hij wordt wel genoemd, maar Hij is zeker niet Gezichtsbepalend voor de prediking. Iemand heeft het eens zo gezegd: *In many sermons Christ is the frame, not the picture*. Dat drukt precies de problematiek uit waar het me om gaat. Want het gaat er niet om dat in de prediking Christus (natuurlijk) ook genoemd wordt, maar dat alle prediking bij voorbaat niets anders wil dan Christus voor ogen schilderen.

Uiteraard begrijp ik dat dat een theologisch uitgangspunt is en dat daar ook een keuze achter schuil gaat. Ik kies ervoor om in het spoor van Paulus te zeggen en dat ook zeer concreet toe te passen in de prediking: 'Ik had niet besloten iets te weten onder u, dan Jezus Christus, en die gekruisigd' (1 Korintiërs 2:2). Deze prediking gebeurt in het algemeen gesproken op basis van de Bijbel, concreet door elke preek in te zetten met een bijbeltekst om over te preken. Maar daarmee komen we dan al direct in de concrete preekpraktijk waar het wellicht niet altijd even eenvoudig is om recht te doen aan het gekozen theologisch uitgangspunt. Hoe preek je *Christ-centred* over het Oude Testament? Nog wat concreter: hoe preek je *Christ-centred* over het boek Prediker of Ruth? Wordt het al niet gauw gekunsteld om Christus ter sprake te brengen waar Hij in de tekst evident niet ter sprake komt? Op deze serieuze vragen wil ik hier, bij wijze van excurs, een aanzet voor een antwoord geven.

Christocentrisch preken over het Oude Testament?

Kun je nog wel preken over het Oude Testament als prediking per definitie Christusprediking moet zijn? Heeft de benadering die ik hier kies niet onontkoombaar als gevolg dat het Oude Testament in de prediking buiten beeld raakt? Laat me vijf opmerkingen mogen maken.

Opmerking 1: achter de vraagstelling gaat naar mijn indruk toch de impliciete vooronderstelling schuil dat ik als prediker de Bijbel moet preken. En dat ik dus in mijn prediking op evenwichtige wijze het Oude en Nieuwe Testament moet opendoen. In de preekbespreking die in de kerkenraad wel plaats vindt, is dat ook een van de ijkpunten: hoe vaak wordt er uit het Oude Testament gepreekt? En als dan blijkt dat dat beduidend minder is dan uit het Nieuwe Testament, dan wordt daar wel de vinger bij gelegd. Nu is het zonneklaar dat het Nieuwe Testament, en daarmee Jezus Christus, niet te begrijpen is zonder het Oude Testament als achtergrond. Het is ook helder dat heel het Oude Testament heenwijst naar Christus, maar dat dat niet op elke bladzijde even duidelijk is. Verder zegt het Nieuwe Testament ook dat 'de heilige schriften wijs kunnen maken tot zaligheid' en dat 'elk van God ingegeven Schriftwoord nuttig is om te onderrichten' (2 Timoteüs 3:15-17). Tegelijk mag de vraag gesteld worden of we binnen het homiletische nadenken over de tekstkeuze voldoende verwerken dat het Nieuwe Testament glashelder is over de meerdere glorie van het nieuwe verbond, bijvoorbeeld in 2 Korintiërs 3 ('Want als het verdwijnende met heerlijkheid gepaard ging, veel meer is dan het blijven-de in heerlijkheid') en in Hebreëen 8 ('Als Hij spreekt van een nieuw verbond, heeft Hij daarmee het eerste voor verouderd verklaard. En wat verouderd en verjaard is niet ver van verdwijning'). En als gereformeerd predikant mag ik hier ook wel verwijzen naar artikel 25 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis:

Wij geloven dat de schaduwachtige eredienst van het oude verbond en de gebruiken die door de wet waren voorgeschreven, met de komst van Christus afgedaan hebben en dat zo aan al deze schaduwen een einde is gekomen. Daarom moeten de christenen die niet langer handhaven. Toch blijft voor ons de waarheid en de inhoud ervan in Christus Jezus, in wie zij hun vervulling hebben. Wel maken wij nog gebruik van de getuigenissen uit de Wet en de Profeten, om ons in het Evangelie te bevestigen en ook om overeenkomstig Gods wil ons leven in alle eerbaarheid in te richten tot zijn eer.

Voorwaar, dat is toch een heel boeiend stukje confessie om eens goed te door-denken vanuit een homiletisch perspectief!

Opmerking 2: Ik ben niet allereerst geroepen om als Schriftgeleerde de kansel op te gaan, maar als Christusgelovige. Mijn missie is: Jezus Christus prediken. En het Nieuwe Testament biedt daarvoor zoveel stof dat ik daar in het korte bestek van een predikantenleven nooit mee klaarkom. Waarom moet ik me dan 'in bochten wringen' om toch ook evenveel recht te doen aan prediking over het Oude Testament?

Opmerking 3: Voordat u als lezer wellicht erg ongerust wordt, vertel ik graag dat ik voor de prediking zeer regelmatig teksten uit het Oude Testament kies. In november 2003 heb ik een serie van vier preken over Amos gehouden. Ik heb in het najaar ook een preken-serie gehouden over Gods heerlijkheid (die wij nu zien in het aangezicht van Christus!) waarbij ik koos voor onder andere Exodus 33:18 en Ezechiël 1:28. En komende zondag, de zondag dus die volgt na het schrijven van dit artikel, preek ik over Exodus 15:26: 'Ik, de HERE, ben uw Heelmeester'. Een cruciale gedachte voor die preek, en ook voor veel an-

dere preken uit het Oude Testament, is deze: de God die Zich in het Oude Testament openbaart als Jahweh, leren we in het Nieuwe Testament in Jezus kennen. In dit geval is dat ook glashelder: Christus is onze Geneesheer, Hij sterft voor mijn zonden en heelt al mijn wonden. En die gedachte - en de praktische implicaties daarvan voor mijn omgang met gewonde gevoelens bijvoorbeeld! - bewaar ik werkelijk niet voor het slot van de preek.

Opmerking 4: Als ik zou preken over een van de Spreuken uit het Spreukenboek, om het even welke praktische wijsheid ik ook zou uitkiezen, ik zou dat niet kunnen en niet willen anders dan door in te zetten (in de preekvoorbereiding en wellicht ook in de preek) met de gedachte die verwoord wordt in Kolossenzen 2:3: 'Alle schatten van wijsheid en kennis zijn verborgen in Christus.' Als stelregel voor de tekstkeuze uit het Oude Testament zou ik dan willen formuleren: als ik niet binnen vijf minuten voor mezelf kan aangeven hoe ik vanuit deze tekst de Persoon van Christus ter sprake kan brengen (want dat wil ik en dat moet ik), dan moet ik over deze tekst niet gaan preken. Het gaat mij er daarbij dus niet om dat ik Christus in de tekst moet vinden, dat ik al exegetiserend bij Hem uitkom (zodat ik alleen kan preken datgene in de Bijbel 'was Christum treibet'). Het gaat erom dat er in de tekst een werkelijkheid wordt aangeraakt die ik ten diepste alleen in Christus kan leren kennen.

Opmerking 5: Wanneer je als prediker bezig bent met het voorbereiden van een preek over het Oude Testament, en je hebt het gevoel dat je, wil je Christus preken 'Jezus er met de haren bij moet slepen', dan moet je jezelf denk ik twee vragen stellen. 'Ga ik zondag eigenlijk wel de kansel op met in mijn hart als diepste verlangen om Christus voor te stellen?' 'Zijn er misschien ook gewoon teksten die wel geschikt zijn voor een bijbelstudie maar niet voor op de kansel, en is deze tekst daar een van?'

Deze opmerkingen vormen geen afgerond en uitgebalanceerd verhaal. Mij gaat het erom een bepaalde vanzelfsprekendheid ten aanzien van de plicht om over heel het Oude Testament te moeten (kunnen) preken te doorbreken en om te verhelderen dat er een belangrijk verschil is tussen Bible-centred en Christ-centred preken.

Christus semper maior

Terug nu naar de hoofdlijn van mijn verhaal: Zit je niet op een smal-spoor als je in elke preek de Persoon van Jezus Christus wilt verkondigen? Betekent dat niet een te eenzijdige gerichtheid op het persoonlijke heil van de hoorders met een voorbijzien van de veel bredere actieradius van de Schriften en van de veel grotere complexiteit van het leven in deze maatschappij?

Dit is het moment om terug te komen op die andere reformatorische uitdrukking die al even aan de orde kwam: naast het *solus Christus* is er ook het *totus Christus*. De bezorgdheid dat een radicale Christus-prediking wel vooral, heel eenzijdig, zal gaan over het persoonlijke zieleheil, wordt weggenomen op het moment dat we zien dat het gaat om de verkondiging van Christus alleen, maar dan wel Christus geheel en al. Christus is groter dan de evangelieverhalen over Hem. Christus is groter dan het kruis waaraan Hij stierf. Christus is groter dan mijn hart. Christus is groter dan de kerk. Christus is ook groter dan

de Schriften. Zegt Johannes het ook niet aan het einde van zijn evangelie: 'Er zijn echter nog vele andere dingen, die Jezus gedaan heeft; indien deze één voor één beschreven werden, dan zou, naar ik meen, de wereld zelf de boeken, die geschreven werden, niet kunnen bevatten (Johannes 21:25)? En dan gaat het alleen nog om wat Jezus deed toen Hij op aarde was. Maar wie de brieven van Paulus op zich laat inwerken en wie de Openbaring van Johannes doorkruipt met het oog gericht op Christus moet wel onder de indruk komen van de onnaspeurlijke rijkdom van de Zoon van God (vergelijk Efeziërs 3:8). Om het ook maar even te zeggen in het Latijn: *Christus semper maior* (Christus is altijd groter).

Een Christus-prediking waarin déze Christus wordt voorgesteld aan de gemeente kan nooit op een smalspoor raken of saai zijn. Want dat laatste zeggen mensen wel eens: 'Wordt het niet saai in de kerk als het altijd over Christus gaat? Is het niet beter om je te richten op de rijkdom van de Schrift?' Ik begrijp die vraag wel, maar vaak wordt die gesteld (alweer: in de context waarin ik werk als predikant) vanuit het verlangen om vooral lijnen in de Schrift te zien lopen, verbanden te ontdekken die nog nooit waren opgemerkt. En hoe mooi en heerlijk het ook is om ondergedompeld te worden in de schatten van de Schriften, Christus is een grotere Schat. Hem leren we kennen door – inderdaad – volhardend en nieuwsgierig de Schrift te spellen, maar ook door Hem te ontmoeten in aanbidding en lofprijzing, in gebed en meditatie, in de diepte van mijn twijfel en mijn zondig hart, in het aangezicht van armen en verdrukten, in het lawaai van de stad, in de zon die opgaat in de vroege morgen en in de stilte van een winteravond aan het IJsselmeer.

De glorie van Christus

Het *totus Christus* dat ik in gedachten heb als ik pleit voor een radicale Christus-prediking zie ik vooral in het bijbelse spreken over de 'heerlijkheid van Christus'. In deze glorie van de Zoon hebben we met niets anders te maken dan de heerlijkheid van God zelf. 'Deze, de afstraling zijner heerlijkheid en de afdruk van zijn wezen, die alle dingen draagt door het woord zijner kracht, heeft, na de reiniging der zonden tot stand gebracht te hebben, Zich gezet aan de rechterhand van de majesteit in den hoge, zóveel machtiger geworden dan de engelen, als Hij uitnemender naam boven hen als erfdeel ontvangen heeft' (Hebreeëen 1:3-4). 'Hij (de Zoon van Gods liefde) is het beeld van de onzichtbare God, de eerstgeborene der ganse schepping' (Kolossenzen 1:15). 'Want de God, die gesproken heeft: Licht schijne uit het duister, heeft het doen schijnen in onze harten, om ons te verlichten met de kennis der heerlijkheid Gods in het aangezicht van Christus' (2 Korintiërs 4:6).

John Piper schrijft in zijn kostelijke boekje *Jezus zien en ervaren en intens van Hem genieten* (Gideon Hoornaar, 2003) onder andere dit: 'Jezus Christus is de Schepper van het heelal. Jezus Christus is de Alfa en de Omega, de eerste en de laatste. Jezus Christus, als Persoon, heeft geen begin. Hij is de absolute Realiteit. Hij heeft de ongeëvenaarde eer en unieke heerlijkheid dat Hij er het eerst is en er altijd zal zijn. Hij is nooit ontstaan. Hij is geboren van eeuwigheid. De Vader heeft Zich van eeuwigheid verheugd in "de uitstraling van zijn heerlijkheid en de afdruk van zijn wezen" (Hebreeëen 1:3) in de Persoon

van zijn Zoon. Deze heerlijkheid zien en ervan genieten, dat is het doel van onze verlossing. “Vader, wat U Mij gegeven hebt – Ik wil, dat waar Ik ben, ook zij bij Mij zijn, *opdat zij mijn heerlijkheid aanschouwen* die U Mij gegeven hebt” (Johannes 17:24). We zijn geschapen en verlost met het doel dat we ons hierin eeuwig zouden verblijden’ (blz. 28-29).

Persoonlijk preken: Christus voorstellen

Hoe Persoonlijk preken wij? Dat is de vraagstelling die boven dit artikel staat. De eerste betekenis van ‘Persoonlijk preken’ is dus: dat de Persoon van Jezus Christus in al zijn heerlijkheid (dat is in zijn goddelijkheid en menselijkheid tegelijk, in zijn kracht en zwakte tegelijk, in zijn rechtvaardigheid en barmhartigheid tegelijk, als Leeuw en Lam tegelijk enzovoort) wordt verkondigd in de gemeente. Zijn onze preken toch niet te vaak en te veel tekstueel? Nogmaals: uiteraard gaat het mij om bijbelse prediking, en dat is een prediking die algemeen gesproken uitgaat van een bijbeltekst, maar dan toch altijd opnieuw vanuit het verlangen om Christus voor ogen te schilderen.

En dan betekent ‘persoonlijk preken’ ook nog: dat we onszelf niet buiten beschouwing laten, als waren we slechts doorgeefluik. Zo heeft God het niet bedoeld: Hij heeft ons niet alleen gelaten met een boek, maar roept mensen om vanuit hun eigen persoonlijke verbondenheid met Christus het Woord te nemen, te gaan staan in de Geest en het evangelie bevlogen en bewogen te vertolken voor mensen van nu. En dan zie ik het beeld van Paulus voor me, met zijn tomeloze passie voor Christus (zie Filippenzen 3:7-14). Hij kwam niet met schittering van (al te menselijke) woorden en met meeslepende woorden van (menselijke) wijsheid, ‘maar met betoon van Geest en kracht’ (1 Korintiërs 2:4). In zijn voetspoor hebben we als predikers ook nu de missie: Christus voorstellen aan de gemeente. De uitdrukking ‘Christus voorstellen’ ontleen ik aan een boekje van Koos van Loo met dezelfde titel (*Christus voorstellen. De gemeente van Christus redt levens in een postmoderne tijd*, Kok Kampen 2001). Prachtig wordt hierin duidelijk dat het zowel om woorden als om daden gaat. Veelal wordt de prediking toch als een haast uitsluitend verbaal gebeuren ervaren. Maar ‘het Woord is vlees geworden’ (Johannes 1:14). En dat betekent voor ons als predikers van het evangelie dat we Christus niet alleen met onze (preek) woorden maar ook met onze houding, onze persoonlijke betrokkenheid, onze leefwijze moeten bekend maken. Hier speelt, meer nog dan onze bijbelse en theologische kennis van zaken, de vrucht van de Geest een rol, die zo uitnemend zichtbaar was in het leven van Christus en zichtbaar is in de levende Christus: ‘liefde, blijdschap, vrede, lankmoedigheid, vriendelijkheid, goedheid, trouw, zachtmoedigheid, zelfbeheersing’ (Galaten 5:22).

Het boek van Koos van Loo zet in met een gedicht van een onbekende auteur. De eerste drie regels ervan (ik lees ze vanuit het perspectief van de kerkganger) wil ik als prediker van Gods evangelie graag diep in mijn hart laten binnenkomen:

*Weet je wel
begrijp je wel
dat je het beeld van Jezus voor me bent?*

Preken met passie is te leren!

verslag van een preekcursus

- door drs. Yme Horjus -

Ik begrijp onmiddellijk dat de titel die ik aan dit artikel geef, allerlei kritische opmerkingen kan ontlokken. Passie moet toch van binnenuit komen? Dat is toch een zaak van gegrepen zijn door het evangelie? Dat kun je toch niet leren? Dat is toch geen kunstje dat je onder de knie kunt krijgen door middel van een cursus van drie dagen?

Toch laat ik dit maar wel als titel boven mijn stuk staan, omdat het ook iets weergeeft van de vragen die ik erbij had toen ik naar dat prachtige landgoed Hydepark in Driebergen ging voor een driedaagse conferentie op 29, 30 en 31 oktober 2003 van de beweging 'Passie voor Preken'. Als pas aangetreden bestuurslid van de beweging vond ik het belangrijk om zo'n cursus mee te maken, omdat prediking mijn hart heeft en ik dat ook graag doe en ik van meet af aan de stichter van de beweging in Nederland, drs. Ron van der Spoel, te kennen heb gegeven dat ik zijn initiatief ondersteunde. Tegelijkertijd besef ik terdege dat het voor mensen die met de prediking te maken hebben iets vreemds heeft om 'passie' tot thema te maken van een cursus. Er kan immers ook een behoorlijke pretentie achter schuilgaan: een generaliserende diagnose dat het met de preekpassie in evangelisch en reformatorisch Nederland buitengewoon droevig is gesteld en dat deze beweging daarop het antwoord heeft! De scepsis die ik zelf ook wel ontmoet bij collega's als ik aan geef bestuurslid van de beweging te zijn, was ook een beetje mijn eigen scepsis bij zo'n cursus 'Passie voor Preken'. Kun je dat leren? Is dat niet iets dat je hebt of niet hebt of tenminste als charisma geschonken moet krijgen?

Les in nederigheid

Na de kennismaking in de groep die zo'n dertien deelnemers telde, kwam het moment waarop we ons thuis al op hadden kunnen voorbereiden: een stukje van de preek van de laatste zondag houden. Elk van de cursusdeelnemers presenteerde daarmee de eigen wijze waarop hij of zij met de gemeente communiceerde in de prediking. Je kreeg daarop al een eerste feedback, maar ik merkte dat Margreet Bos, die met Ron van der Spoel de cursus leidde, kennelijk rekening wilde houden met mijn positie als bestuurslid en mij pas in een pauze besmuikt vertelde dat ze me meer dan twintig keer op mijn papier had zien kijken. En dat nota bene in de bijna tien minuten tijd die ons allen gegeven was om het eerste deel van de preek te houden! Ik ervoer de opmerking op dat moment een beetje als: 'je inhoud was goed, maar je presentatie kan honderd keer beter!' Misschien wel goed voor iemand die meent op het punt van de homiletiek zijn mannetje wel te staan na twaalf jaar docent te zijn geweest in dat vak op het Baptistenseminarium. Het is een lesje in nederig-

heid! Toch was deze opmerking ook wel tekenend voor het vervolg van de cursus, want daarin werd alle nadruk gelegd op het hanteren van de 'mind-mapmethode' voor de prediking. Het gaat daarbij om het optimaliseren van het contact tussen prediker en gemeente door een zo direct mogelijke vorm van communicatie. Een preek is daarbij niet iets dat je voordraagt van papier, maar een spreken uit je hart waarbij een 'routekaart' die vóór je op het kathedraal ligt slechts een ondersteunende rol speelt. Bij deze methode van spreken is het contact met het papier heel minimaal en dus viel ik bij het begin van de cursus al flink door de mand als iemand die nog veel moest leren. Maar ik kwam om te leren en heb van harte aan deze cursus meegedaan!

Communicatie is alles!

Ron van der Spoel is een enthousiaste cursusleider die met zijn eerste statement gelijk al zijn eigen passie voor preken onder woorden brengt: 'Preken is prachtig!' Het verwondert mij niet om op een later moment in de cursus te horen dat hij zich mag verheugen in een toenemend kerkbezoek. Hij is zelf een pur sang prediker, die zich vereenzelvigd met Rudolf Bohren als die in zijn 'Predigtlehre' preken zijn hobby noemt. Ron is zich bewust van het grote voorrecht om als predikant vrijgesteld te zijn om Gods Woord te bestuderen. 'Tij bent de eerste hoorder, jij ervaart als eerste de troost, de bemoediging, de schrik, voordat je het doorgeeft aan de hoorders. Eerst gebeurt er iets tussen God en jou en daarna geef je het door.' Hij vindt preken daarom zo prachtig, omdat het niet alleen iets is dat tot je werk behoort, maar dat veel meer een geestelijk levensritme is, een telkens terugkerend gebeuren dat je manier van leven bepaalt. Het overtuigen van de relevantie van Gods Woord is de grote uitdaging voor het preken in een postmoderne tijd. De verwende en veeleisende hoorder van vandaag zit niet te wachten op een betoog dat van a tot z 'waar' is, maar wil iets horen wat 'echt' is, waar hij iets mee kan en dat echt over hem gaat. De verschuiving die zich inmiddels heeft voltrokken van woord- naar beeldcultuur zorgt ervoor dat mensen meer luisteren met hun ogen dan met hun oren. Dat betekent voor predikers dat preken vol argumenten minder impact hebben dan preken die vol indrukken en 'plaatjes' zitten. Preken moeten vooral boeiend en beeldend zijn. Dan pas bereiken zij de hoorder van vandaag. Veel 'oude' preken zoeken naar de theologische waarheid die in een bijbelse geschiedenis, evangelie of brief onder de oppervlakte verborgen zit. Dat wordt vaak op een argumentatieve wijze uitgediept. Ron van der Spoel noemt dat het kijken naar een 'foto' van een bijbelse waarheid. De communicatie van het evangelie in onze tijd is te vergelijken met het maken van een 'film'. Het bijbelgedeelte is de film die zich al beeldend voor het geestesooog van mensen moet afspelen. Waar bijna alle homiletieken pleiten voor de bekende structuur van begin, middenstuk en slot, kiest Van der Spoel voor de methode van Renate Dorrestein in haar boek *Het geheim van de schrijver*, 'Na het opstijgen mag geen tel worden verdaan met het op één hoogte koersen: de landing moet direct worden ingezet. Daarom is het zo belangrijk het omslagpunt tijdig te identificeren.' Het gaat dus hierbij om een spanningsopbouw die toewerkt naar een climax of 'plot'. Het 'plot' is daar waar Gods

boodschap en de menselijke ervaring elkaar treffen. Veel van zijn gedachten ontleent Ron van der Spoel aan de beweging van de *New Homiletic* die vooral in de Angelsaksische wereld te vinden is. De preek mag geen statisch betoog zijn, maar is een *event*. Deze vorm sluit heel goed aan bij de wijze waarop de hoorder in het tv-tijdperk gewend is boodschappen te ontvangen.

Het preekproces duurt een hele week!

Veel predikanten kennen een preekdag. Dan zijn ze de hele dag in de weer met exegese, meditatie en het uitschrijven van de preek. Wie echter wil preken van hart tot hart, heeft daar langer dan een dag voor nodig. Het gaat dan om een preekproces dat over meerdere dagen moet worden uitgesmeerd. Want wat je studiematig hebt ontdekt, moet je eerst laten bezinken, het moet in je gaan rondzingen en langzaam maar zeker vallen dan de puzzelstukjes in elkaar. Het preekproces verloopt in vier fasen, die alle vier van evengroot belang zijn:

Fase 1: het ontdekken van de bijbelse boodschap. De opdracht hierbij luidt: *blijf dicht bij de tekst*.

Fase 2: het maken van een preekopbouw. De opdracht is: *blijf dicht bij de hoorder*.

Fase 3: het eigen maken van de preek. De opdracht luidt hier: *blijf dicht bij jezelf*.

Fase 4: het houden van de preek. De opdracht is dan: *preek met passie*.

Tijdens het preekproces doorloop je de fasen in deze volgorde, is er dus sprake van een lineair proces. Je bent daar op een reflectief en meditatief niveau mee bezig. Zonder een gedegen exegese kan het niet, maar ook dat is een zaak van hoofd en hart. Wat zegt *deze tekst* en wat zegt dit *mij* zijn vragen die door elkaar heen lopen. In het verloop van de week dat je met de preek bezig bent, groeit die preek in je hoofd en hart. Hij reist in de week met je mee in de pastorale praktijk en zomaar zijn er ineens situaties die een licht werpen op de tekst of waarbij de tekst een licht werpt op die situaties. Een preek die zo de hele week met je mee reist, wordt dan levensecht en tijdbetrokken. De hoorders kunnen bij het houden van die preek het gevoel krijgen: 'het gaat echt over mij!'

Hoe kom je aan een heldere boodschap?

Het preekproces begint in het Woord. Ron van der Spoel volgt hierin Rudolf Bohren die voor de zondagse dienst ervan uitgaat dat een bijbelgedeelte het uitgangspunt vormt. Het gaat erom dat we horen wat God over ons leven zegt. Dat kan dan niet buiten het ons geopenbaarde Woord, de Schrift, om. Ten diepste staat de ontmoeting met de Heer, die zelf het Woord is, centraal. Een leesrooster kan daarbij goede diensten verlenen om de predikant te helpen door heel de Schrift heen te preken en zich niet te laten leiden door de waan van de dag of door eigen stokpaardjes. Om tot een heldere boodschap te komen die dicht bij de tekst blijft, moeten een aantal stappen worden gezet:

De tekstkeuze en afbakening
Wat is er aan de hand?
Wat is de boodschap?
Wat is de bijbels-theologische waarheid?
Waar ligt hier de spanning?
Wat nu? Wat doet dit bijbelgedeelte met mijn leven?

Dit is het studeerkamergebeuren! Een predikant die het Woord met passie wil preken, moet gewoon zitvlees hebben om achter zijn bureau met de Schrift en commentaren bezig te zijn. Nadrukkelijk gaat het hierbij om een goede volgorde. De Schrift gaat voorop! Wat staat er? Een predikant moet onbevangen het schriftgedeelte naar zich toe laten komen. Lezen en herlezen. Mediteren en herkauwen. Pas dan mogen ook de commentaren een rol meespelen. Wordt datgene wat ik ontdekt heb, ondersteund door anderen die op een hoog niveau van wetenschappelijkheid tot dezelfde conclusies komen? Of is het zo, dat ik met mijn eigen vondsten en associaties aan de haal ben gegaan? Commentaren dienen hoofdzakelijk als controle! Vanuit de tweede stap 'Wat is er aan de hand' gaan we naar de derde stap: 'Wat is de boodschap?' Uitgangspunt hierbij is dat ieder bijbelgedeelte één centrale boodschap heeft. De schrijvers wijden soms in verschillende richtingen uit, maar ondanks de vele takken is er altijd één stam. Als duidelijk is waar het in dit gedeelte over gaat, wat de boodschap is, volgt als volgende stap, dat we die boodschap plaatsen in het bredere kader van de Schrift. Het is de stap van de verdere theologische doordenking van de gevonden boodschap. Stap vijf heeft te maken met het ontdekken van de spanning, de jeuk, de kriebel die in dit gedeelte zit. Dit kan soms de spanning zijn van de verbijstering, van het ongelooft, van de onwil of het intense verlangen. Van der Spoel noemt dit de fase van het 'ja..., maar'.

Bij stap zes gaat de *kriebel* over in een *krabbel*. De vraag die in deze stap aan de orde komt is: wat wil je dat er bij de hoorders gebeurt, wat hoop je dat er verandert in hun leven als ze deze boodschap horen? Van belang is dat je jezelf de vraag stelt: 'wat wil ik dat ze weten of dat ze doen?' Wat moet dit bijbelgedeelte bij mensen teweegbrengen? Je formuleert bij deze stap het preekdoel!

Als cursisten aan de slag

Ter voorbereiding op de cursus hadden we als cursisten de opdracht meegekregen ons thuis te verdiepen in het gedeelte van Matteüs 13:44-52. Op een dwars liggend vel A-4 moesten we tijdens de cursus aan de hand van het bovenstaande stappenschema onze gedachten over dit gedeelte opschrijven. In het midden van het papier stond de tekst en daar omheen werden de stappen genoteerd (met de wijzers van de klok mee in het rond vanaf tien uur tot acht uur). Je reflectie en meditatie had je zo visueel vóór je! In groepjes van drie werden we uitgenodigd daar verder op door te praten en onze gevonden boodschap met elkaar te vergelijken en kritisch aan elkaar te toetsen. In het geheel van de cursus waren een aantal van dit soort momenten van interactie, maar ook van persoonlijke meditatie ingebouwd. Leerzaam om te ervaren hoe

een bijbelgedeelte met predikers telkens weer een eigen weg kan gaan! Hoe er naast de overeenkomsten soms ook verrassende verschillen kunnen zijn! Het is de kunst om dat niet als hinderlijke verschillen van inzicht te zien maar als welkome aanvulling van eigen beperkingen. Deze intermezzo's tijdens de cursus heb ik als weldadig ervaren en waren stimulerend voor mijn eigen ontwikkeling gedurende het preekproces. Want het was de bedoeling dat we na de cursus onze preek voor de komende zondag klaar hadden...

Een boeiende preekopbouw

Het verhaal dat je nu wilt gaan houden op basis van de gevonden boodschap moet hoofd en hart aanspreken. Belangrijk is te beginnen met een verhaal, een beeld of een gebeurtenis dat herkenning oproept of de aandacht trekt. Beeldend spreken maakt gebruik van 'plaatjes' die bij mensen een gevoel oproepen. Dit mag evenwel niet een aardige mop of een leuke 'binnenkomer' zijn, maar moet de hoorder op een spoor zetten in de richting van het bijbelgedeelte. Als cursisten moesten we een woord of beeld in gedachten nemen, dat opschrijven in het midden van een liggend A-4 en vervolgens alle invallen en associaties opschrijven. In mijn geval was dat het woord 'schat'. Ik noteerde daarbij: schatkaart, onbewoond eiland, detector, vinden, graven, juwelen, rijk, vreugde en nog een paar woorden meer. Vandaaruit kun je al snel een begin van de preek voor jezelf formuleren. Ik kwam uit bij een ster-reclame over een ouder echtpaar waarvan de vrouw ronkend lag te slapen en de man naar een tv keek en z'n lottoformulieren nakeek. Hij bleek de hoofdprijs te hebben gewonnen, maar maakte zijn vrouw niet wakker. Terwijl hij zich in bed ligt te verkneukelen, wordt de clou onthuld: 'Je moet ook wat voor jezelf houden...'. Ik zag hierin een goede aansluiting op het bijbelgedeelte, waarin de man, die de schat vindt, dit verborgen wil houden. Een beetje 'sneaky'? Het begin moet volgens Ron van der Spoel een belofte inhouden. Mensen moeten geïntrigeerd raken. Als tweede stap gaat het om de vraag 'nou en...'. Het is de vraag naar de relevantie van dit bijbelgedeelte voor het leven van de hoorder. Ook hier is het weer belangrijk direct te zijn. Met andere woorden: beschrijf bijvoorbeeld de persoon waarover het gaat niet, maar kruip in zijn of haar huid. De derde stap in de preekopbouw is; 'wat is hier het punt?'. Wat is de bijbelse waarheid die hier in het geding is? Dit is een verdiepende fase die niet gebruikt moet worden om de mensen even te laten bijkomen, maar die opnieuw de spanning intensiveert. Daarna komen de 'ja..., maars'. De vragen, protesten, tegenwerpingen en twijfels komen aan bod. Het bijbelgedeelte en de verdieping gaan 'kriebelen'. De prediker moet zijn eigen jeuk en die van de mensen in de kerk verwoorden. Het slot wordt gevormd door de vervulling van de belofte. Dit is de verlichtende 'krabbel' van de steeds erger wordende jeuk. Bovendien krijgt de preek een spits. Hier is de prediker gefocust op de vraag: 'hoe wil ik dat de mensen de kerk uitgaan?' Met welke troost, aanmoediging, inzichten, opdracht, etc.? Hij moet weten wat zijn preekdoel is.

De mind-mapmethode

De in deze cursus gepropageerde vorm van het noteren van de preek is die

van de *mindmapping*. Dat is een routekaart van steekwoorden, beelden, kernzinnen, associaties, citaten etc. Voor mij was dit een grensovergang! Ik was altijd gewend de preek in z'n geheel uit te schrijven. Dat word je in de meeste predikantsopleidingen ook geleerd. Want pas op!, anders ga je uit je nekharen kletsen, als je 'uit het hoofd' wilt preken. De mindmap is een gevisualiseerde vorm van 'onthouden' van wat je wilt zeggen. Alles staat in wezen op papier in de vorm van een bouillonblokje. Je moet je de preek zo eigen maken (dat gebeurt in fase 3 'het eigen maken van de preek') dat je de weg op je eigen routekaart feilloos weet te vinden. De mindmap op papier is de zichtbare concretisering van je preekgedachten. Het is de in inkt geschreven afbeelding van het 'plaatje' in je hoofd. Deze methode werd door psycholoog en pedagoog Tony Buzan (1942, Londen) ontwikkeld als een breinvriendelijke techniek van noteren en onthouden. Deze heeft als onmiskenbare voordeel dat hiermee het volle pond kan worden gegeven aan een natuurlijke communicatie, die zich niet in schrijftaal, maar in spreektaal voltrekt. Je weet heel goed wat je wanneer gaat zeggen, je hebt je daar grondig op voorbereid, maar de daadwerkelijke zinnen die je uitspreekt, komen als je voor de mensen staat. Daarom is de fase van 'het je preek eigen maken' niet iets dat we wel kunnen overslaan als we weinig tijd hebben. Het gaat om de inleving en de meditatie van je preek, waarbij je soms zelfs nog weer nieuwe gedachten krijgt aangereikt, die je aan je mind-map kunt toevoegen. Je preek moet namelijk echt iets van jezelf worden! Het internaliseren dat beoogd wordt in deze fase zorgt ervoor dat je vergroeit met je preek. Dat wordt door de hoorders herkend! Die fase van de meditatie is door dr. Jos Douma op een voortreffelijke wijze beschreven in zijn dissertatie *Veni Creator Spiritus* (2000) pag. 235-250.

De uitgeschreven preek passé?

Toen ik thuis kwam, kon ik helaas niet dadelijk mijn preek van de cursus in mijn gemeente houden. Ik was in de verkondiging bezig met een serie over de Openbaring van Johannes en kon de gemeente niet teleurstellen door met iets totaal anders voor de dag te komen. Dus op zaterdag aan het werk volgens de nieuwe methode! Ik was me ervan bewust dat ik meteen zondigde tegen een van de meest elementaire regels die in ik de cursus had geleerd: de preek moet een week lang met je meereizen. Toch heb ik het zo maar wel gedaan en ging dus 's zondags met één velletje papier de preekstoel op. Het was spannend om zo deze methode uit te proberen. Na de dienst kwam de deceptie. Mijn vrouw had niet veel verschil gemerkt bij hoe ik het voorheen deed. En ook voor een ander gemeentelid die ik daarnaar vroeg, had geen opvallende veranderingen geconstateerd. De conclusie hieruit kan twee kanten op: òf ik had toch nog teveel steun gezocht bij het papier, waardoor ik niet echt 'vrij' gesproken had, terwijl er echt niet zo veel op het papier stond, òf mijn oude wijze van werken via een geheel uitgeschreven preek was nog zo slecht niet. Ik hield me voor dat ik mijzelf de kans moest geven deze nieuwe wijze van werken nog verder te ontwikkelen. Nu ik inmiddels al weer enkele maanden later dit artikel schrijf, is er al meer ervaring mee opgedaan, maar het feit blijft dat mijn vrouw er niet ondersteboven van is. Zij ervaart niet dat ik nu met meer vrijheid en directheid op de kansel sta dan vroeger met een uitgeschre-

ven preek. Zij is door de jaren heen altijd mijn beste criticus geweest, maar kan toch niet zeggen dat er een omslag in mijn presentatie heeft plaatsgevonden. Kennelijk heb ik toch wel altijd een losse relatie met mijn papier gehad, maar is dat er waarschijnlijk in de cursus niet zo uitgekomen. Overigens herinner ik mij van vele jaren geleden een preek van een collega-voorganger over een passage uit het Hooglied. Toen zijn 'amen' weerklonk was er bijna een uur verstreken. Niemand had zich verveeld! Ik zag later zijn preekmap. Hij had zijn preek geheel uitgeschreven, maar dat was mij door de meeslependheid van zijn verkondiging geheel ontgaan. Wat wil ik hiermee nu zeggen? Neem ik afstand van de mind-mapmethode? Nee, dat niet, want ik blijf er mee doorgaan om het verder te ontwikkelen. Maar ik wil het ook niet ideologisch benaderen alsof dit de enige methode zou zijn die de post-moderne mens kan aanspreken. Niet of iemand één velletje papier vóór zich heeft liggen, of een compleet uitgeschreven preek, maar of hij een gedreven en door de Geest gepassioneerde prediker is, is bepalend.

Wat is passie?

Dit alles brengt mij bij de vraag: wat is dan passie op de preekstoel? Valt dat samen met het hanteren van de mind-mapmethode? Ik zie grote voordelen: als predikers op zaterdagavond het 'amen' op papier zetten achter hun geheel uitgeschreven preek en de gewoonte hadden deze op zondag als het ware voor te dragen, dan is het een grote stap vooruit, als je dan kiest voor een presentatie waarbij je dichter bij de mensen komt. Je levert dan in op de zorgvuldigheid van een gestileerde woordkeus, want over bepaalde zinnen in je preek heb je lang nagedacht. Maar daar staat tegenover dat de mind-mapmethode ten goede komt aan de directheid van de communicatie. Voor sommige van mijn collega's is daar een wereld mee te winnen. Ze zullen dan veel beter in staat zijn de mens van vandaag te bereiken. Ik denk dat we de opmerking 'een wereld mee te winnen' in een dubbele betekenis mogen hanteren. Is het niet 'Gebod der Stunde' bij zoveel kerkverlating en verwendheid van gehoor om het Paulus na te zeggen: 'ik doe alles om tenminste enigen te redden'. Dat geldt in dit geval gelovigen als ongelovigen...! De inspanningsverplichting om het evangelie vandaag op de best denkbare wijze te verkondigen, maakt het voor ons allen als predikers noodzakelijk om na te denken over de vraag of onze presentatie tekortschiet. Maar nogmaals: zit de passie in de mind-mapmethode? Ik denk het niet. Het kan je inderdaad helpen om dichterbij mensen te komen, maar het zit in je eigen gegrepenheid door het evangelie! Overtuigingskracht en passie vallen niet samen met een methode, maar hebben te maken met je staan voor God als gelovige en prediker van het evangelie. Ik zou dan liever niet het aantal keren willen turven dat iemand op papier gekeken heeft, maar willen horen en zien dat de prediker zich op een authentieke wijze bewust is van de stralende boodschap die hij heeft te brengen in troost, bemoediging en aansporing! Met deze kanttekeningen die ik niet kon nalaten te maken, blijf ik positief over alle pogingen, zoals deze cursus van Passie voor Preken, om de communicatieslag naar de hoorder van vandaag te optimaliseren!

‘Hij spreekt nog altijd voort’

Een kritische reflectie op ‘Passie voor preken’

- door drs. Wim Dekker -

Opmerkingen vooraf

Mij is gevraagd te reageren op de artikelen in dit themanummer over ‘Passie voor preken’. Er werd bij gezegd, dat ik ook los van deze artikelen wel eigen gedachten over deze beweging en over de prediking in het algemeen onder woorden zou mogen brengen. Dat alles doe ik graag, omdat ik zelf ook deel uitmaak van de visiegroep van de beweging ‘Passie voor preken’ en omdat ik ook vanuit de IZB nogal wat doe met en voor predikanten, wanneer het gaat om de vraag wat vandaag missionaire prediking is.

De vraag werd me echter zeer kort voor de deadline, die gold voor het inleveren van de kopij voor dit nummer, voorgelegd, zodat ik het gevoel heb er graag nog wat langer over te willen nadenken, terwijl ik nu toch echt ben gaan zitten om te schrijven. Zo gaat het ook wel eens met een zondagse preek, maar helemaal ideaal is dat niet. Ik geef wat ik nu heb, later volgt misschien nog wel eens meer.

Een tweede opmerking vooraf is, dat ik eigenlijk liever niet zo kritisch inga op een beweging, die nog maar net van start is gegaan, bovendien een beweging, die haar kracht niet zoekt in theologische beschouwingen over de prediking, maar in het ontwikkelen van inspiratie en passie. Kritisch ingaan op mensen, die enthousiast bezig zijn is nooit zo’n dankbaar werk, ook niet leuk. Liever zou ik willen, dat de beweging ‘Passie voor preken’ een beweging was waar met hartstocht gezocht werd naar wat prediking in deze tijd zou moeten zijn, waar mensen elkaars vragen heel serieus zouden nemen en waar zo langs de weg van het elkaar tot op het bot doorvragen iets geboren zou kunnen worden. Maar dat lijkt mij niet de lijn, waarop de beweging zit en wil zitten. Onder de voormannen van de beweging komen we mensen tegen, die iets ontdekt hebben en die deze ontdekking nu graag willen doorgeven om anderen ermee te dienen. Zulke mensen heeft de kerk ook altijd nodig gehad. Ze moeten ook niet meteen zo voor de voeten gelopen worden. Beter is het hen maar eens hun gang te laten gaan. Onderweg komen de vragen wel op of soms pas in een volgende generatie en dan is het tijd voor een bredere reflexie. Ik heb dus mijn aarzelingen bij mijn eigen kritische deelname aan het gesprek. Is het niet te vroeg? Loop ik mensen niet voor de voeten? Dien ik de zaak ermee?

Ik kan twee redenen bedenken waarom ik het doe. De eerste is heel eenvoudig, dat erom gevraagd wordt. Men wil kennelijk zelf behalve het getuigend bezig zijn ook de discussie. Dan moet ik niet uit piëteit om de discussie heenlopen. In de tweede plaats – en dat weegt me nog wel zwaarder – merk ik in eigen kring en ook in het midden van de Protestantse Kerk in Nederland vra-

gen en weerstanden. 'Passie voor preken' ontwikkelt zich voorlopig nog niet, voorzover ik dat kan overzien, tot een beweging die heel breed om zich heen grijpt.

De vraag is natuurlijk of dat moet en of we dat vandaag temidden van een pluraal klimaat kunnen verwachten. Maar ik vind het wel jammer. Want ik denk, dat er een verlegenheid rondom de prediking is, die de volle breedte van de kerken bestrijkt en dan heb ik het nog niet eens over de opdracht vandaag, dat de prediking ook missionair zal zijn, dat wil zeggen, toegankelijk zal zijn voor zoekers en appèllerend voor mensen, die langzaam aan het afhaken zijn. Mijn reactie geef ik dus vooral met het oog op deze zaken.

Wat spreekt me aan?

Ik zou niet in de visiegroep van deze beweging zitten, wanneer er niet op z'n minst een aantal zaken zouden zijn, die me in deze beweging aanspreken. Dat is in de eerste plaats, dat men de prediking niet als een verouderd communicatiemiddel heeft afgeschreven. Men zoekt de reactie op de uitdaging van de beeldcultuur niet in het afschaffen van het woord als communicatiemiddel, maar men zoekt het antwoord in de richting van vernieuwing van de prediking. Dat lijkt mij een goede zaak. In de eerste plaats op theologische gronden. De reformatie heeft het Woord en het woord centraal gesteld. Dit is een diep ingrijpende theologische beslissing geweest. In feite ging het in deze beslissing om een geding, dat in het Oude Testament reeds volop aan de orde is. Voor de meeste Israëlieten speelde het godsdienstig leven zich af rondom de cultusplaatsen met rituelen en offers. Dit was op zich niet fout, maar het criterium of het goed ging met deze cultische godsdienst was de vraag of het profetische woord ook werd gehoorzaamd. Hoezeer ook de cultus toegang kan geven tot het heilige en de Heilige, heel gemakkelijk neemt de godsdienstige mens in de cultus de zaak van God in eigen regie. Precies zo was het ook in de kerk van de middeleeuwen. Toen vertolkten de grote volkspredikers vaak de heilzame tegenstem. In de reformatie komt deze tegenstem structureel aan het woord zonder dat overigens de cultus wordt opgeheven. Maar de prediking als voortzetting van de profetische stem van de Schrift komt centraal te staan. Ten diepste zit hier nog meer achter. Ten diepste zit er ook de overtuiging achter, dat God in de eerste plaats de sprekende God is en dat de gemeenschap met Hem gefundeerd is in het horen en antwoorden. Niet alleen de profeten, ook het zogenaamde 'deuteronomistisch geschiedwerk' tot en met Paulus in zijn brief aan de Romeinen leggen er de nadruk op, dat God zich openbaart in het Woord en dat het geloof is uit het gehoor.

De preek min of meer afschaffen vanwege een beeldcultuur, daar moet men dus niet te gemakkelijk over denken. Dat heeft een diepgaande spirituele verschuiving tot gevolg voordat men er erg in heeft. Dit geldt des te meer in onze tijd, nu de algemene religiositeit hoogtij viert. Mensen zullen snel genoeg hebben aan hun eigen beleving, die ze terugvinden in allerlei rituelen en symbolen, terwijl juist nu het kritische, profetische woord zo nodig is om ons uit de algemene religiositeit weg te roepen tot de dienst aan de levende God.

In dit opzicht zou ik dus willen zeggen, is de beweging 'Passie voor preken' een echte reformatorische beweging.

In de tweede plaats zijn er ook antropologische gronden om niet de waan van de dag te volgen en te zeggen, dat de beeldcultuur wel het einde van de preek moet betekenen. De mens is een sprekend en antwoordend wezen. Woorden maken en breken nog steeds mensen. De meeste ruzies hebben hun oorsprong in woorden: 'Was dat nu maar nooit gezegd'. De meeste vriendschappen krijgen hun verdieping in woorden. Zoekend, tastend vaak, worden gevoelens onder woorden gebracht en met dat ze onder woorden worden gebracht, geven ze stem aan een werkelijkheid, verdiepen de vreugde en scheppen ook deze werkelijkheid. God schiep door te spreken. Mensen scheppen nog steeds een werkelijkheid door te spreken, iets van een hemel of iets van een hel en heel veel daar ergens tussen in. De preek is dus een uitstekend communicatiemiddel, alleen moet het dan wel op eigentijdse wijze gebeuren. Dat wil zeggen: er moet vooral de taal van het hart gesproken worden, relationele taal, evocatieve taal, niet zoveel informatieve taal, niet zoveel rationeel gestructureerde taal. Informatieve taal en rationele taal kunnen wel, maar dan in een relationeel kader of in een evocatief kader: het loflied, waar best iets van dogma in mag zitten. Maar niet het dogma, waar alleen het heel geoefende oor met heel veel goede wil het lied in kan horen.

Authenticiteit

In de tweede plaats spreekt mij aan, dat de beweging nadruk legt op authenticiteit. Nu is dit wel een woord, dat beschermd moet worden tegen misverstand en daar zou ook een valkuil kunnen liggen voor 'Passie voor preken'. Ik kom dan bij alles wat in de voorgaande artikelen is gezegd over de persoon van de prediker en het persoonlijke spreken. Ik lees dit, herken het en denk tegelijk: nu komt het erop aan heel goed te onderscheiden. We zullen, om het evangelie vandaag te communiceren, cultuurvolgend moeten zijn, maar het cultuurkritische mag niet ontbreken. Wanneer we zoveel nadruk leggen op de persoonlijkheid van de spreker en zijn authenticiteit sluiten we daarin naadloos aan bij een cultuur, die hierdoor uiteindelijk het normatieve gezag van buitenaf is kwijt geraakt en die daardoor ook in een crisis verkeert. Iemand, die daar zeer uitvoerig over geschreven heeft is Charles Taylor. Hij heeft intussen verschillende studies op zijn naam staan. Ik heb nu voor mij liggen zijn laatste boek, dat in het Nederlands verscheen onder de titel: *Wat betekent religie vandaag?* (Kapellen/Kampen 2003). Wie deze studie leest zal aan de ene kant de uitdaging voelen waar een beweging als 'Passie voor preken' nu voor staat, maar hij zal zich tevens heel sterk bewust worden van de valkuilen. Want onze preekbeweging is bepaald niet uit de lucht komen vallen nadat Ron van der Spoel 'toevallig' op een preekcongres in Engeland was geweest. Ze sluit naadloos aan bij de tijd. Om het in de taal van Taylor te zeggen: ze sluit aan bij de 'moderne subjectivering'. (p. 88). Ik geef nu enkele wat meer uitvoerige citaten om ons een spiegel voor te houden. Taylor wijst aan, dat wat ons nu bezig houdt, reeds in het piëtisme en methodisme van de achttiende eeuw opkwam. 'Toen reeds begon men,' schrijft Taylor, 'gevoel, emotie en een levend geloof, dat ons motiveert te beklemtonen. We zien dit in het piëtisme en methodisme. Dat alles is voor hen belangrijker dan theologische correctheid. Al wensten deze bewegingen natuurlijk binnen de orthodoxie te blij-

ven, al vlug zouden ze meer en meer de klemtoon leggen op de kracht en de authenticiteit van de gevoelens ten nadele van de natuur van hun object. Later in dezelfde eeuw zouden de lezers van *Emile* (Rousseau) boven alles de diep authentieke gevoelens van de personages bewonderen. Daar zit een zekere logica in. Waar er voorheen heel wat passieloos geloof was en de vragen rond leven en dood leerstellig van aard waren, ontstond er nu een wijdverspreid aanvoelen dat de eigenlijke kern van de religie in de koele afstandelijkheid van een zelfs onfeilbare intellectuele orthodoxie verloren ging. Men kon zich slechts via passie met God verbonden voelen. Voor wie die passie voelde, werd de intensiteit ervan een cruciale deugd, die makkelijk opwoog tegen een gebrek aan accuratesse in theologische formulering. In een tijdperk dat gedomineerd werd door een onthechte rede, leek deze deugd steeds belangrijker te worden. Tegen de tijd van de romantiek deed dezelfde problematiek zich nog weer eens in een andere gedaante voor. Nu leek het velen zo dat de droge rede de ultieme waarheid op geen enkele manier kon bereiken. Er was veel meer behoefte aan een subtielere taal die het hogere of het goddelijke tastbaar kon maken. Maar indien deze taal zeggingskracht wilde krijgen, dan moest ze de schrijver of de lezer aanspreken. Instemmen met een of andere externe formulering was niet de hoofdzaak... Een diep aangevoeld persoonlijk inzicht werd nu onze kostbaarste spirituele bron... Ik geloof dat de huidige expressieve zienswijze voortspuit uit deze verschuiving, die in een algemene vorm onze cultuur diep doordrongen heeft.'(p.88,89)

Ik moet de verleiding weerstaan nog veel meer van Taylor te citeren, want het betoog dat hij houdt heeft alles te maken met de grondslagen van de beweging 'Passie voor preken'. Nu hoop ik in ieder geval, dat deze beweging bereid is lang en grondig in een spiegel te kijken, zoals Taylor die voorhoudt. Alleen dan kan het avontuur namelijk goed aflopen. Het avontuur kan namelijk ook helemaal fout aflopen. Taylor worstelt met het probleem of het mogelijk zal blijken te zijn enerzijds recht te doen aan de eis van de cultuur van authenticiteit en anderzijds het normloze subjectivisme te vermijden: alles is goed, wanneer het goed voelt en je heel dichtbij jezelf blijft. Hier ziet Taylor geen leeuwen en beren, die niet bestaan. Het taalveld van de moderne subjectieve cultuur is diep doorgedrongen in het vocabulaire van mensen, die 's zondags onze kerken bevolken en hun mening geven over de preek.

Het probleem met het begrip authenticiteit is, dat het verwijst naar subjectiviteit en hoe houden we dan tegelijk het objectieve van het Woord buiten ons vast? Iemand zal denken: dat loopt wel los, zolang er uit de Bijbel gepreekt wordt. Dat scheelt inderdaad al een heel stuk. Maar hoe wordt er uit de Bijbel gepreekt? Wanneer men met de exegese in enkele minuten klaar is om vervolgens vooral van hart tot hart te gaan spreken, dan houd ik mijn hart vast.

Nu verwijst het begrip authenticiteit niet alleen naar subjectiviteit, maar ook naar identiteit. Daar zou een brug kunnen liggen tussen het subjectieve en objectieve. Want de identiteit van een christen is, dat hij 'in Christus' is en dat is iets heel vreemds. En de identiteit van een ambtsdrager is behalve zijn persoonlijk 'in Christus' zijn, ook zijn ambt, zijn roeping het grote verhaal van de christelijke traditie te vertolken. Zijn identiteit ligt dus in feite buiten hemzelf

in een eschatologische werkelijkheid. Zo zou ik het inderdaad graag formuleren. Ik zou liever niet willen formuleren: zijn identiteit ligt in Christus, met wie hij een levende relatie heeft en die in hem woont. Dan is er te weinig afstand tot het vreemde en andere van deze werkelijkheid buiten onszelf. Maar over deze kwestie zou al weer discussie kunnen zijn. Velen zullen vandaag juist liever voor de laatste formulering kiezen in plaats van voor de eerste. Die vindt men al gauw te afstandelijk, te theologisch, te rationeel. Maar ik denk, dat we dat nodig hebben om uiteindelijk niet in subjectivisme ten onder te gaan, waarbij Christus en ons diepste fijne religieuze gevoel verwisseld worden. Natuurlijk wil geen enkele aanhanger van 'Passie voor preken' dit. Maar dat is het punt niet. Het punt is, dat de zuigkracht van onze cultuur in deze richting zeer sterk is en dat we die gemakkelijk onderschatten, vooral wanneer we denken, dat culturele analyses niet nodig zijn of alleen maar afleiden van de zaak waar het om gaat. Dat laatste te denken is wellicht het meest gevaarlijke van alles.

Persoonlijk preken en groepsvorming

Er is nog een andere kwestie, die ik aan de orde wil stellen in verband met de nadruk op het persoonlijke en authentieke van de prediker. Zeker in het licht van de bovenstaande culturele ontwikkeling, is het zeer voor de hand liggend te veronderstellen, dat hoorders zich zullen verzamelen rondom een spreker, die geheel past in het bovengenoemde plaatje. Nu vind ik dat niet bij voorbaat fout, wanneer het hem tenminste lukt de valkuil van de authenticiteit in de richting van de subjectiviteit te vermijden. Ik kan me in ieder geval heel goed voorstellen, dat op de EO jongerendag naar zulke sprekers gezocht wordt. Zeker dat men voor de verkondiging van het evangelie via de media naar zulke personen zoekt. Problematischer wordt het toch wanneer het gaat om de gemeente. Een prediker volgens het moderne profiel van de authenticiteit zal zeker vandaag mensen boeien. Maar wat gebeurt er wanneer hij vertrekt? Soms zie je de helft van de gemeente zo ongeveer vertrekken, wanneer er een opvolger komt, die het eigentijdse charisma minder heeft en dat ook niet zo wil. Hier komt de beschouwing van Taylor ons al weer heel dicht op de huid. Want wat betekent dan nog het criterium 'bijbels' of 'orthodox' of 'bijbelgetrouw'? We belijden in naam allemaal wel, dat we dit vast willen houden en dat het niet om authenticiteit als persoonlijke expressie gaat, maar functioneert het ook, wanneer een halve gemeente vertrekt, wanneer een bijbelgetrouwe voorganger spreekt, die echter niet voldoet aan het hedendaagse criterium van authenticiteit? Ik vind dit wel een gegeven, waar we pragmatisch gezien terdege mee te rekenen hebben, maar tegelijk vind ik het een teken van grote geestelijke armoede. Wij beleven, geloofsmatig gezien, zeer magere tijden, denk ik dan, wanneer ik zoiets hoor. Nog erger wordt het, wanneer meer voorgangers samen één gemeente dienen en de ene voorganger trekt alle mensen naar zich toe, terwijl de ander, die ook bijbels preekt, maar minder eigentijds, tegen lege banken aankijkt. Dat is niet alleen pijnlijk, maar het staat ook zo heel ver af van wat Paulus de gemeente in Korinte voorhoudt. Sterker gezegd, we lijken hier vandaag te maken te hebben met een probleem, dat ook reeds daar en toen speelde en waar Paulus buitengewoon fel naar uithaalt. In

Korinte waren mensen, die de opstanding loochenden. Dat is geen kleinigheid, maar dat komt pas in hoofdstuk 15 van de eerste brief van Paulus aan deze gemeente aan de orde. Meteen in het eerste hoofdstuk komt echter de kwestie aan de orde, dat ieder zijn leus heeft: 'Ik ben van Paulus! En ik van Apollos! En ik van Cephas!' Paulus ziet dit als een grote bedreiging van de gemeente. Hij relateert heel sterk de persoonlijke charismata van de voorgangers. Want het gaat om de zaak van het kruis. Opnieuw zie ik hier de geestelijke armoede van onze gemeenten vandaag, ook daar en soms juist daar waar het heel druk is in de kerk. Wanneer we vandaag als preekbeweging de nadruk leggen op de persoonlijkheid van de voorganger zijn daar zeker een paar redenen voor. Het heeft alles te maken met het verlangen vandaag verstaanbaar te willen zijn, zoals Paulus ook dat verlangen kende. Hij werd de Joden een Jood en de Grieken een Griek. Zo zullen wij de postmodernen een postmoderne zijn. Maar dit alles niet zonder vooral de eigen gemeente, die toch hopelijk een beetje aan de zendingssituatie is ontgroeid en inmiddels de vaste spijs kan verdragen, te waarschuwen voor de valkuilen die hier liggen.

Prediking van een persoon of van een boek

Nu heb ik niet zo heel veel ruimte meer om te schrijven over een andere zeer aangelegen kwestie, die vooral door Jos Douma naar voren wordt gebracht. In dit bestek wil ik daar in ieder geval nog het volgende over kwijt. Ik kan me heel goed voorstellen hoe hij het bedoelt, wanneer hij schrijft over zijn bekering van het preken van teksten naar het preken van een Persoon en van het preken over een boek naar het prediken van Christus.

Al jarenlang luister ik bijna elke zondagmiddag naar een kerkdienst op de radio. Heel vaak waren en zijn daar nu nog kerkdiensten bij uit de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt. In het verleden heb ik inderdaad wel preken gehoord vanuit deze kerken, waarvan ik dacht: hoe bestaat het dat iemand in deze tijd nog zo dogmatisch en voorwerpelijk preekt? Hoe kunnen ooit mensen in de eigen kerk hierdoor verschrikt of vertroost worden, laat staan dat het iets te zeggen zou hebben voor een willekeurige radioluisteraar? Nu hoor ik vaak ook vanuit deze kerken andere preken: warmer, persoonlijker, meer getuigend. Douma is dus niet de enige, die daar een verandering heeft meegeemaakt en zoiets moest ook wel gebeuren. Maar wanneer Douma het nu zo formuleert als hij het formuleert in dit nummer van *Soteria*, heb ik het gevoel dat hij doorslaat van het ene uiterste naar het andere.

Zelf geloof ik bovendien niet, dat de oplossing voor de prediking vandaag in onze cultuur ligt in de richting, die hij wijst. Het probleem is namelijk vandaag niet alleen, dat het persoonlijker moet. Dan peilen we naar mijn mening niet diep genoeg. Dan sluiten we aan bij een verlangen van de cultuur sinds de romantiek, nu sterk teruggekeerd in het postmodernisme, zoals hierboven door Taylor uiteengezet. Maar *daaronder* ligt nog steeds de problematiek van de *Verlichting*, waardoor verstand en gevoel uit elkaar gegroeid zijn, *facts and values*, om met Lesslie Newbigin te spreken, het publieke domein, waar geloof geen rol speelt en het privé domein, waar het geloof een schuilplaats heeft gevonden. Wanneer hier geen oplossing voor gevonden wordt, dan is de

evangelische beweging en evangelische prediking een van de laatste schuilplaatsen, waar het christelijk geloof nog huizen kan in het geseculariseerde Europa, maar dan zal uiteindelijk ook deze laatste schuilplaats het niet houden. Of ze zal het wel houden, maar dan zal het christelijk geloof een ingrijpende aanpassing ondergaan, namelijk de aanpassing van wat eens een universeel en het gehele bestaan omvattend geloof was in de richting van een uitlaatklep voor het in verdrukking geraakte gevoelsleven van mensen.

We moeten de oorspronkelijke eenheid des levens terugvinden *coram Deo*. Dat leven vinden we in al zijn grandeur en misère in met name het Oude Testament, volgens Van Ruler en ook volgens mij nog steeds de eigenlijke Bijbel. Dat Oude Testament lezen we vanuit Jezus Christus, die de vervulling is. Dat is heel belangrijk. Nu hoeven we het namelijk niet te lezen met een open einde: wordt het ooit wat met dat leven op Gods goede aarde, zoals God het bedoeld had? Dankzij de weg van de gehoorzaamheid, die Jezus ging, die uitliep op het kruis, maar die bevestigd werd in de opstanding, weet ik dat dit leven de moeite waard is en toekomst heeft. Het leven als mens in Gods goede schepping, het leven met God, het leven met de broeder, het leven in het land dat God geeft in een verantwoordelijke samenleving, het leven met de eros en de vreugde, het leven met de bittere raadsels. Dat is het leven, dat de moeite waard is, dat strijd en pijn kost, inderdaad: het kruis, maar dat toekomst heeft door de grote crisis heen.

Mijn prediking is ook prediking van Jezus Christus, maar dan van Jezus Christus, die de vervulling is van het leven, zoals dat in het Oude Testament getekend wordt, het leven in al zijn aardsheid.

Nu weet ik natuurlijk, dat hier heel wat tegenin te brengen is. Wijzen sommige gedeelten in het Nieuwe Testament ons niet een andere weg, toch een meer dualistische, een hemelse werkelijkheid achter deze aardse werkelijkheid, waar het uiteindelijk om gaat? Ja, dat is nu echt een kwestie van Bijbel lezen. Je kunt allebei heel bijbelgetrouw zijn en toch de Bijbel op dit punt heel verschillend lezen. Ook vanuit de traditie zijn hier vragen te stellen, maar het is mij te goedkoop, wanneer Douma meent met een enkel citaat van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (Art. 25) te kunnen aantonen, dat hij met zijn visie in de gereformeerde traditie staat. Ik zou het heel lang willen volhouden om dat te bestrijden. Calvijn heeft het hele Oude Testament bepreekt. Soms denk je: hij leest het wel heel sterk als voorafschaduwning van het Nieuwe Testament. Dan kan Douma zich op hem beroepen. Andere keren valt op, dat hij heel veel praktische levenswijsheid aan het Oude Testament ontleent en zich verzet tegen vergeestelijking of de neiging overal Christus in te lezen. Het kenmerkende van het gereformeerde is niet het christologische, maar het trinitarische en met het trinitarische is de uitwaaiering over het gehele leven gegeven. Het kenmerkende van het gereformeerde is ook de nadruk op het eigene van het Oude Testament. In deze traditie kon dan ook de aandacht voor de blijvende betekenis van Israël opkomen, konden theologen als Van Ruler en Miskotte in de twintigste eeuw zulke belangrijke inzichten naar voren brengen, waaraan we ook nu alleen tot onze schade voorbij kunnen gaan. Waarom tot onze schade? Omdat de drogreden van de secularisatie onthuld moet worden, dat

het in het geloof om een apart domein van het menszijn zou gaan, het gevoel of de behoefte aan relationele geborgenheid of de persoonlijke ethiek. Verder omdat het mensen zo ook tot ongelukkige wezens maakt, gespleten persoonlijkheden. Eveneens omdat het zo niet komt tot een maatschappij- en cultuurkritiek die hout snijdt. Het gaat er niet alleen om, dat christenen een persoonlijke relatie hebben met Jezus Christus en dat vervolgens hun invloed dan ook uitwaaiert naar alle verbanden van de samenleving. Die inzet is te smal. Het gaat erom, dat Jezus Heer is ook over die samenleving: gezeten aan de rechterhand van de God van Israël, die ook de God is van alle volken. Deze Heer en deze God mag ik dienen en liefhebben en ik mag overal zijn sporen ontdekken, zeker niet alleen in mijn persoonlijke relatie met Hem. Waarom daar meer dan elders? Is het moeilijk zijn tekenen aan te wijzen in de wereld, de geschiedenis, de natuur? Zeker. Maar is dat dan niet evenzeer moeilijk in mijzelf? Hoeveel van wat ik een persoonlijke relatie met de Heer noem, is psychologisch te verklaren! Helaas veel en veel meer dan mij lief is.

Ten slotte

Nu zou ik graag nog wat meer willen schrijven over de titel, die ik boven mijn bijdrage schreef: 'Hij spreekt nog altijd voort'. Maar mijn ruimte is op. De titel is ontleend aan Gezang 1 uit het Liedboek voor de Kerken. Het is een programmatisch lied over het levende Woord van de levende God.

Prediking is voor mij het voortdurende waagstuk in grote afhankelijkheid de Bijbel te openen in de verwachting, dat de Levende vandaag opnieuw zal spreken. Zoals mensen telkens in het verleden de Stem hebben gehoord op het snijpunt van Woord en chaotische werkelijkheid, zo hoop en bid ik, dat dit vandaag opnieuw zal gebeuren. Elk programma staat hierbij in de weg, ook het programma: een rijke Christus voor een arme zondaar. Die kern zal er echt wel weer uitkomen, als ik goed luister. Maar niet steeds in deze geconcentreerde vorm. Juist in al de verbanden van het leven, waar heel de Schrift over spreekt: in het samenleven met de naaste, in de politiek, de maatschappij, de eros en temidden van het onbegrepen leed, zal deze kern echt ergens over blijken te gaan.

Over deze ingrijpende hermeneutische uitgangspunten moeten we naar mijn idee, ook binnen de beweging 'Passie voor preken' nog lang en diep met elkaar doorpraten. We moeten het niet te gauw eens worden. Dan zal de beweging ook interessanter worden voor die vele andere predikers in het midden van de Protestantse Kerk in Nederland, die best wat inspiratie kunnen gebruiken, maar het idee hebben dat 'Passie voor preken' alleen maar voor een bepaald soort evangelische voorgangers is bedoeld. En ook nog wel interessanter voor hen, die in de klassieke gereformeerde traditie staan en nu de neiging hebben zich af te zetten tegen de evangelische beweging, hetgeen noch voor henzelf, noch voor deze beweging goed is.

De Bijbel literair

- door dr. Eveline van Staalduine-Sulman -

N.a.v. **De Bijbel Literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties**, J. Fokkelman en W. Weren, Meinema Zoetermeer, Pelckmans Kapellen, 2003, 768 pagina's, € 65,00.

Laat ik heel eerlijk zijn: Het was de bedoeling dat ik een recensie zou schrijven van het pas verschenen boek *De Bijbel literair*, maar het werd een artikel over de literaire exegese.

Bovenstaand boek benadert de Bijbel vanuit literaire invalshoek en zo kwam ik voor de vraag te staan hoe wij als evangelische christenen verrijkt kunnen worden door het bestuderen van de literaire kanten van de Bijbel. Ik stelde de vraag *hoe* we verrijkt kunnen worden, niet *of*, want ik ga ervan uit dat we er iets mee kunnen winnen. Als God het meegaf in zijn Woord, dan moet er toch een doel voor zijn. Dan mogen we er toch wat van leren en ervan genieten.

Evangelische huiver voor literair onderzoek

Onder mijn studenten in Veenendaal merk ik een zekere huiver voor literair onderzoek van de Bijbel. Daarvoor zijn verschillende redenen:

- De inhoud wordt in de evangelische wereld veel belangrijker gevonden dan de vorm van de tekst. Men beseft niet, dat de vorm mede de inhoud bepaalt. Laat ik daar een voorbeeld van geven. In 1 Samuël 24:4 snijdt David een stukje van Sauls mantel af. In het verhaal zelf lijkt het inhoudelijk alleen te gaan om een teken dat David heel dichtbij Saul is geweest, maar hem desondanks heeft gespaard. Maar nu literair: de mantel is in de boeken Samuël een teken van gezag. Saul draagt die mantel, maar hij wordt gescheurd (15:27), afgelegd (19:24) en hier dus afgesneden. Jonathan geeft zijn mantel aan David (18:4) en overhandigt als het ware zijn troonsopvolging aan David. Ook David zelf legt de mantel af, als hij de ark naar Jeruzalem draagt (2 Samuël 6:14). Het feit dat het een steeds terugkerend thema is, geeft een extra verdieping aan 1 Samuël 24:4, waar David niet alleen een stukje bewijs zoekt, maar eigenlijk aan Saul wil laten zien dat hij de macht gaat overnemen. En dan snap je ook waarom David wroeging kreeg (24:5). Het was niet zomaar het bonzen van zijn hart, zoals de NBG-1951 vertaalt, maar een diepe schok van binnen: 'Wat heb ik gedaan? Heb ik niet voor mijn beurt gehandeld? Wat dit geen hoogmoed van mij?'
- Tot voor kort hebben bijbelwetenschappers die bij literair onderzoek aan structuuranalyse deden — en dan gaat het vooral over Hebreeuwse poëzie — aanleiding gevonden om grote delen van de tekst als 'latere toevoeging' te zien, omdat deze delen niet in hun structuur of in het metrum pasten. Deze wetenschappers lieten zich helaas leiden door systeemdwang en zijn daarom niet de beste voorbeelden voor literaire exegese. Maar de huiver werd zo alleen maar groter.

- Er is, nog afgezien van enig misbruik, al een zekere huiver voor literaire stijlen, poëzie, structuren, enzovoorts, omdat dit de indruk zou wekken niet zo echt of historisch of betrouwbaar te zijn als recht-toe-recht-aan proza. Een godsdienstleraar bij mij op school zei over Genesis 1 dat het niet echt gebeurd kon zijn, 'want het was toch poëzie'. Maar dat is een schijnargument. De vorm waarin een verhaal verteld wordt, zegt niet al te veel over de historische betrouwbaarheid, noch over het theologische belang. Elke schrijver heeft nu eenmaal de vrije keus om bepaalde dingen wel of niet te vertellen, bepaalde woordspelingen wel of niet te maken, herhalingen wel of niet te gebruiken. En over poëzie gesproken: in het oude Nabije Oosten werden veel godenverhalen en strijdtonelen in poëzie geschreven, zonder dat men daarbij afbreuk wilde doen aan hun betrouwbaarheid.
- Men is bang voor redundantie, dat wil zeggen, voor het 'overbodig' verklaren van de verschillende literaire frases, zoals herhalingen, parallelismen en synoniemen. Zouden die zinnen er niet allemaal uitgegooid kunnen worden? Wat directe informatie betreft, misschien wel. Maar het gaat niet alleen om informatie, het gaat ook om het gevoel wat overgebracht wordt door die stijlfiguren: herhalingen leggen ergens de nadruk op; parallelie bekijkt de zaak van meer kanten; beeldspraak maakt het voor de lezer een stuk concreter en minder vaag.

Wat is literair onderzoek?

Wat is dan literair onderzoek en hoe kunnen we er toch iets van leren? Het Ten geleide van redacteur Wim Weren legt uit wat men in *De Bijbel literair* onder 'literair' verstaat. Primair wil men kijken naar de literaire kwaliteiten van de Bijbel en dan gaat het over:

- de structuur van het boek: elk bijbelboek wordt ingedeeld en daaruit kan men ook conclusies trekken over de inhoud van zo'n boek. Neem de boeken Samuël: ze worden zo ingedeeld dat heel de episode van koning Saul valt onder het hoofddeel 'Saul en David'. Dat betekent dat koning Saul op zichzelf niet belangrijk was, alleen met betrekking tot de grote voorbeeldkoning David.
- de taal van de schrijver: het is belangrijk te weten of uitdrukkingen algemeen gebruikt werden of een specifieke betekenis hebben in een bepaald bijbelboek. Zo wordt bij Deuteronomium aandacht geschonken aan het typische taalgebruik van dit bijbelboek.
- andere stijlkenmerken: wat speelt er zoal in een boek? wie of wat is belangrijker dan het lijkt, zoals de mantel in de boeken Samuël? Zo moet je in het evangelie naar Johannes altijd aandacht hebben voor zijn aanduidingen van de Joodse feesten.
- intertekstualiteit: alle relaties tussen twee of meer teksten. Soms wordt er letterlijk iets aangehaald (Jeremia haalt Deuteronomium 24 aan); soms wordt er ergens op gezinspeeld (Jeremia heeft het ergens over 'woest en leeg', een zinspeling op Genesis 1); soms is het ook alleen maar een vertelpatroon wat overeenkomt (het vinden van een vrouw aan de bron).

Literair onderzoek, schrijft redacteur Weren, houdt zich bewust niet bezig met historisch onderzoek en de vragen die daar spelen:

- Is alles in de Bijbel echt gebeurd?
- Welke ontwikkeling heeft het verhaal doorgemaakt voor het in de Bijbel terecht kwam?
- Wat is de betekenis voor de oorspronkelijke lezer?

hoewel er soms gebruikgemaakt wordt van de resultaten van deze methode. Fokkelman spreekt in zijn inleiding zelfs over het 'dwaalspoor van de zogenaamde "hogere bijbelkritiek"' (p. 11).

De eigenlijke recensie

Laten we het boek eens nader bekijken en ons daarna afvragen of de evangelische huiver voor literaire exegese terecht is of dat de redacteuren van dit boek met recht aandacht vragen voor een andere invalshoek om de Bijbel te bestuderen.

Het is een lijvig boek, geschikt voor iedereen die vertrouwd is met de Bijbel, maar niet zozeer met de bijbelse talen. Onderverdeeld in overzichtelijke hoofdstukken over bijna elk bijbelboek, geschreven door een keur van auteurs, opgezet naar het voorbeeld van R. Alter, F. Kermode (eds.), *The Literary Guide to the Bible*, Cambridge (MA) 1987. De Nederlandse versie heeft meer aandacht voor een aantal kleine profeten en nieuwtestamentische brieven, die apart zijn behandeld, en voor de deuterocanonieke (apocriefe) boeken van het Oude Testament. Aan de andere kant zijn er wat minder algemene hoofdstukken. In een bespreking van zoveel uiteenlopende artikelen van verschillende auteurs is het niet mogelijk iedereen daarbij evenveel aandacht te geven. Ik beperk me daarom tot een opsomming van wat mij is opgevallen, zowel positief als negatief.

Tora

Na de zeer aansprekende inleidingen over de voordelen van de literaire benadering vallen de eerste boeken zwaar tegen. Het lijkt alsof de hoofdtitel van het boek (*De Bijbel literair*) strijdt met de ondertitel (*Opbouw en gedachtegang ...*). Sommige auteurs besteden veel aandacht aan literaire aspecten, terwijl anderen het houden bij een overzicht van de opbouw en een navertellen van de gedachtegang. En dat laatste is vaak bijzonder jammer.

Het hoofdstuk over Genesis is in wezen niet meer dan een navertelling na een klein overzicht van de indeling van het boek. Het gebrek aan opmerkingen over de literaire stijl van Genesis wordt enigszins goedge maakt door de uitgebreide voorbeelden in de eerste inleiding van Fokkelman. Eigenlijk had de redactie beter Fokkelmans hoofdstuk uit het Engelse voorbeeld kunnen vertalen en herhalen.

Ook Exodus tot en met Numeri vallen nog wat tegen. Het boek Leviticus bij voorbeeld krijgt wel een keurige indeling van de inhoud (offers, priesters, etc.), maar het ontbreekt ook daar aan de literaire benadering: wat doet die indeling en de vorm waarin het geschreven is, met de inhoud? Het had, literair gesproken, zo mooi in twee gedeelten kunnen worden uitgelegd, nl.

1. de weg tot de heilige God (Lev. 1-16) culminerend in de grote verzoendag,
  2. de weg met de heilige God (Lev. 17-26) culminerend in het jubeljaar.
- Het boek Deuteronomium daarentegen krijgt wel literaire aandacht. Het krijgt een goed overzicht, Deuteronomium wordt voorgesteld als uitwerking van de tien geboden temidden van voor- en nawoorden. Er is aandacht voor het typerende taalgebruik van het boek en ook voor intertekstualiteit.

Vroege profeten

Bij de vroege profeten komt de hoofdtitel van het boek goed naar voren. Bij het boek Richteren wordt niet eens meer de inhoud van het boek weergegeven, maar alleen maar de literaire verschijnselen, zoals de cyclische beweging van de verhalen, de toenemende aantal jaren onderdrukking, het afnemende aantal jaren rust, de literaire kaart van Israël, etc. Zo worden de verhalen tot een eenheid gesmeed, zo komt het boek als geheel tot zijn recht.

Ook de boeken Samuël worden literair benaderd. Bij ieder hoofddeel wordt een literair onderdeel uitgewerkt met verwijzing naar andere passages waarin dit onderdeel ook voorkomt. Een voorbeeld: de opmerkingen over het gunstig opgroeien van Samuël lijken rommelig in hoofdstuk 2 te staan. Maar literair gezien is er sprake van contrastvorming. Eli's zonen zondigen ten opzichte van de offers (12-17), maar Samuël dient de HERE (18-21). Eli's zonen verspreiden een slecht gerucht (22-25), maar Samuël neemt toe in aanzien (26). Daarna wordt Samuël geroepen (3:1-21), temidden van het oordeel over Eli's huis (2:27-36) en de voltrekking daarvan (4:1-22). Dit onderdeel is verfrissend om te lezen en hier wordt de stelling bewezen dat ook de vorm een deel van de inhoud is.

Late profeten

Wat bij de bespreking van Jesaja opvalt, is de aandacht voor de opbouw van het boek als geheel. Er lijkt geen interesse te zijn voor de historische achtergrond en de veronderstelling dat er een Deutero-Jesaja en een Trito-Jesaja zouden zijn geweest. Intertekstualiteit is in dit geval ook geïnterpreteerd als de doorwerking van de tekst van Jesaja in de latere geschiedenis.

Bij Jeremia moet gezegd worden dat de auteur een goede poging doet om thematische orde te scheppen in de chronologische chaos van het boek Jeremia. Drie hoofdstukken worden uitgebreid besproken, soms tot in de kleinste details. Deze schrijver geeft ook een sectie intertekstualiteit, hoewel het wel de meest voor de hand liggende voorbeelden zijn, nl. de verwijzing naar Genesis 1 in Jeremia 4 en Deuteronomium 24 in Jeremia 3.

Nieuwe Testament

Er is een opvallend verschil tussen de behandeling van het Oude en Nieuwe Testament. In het NT zijn de meeste boeken weliswaar korter, maar worden uitgebreider ingedeeld. Ook is er minder aandacht voor de structuur van pericopen en de functie daarvan voor de inhoud. Een aantal auteurs beperken zich ook hier helaas tot het herhalen van de inhoud, in de blokken die ze in

het schema hebben aangegeven. Aandacht voor literaire aspecten is wel opvallend aanwezig in het hoofdstuk Lucas-Handelingen (intertekstualiteit, redevoeringen, beoogde effecten van de schrijver), Johannes (de tijd als bepaalde factor van de vertelling; de feesten), brieven van Petrus (omramingen, herhalingen, concentrische figuren), Jakobus (intertekstualiteit, innerlijke verbanden, genre, wijsheidsthema). Verder is er een goed overzicht van de verbanden tussen de brieven aan Efeze en Kolossenzen.

Evaluatie: een waardevolle benadering

Ondanks alle huiver is de literaire exegese een goede aanvulling op evangelische theologie. Ik heb daarvoor verschillende argumenten, een aantal van mijzelf, de nummers 2 tot en met 5 komen uit de inleiding van Fokkelman.

Maar eerst een waarschuwing vooraf. In de evangelische wereld zou dit boek en deze literaire aanpak wel eens kunnen aanslaan. Vooral Fokkelmans opmerking over het dwaalspoor van de zogenaamde 'hogere bijbelkritiek' zal met gejuich worden binnengehaald. Het is echter niet zo, dat deze auteurs zich orthodox of evangelisch zouden noemen, laat staan fundamentalistisch. Integendeel, zou ik haast zeggen.

Een literaire aanpak staat niet garant voor geloof in Gods openbaring. Ook met deze aanpak kan de Bijbel als louter menselijk boek worden gezien. Men gaat dan alleen maar na hoe de schrijvers van de bijbelboeken hun boodschap hebben verpakt in literaire vormen. Een literaire aanpak mag ook geen excuus zijn om de historische achtergrond maar te vergeten. Of om gemakshalve de hele discussie over de historisch-kritische methode maar te vergeten. Het gaat om een aanvulling op onze theologie. Maar nu de argumenten:

1. Uitleg van bijbelboeken als geheel:

Wat evangelische lezers bijzonder zal aanspreken, is de uitleg van de bijbelboeken als geheel. Dat staat in schril contrast met de historisch-kritische methode die zoveel mogelijk uiteensnijdt om de mogelijke bronnen achter de tekst te vinden. Er blijkt nu een andere weg begaanbaar, waarin de tekst — zoals we die nu hebben — geen knullig aan elkaar geschreven bundeltje verhalen is, maar een goed gecomponeerd geheel.

2. De vorm bepaalt mede de inhoud:

De Bijbel is zorgvuldig geschreven, zowel qua vorm als qua inhoud. Vaak is de vorm ook inhoud of in ieder geval bepaalt de vorm een deel van de inhoud. Zo bewijst de woordspeling *iesj/iesja* (niet wetenschappelijk natuurlijk, maar literair) met zijn klanken hoezeer man (*iesj*) en vrouw (*iesja*) op elkaar afgestemd zijn (Gen. 2:23).

3. Compositie:

De Bijbel kent vaak een goede compositie, deze mag dan ook bestudeerd worden, getuige de prachtig gecomponeerde verhalen in Genesis. Ook hierin bepaalt de compositie de inhoud.

4. Literaire informatie:

Ook zonder historische informatie van buiten zijn de meeste bijbelboeken de moeite van het lezen waard. Veel informatie komt wel uit de tekst zelf, met name door de literaire kanten.

5. Intertekstualiteit:

Dit is belangrijk, want zo worden ook de 'ondergrondse' gedachten van de auteur naar boven gehaald. De verschillende auteurs laten goed zien, dat veel inhoud van de bijbelboeken verloren gaat, als de achterliggende verwijzingen naar andere bijbelverhalen niet gezien worden.

6. Een niet-westerse benadering:

Veel volkeren die hun verhalen vooral mondeling overleveren, doen dat vaak op de literaire wijze van onze Bijbel. De structuren en de stijlfiguren spelen daar een veel grotere rol. Het is voor alle werkers in het buitenland belangrijk om alvast voorbereid te zijn om de Bijbel zo te lezen, zoals die anderen lezen en vertellen.

7. Aandacht voor de vormen nu:

Getuige de opkomst van de beweging *Passie voor preken* is er wel iets mis met ons gebrek aan aandacht voor de vorm. De evangelische beweging staat weliswaar bekend om haar gebruik van moderne vormen, waarbij de orthodoxe inhoud toch verwoord wordt, maar wat het preken betreft is er zowel in de protestantse kerken als in de evangelische gemeenten nogal wat kritiek. Bestudering van de vormen in de Bijbel doet ons misschien ook de ogen openen voor het gebruik van die vormen in onze erediensten.

8. Kleinere historische kloof:

De literaire benadering maakt de kloof tussen de bijbeltekst en het huidige lezerspubliek ook kleiner dan de historische benadering. Historische situaties moeten steeds worden uitgelegd: wat is de wetgeving? hoe handelde men toen? wat is een terebint? Literaire figuren zijn ook nu nog bekend en kunnen zonder enig probleem in een preek of navertelling worden gebruikt. Woordspelingen verlevendigen zelfs de preek of navertelling, intertekstualiteit geeft de prediker houvast voor wat betreft de tweede lezing in de eredienst. De personen in een verhaal en de situaties kunnen rechtstreeks worden 'nageschilderd' in eigen woorden.

Toch weegt vooral het argument 'de vorm is ook een deel van de inhoud' voor mij zo zwaar, dat ik van literaire exegese op de hoogte wil zijn en het wil gebruiken bij bijbeluitleg. Historische informatie is niet overbodig en de plaats in de canon hoeft niet te worden vergeten. Literaire exegese is een zeer welkome aanvulling en daarbij geeft *De Bijbel literair* een opstapje per bijbelboek.

Een aanbeveling voor de bestudering van het Nieuwe Testament

Omdat er zo'n verschil is in behandeling van het Oude en Nieuwe Testament

in bovenstaand boekwerk, wil ik toch nog een aanbeveling doen richting het Nieuwe Testament. Daar is, naar mijn idee, in dit boek nog te weinig aandacht voor de structuur van de boeken of de hoofdstukken en de functie daarvan voor de inhoud. Van met name Paulus moet gezegd worden, dat hij voor een groot deel 'Hebreeuws' redeneert. Hij schrijft hele stukken in concentrische vorm, zoals men dat ook vindt in de Hebreeuwse Bijbel (zie *De Bijbel literair* over Exodus, Jozua, Jesaja, Jeremia, Jona), waarbij de vorm mede de inhoud bepaalt. Toch schijnen nieuwtestamentici moeite te hebben om deze structuren terug te vinden in de brieven.

Laat ik twee voorbeelden geven uit de eerste Korinte-brief, waarbij Paulus zo'n concentrische structuur gebruikt met zijn hoofdgedachte in het midden en de uitwerkingen aan de randen. Neem 1 Korintiërs 8:1-11:1, waarbij het thema van het offervlees aan de orde is:

Inleiding: 'over het offervlees' (8:1a)

A. thema: uitwerking aan de sterke kant (8:1b-13)

B. voorbeeld van een sterke: Paulus zelf als vrije apostel (9:1-18)

X. De Grieken een Griek, de Joden een Jood, etc. (9:19-27)

B'. voorbeeld van een zwakke: Israël met afgoderij (10:1-13)

A'. thema: uitwerking aan de zwakke kant (10:14-30)

Conclusie: 'ter ere Gods, maar geef geen aanstoot' (10:31-11:1)

Als Paulus zichzelf tot voorbeeld stelt, is dat om zoveel mogelijk vrijheid voor de christen te vragen. Als hij zijn volk tot voorbeeld neemt, dan waarschuwt hij voor de gevaren die vrijheid met zich meebrengt: afgoderij. Er zijn duidelijk twee kanten aan de zaak van het offervlees: vrijheid en gevaar. Daarom zou je eigenlijk nooit mogen preken over de ene kant zonder ook de andere kant te melden. Het gedeelte 10:14-22 gaat dus ook niet over het avondmaal, zoals de NBG-1951 ons wil doen geloven, maar het avondmaal wordt gebruikt als voorbeeld om aan te geven hoe mensen 'gemeenschap' hebben met Christus of met de afgoden.

Het middelpunt van Paulus' betoeg wordt gevormd door zijn eigen voorbeeld van aanpassing — de Joden een Jood, de Grieken een Griek — waarbij zijn doel is mensen te winnen voor Christus (9:19-27). Dit doel komt ook weer terug in de uiteindelijke conclusie aan het eind (10:33). Dat doel bepaalt dus hoe Paulus handelt: als een vrije aan wie alles geoorloofd is of als een slaaf van hen die gemakkelijk tot afgoderij te verleiden zijn.

Nog sterker uitgewerkt door Paulus is het volgende blok over orde in de gemeente (11:2-14:40):

Inleiding: 'overgeleverde tradities' (11:2)

A. Orde voor wat betreft vrouwen (11:3-16)

B. Orde voor wat betreft de samenkomst-maaltijd (11:17-34)

C. Geestelijke gaven (12:1-31)

X. De hoogste weg: de liefde (13:1-13)

C'. Geestelijke gave: tongen (14:1-25)
B'. Orde voor wat betreft de samenkomst-liturgie (14:26-33)
A'. Orde voor wat betreft vrouwen (14:34-36)
Conclusie: 'alles in goede orde' (14:37-40)

De tweede sectie is een uitwerking van de eerste. A' mag dus alleen uitgelegd worden in samenhang met A: als vrouwen moeten zwijgen (A'), maar ze mogen wel bidden en profeteren (A), wat betekent dan het woordje zwijgen? Grijp niet te snel naar het argument dat het wel een latere toevoeging zal zijn, zoals men pleegt te doen, ook in bovenstaand boek. Het past wel degelijk in het schema! Ook de bespreking van de tongen (C') is dus maar een uitwerking van het algemene hoofdstuk over de geestelijke gaven (C). Het betreft hier een voorbeeld, niet eens de belangrijkste gave, want dat is de profetie (14:1), een gave die ook vrouwen ten deel kon vallen (11:5). Het centrum wordt echter gevormd door hoofdstuk 13, de hoogste weg, nl. die der liefde. Dat is de besturende kracht in de gemeente, de rest is ordening.

Laat ik dus iedereen die interesse heeft in het Nieuwe Testament aanraden niet alleen het nieuwtestamentische gedeelte van het bovenstaande boek te lezen, maar ook gedeelten over het Oude Testament.

www.soteria.nl

Recensies

Jesus Remembered (Christianity in the Making 1), James D.G. Dunn, Eerdmans Grand Rapids 2003, xviii + 1019pp. \$ 55,00

Het is niet de eerste keer dat ik een boek van mijn leermeester recenseer. Eerder besprak ik zijn commentaar op Kolossenzen en Filemon (*Soteria* 14/4 (1997) 46-47). Toen ik in 1998 zijn *The Theology of Paul the Apostle* recenseerde, schreef ik in jeugdige overmoed dat dit lijvige werk zijn *magnum opus* was, resultaat van zo'n veertig jaar Paulusonderzoek. Ik voegde daar toen wel het woord 'vooralsnog' aan toe (*Soteria* 15/4 (1998) 44), en achteraf bezien is dat maar goed ook, want inmiddels ligt er een boek op tafel dat alle voorgaande in omvang en aanpak overtreft. Het gaat om een meer dan duizend pagina's tellend boek, dat deel één van een serie van drie moet worden over het ontstaan van het christendom in de eerste 120 jaar van onze jaartelling. Met dit nieuwe boek over de historische Jezus zet Dunn dan ook erg hoog in.

Dunn begint met een overzicht van het onderzoek naar de historische Jezus in de afgelopen eeuwen, toont de kracht en de zwaktes van de verschillende pogingen om door te dringen tot de vraag wie Jezus was en gaat daarbij uitdrukkelijk in op de vragen die door het postmodernisme worden opgeroepen (11-136). Anders dan postmoderne benaderingen houdt Dunn vast aan de noodzaak van een historisch kader, waarin Jezus verankerd is. Maar met het postmodernisme constateert hij tegelijkertijd dat het beeld dat we van Jezus hebben gefragmenteerd is. Sterker nog, de wereld waarin Jezus leefde was gefragmenteerd. In dit opzicht neemt hij regelrecht stelling tegen Tom Wright, die met zijn theorie over 'de nog niet voltooide ballingschap die in Jezus beëindigd werd' een metaverhaal aan de teksten oplegt dat niet door de bronnen gedekt wordt. Het jodendom van die dagen was volgens Dunn veel meer divers en gefrag-

menteerd dan Wright bereid is toe te geven. Dat sommige joden uit die tijd geloofden dat de ballingschap nog niet beëindigd was, wil niet zeggen dat alle joden uit die tijd dat geloofden: dat is meer dan de schaarse historische gegevens toelaten. Deze restrictie heeft overigens belangrijke methodische gevolgen: het betekent bijvoorbeeld ook dat het achterhalen van wie Jezus is, niet bereikt wordt door de optelsom van allerlei teksten. De teksten moeten gewogen worden. Het staat bijvoorbeeld niet bij voorbaat vast dat iedere volgeling van Jezus alle hoogheidstitels voor Hem reserveerde. Integendeel: voor de een was Zoon van God de meest geëigende titel voor Jezus, voor een ander een/de Profeet of de Messias, voor weer een ander Mensenzoon, en soms (maar niet altijd) een combinatie van een of meer titels, enz. Het vraagt een zorgvuldige en minutieuze bestudering van de bronnen om dat te kunnen vaststellen en in sommige gevallen is het eenvoudigweg niet meer vast te stellen. Terughoudendheid is dan geboden!

Volgens Dunn is de historische Jezus uitsluitend toegankelijk via de 'remembered Jesus', Jezus in de herinnering van zijn volgelingen. Dichterbij kunnen we niet komen (Jezus heeft zelf immers niets op schrift gesteld), maar dichterbij komen hoeft ook niet, omdat er voldoende reden is aan te nemen dat de impressie die Jezus op zijn leerlingen heeft gemaakt, impressies van Jezus zijn. Het zijn impressies zoals ze door anderen zijn ervaren, impressies die in de loop van de overlevering zijn geïnterpreteerd, herverteld en herschreven (en soms flink zijn herschreven), maar de impuls die dit alles in gang zette komt bij Jezus zelf vandaan (129). Wat we in de evangeliën hebben, is 'disciple-response' op de woorden en daden van Jezus (hier valt Dunn het historisch-kritisch onderzoek bij). Maar die 'disciple-response' zegt wel degelijk iets over de persoon van Jezus (hier verzet hij zich fel

tegen de klassieke historisch-kritische methode). Methodisch zit Dunn dan ook op het spoor van de in de Angelsaksische wereld populaire methode van 'critical realism'. Deze methode, onder meer verlegenwoordigd in het werk van Bernard Lonergan, Ben Meyer, G.B. Caird en Tom Wright, probeert een middenweg te vinden tussen het naïef lezen wat er staat en de klassieke historisch-kritische methode (pp.110-125).

In het tweede deel gaat Dunn uitvoerig in op het ontstaan van de evangeliën: de bronnen, het overleveringsproces, de (joodse) context waarin ze zijn ontstaan (139-336). Hij constateert dat de pogingen om het synoptisch probleem op te lossen veel te veel gefixeerd zijn op de literaire afhankelijkheid van de evangelisten, alsof de evangelisten in hun studeerkamer - afgesloten van de buitenwereld - uitsluitend een of meer andere evangeliën voor zich hadden en elke verandering die zij hebben aangebracht te verklaren zou zijn uit redactionele overwegingen. Dunn voert een pleidooi om van zo'n mechanische voorstelling van zaken af te stappen en de rol van de mondelinge traditie meer te laten meespelen: de evangelisten leefden in een cultuur waarin verhalen vertellen schering en inslag was. Kenmerk van mondelinge traditie is dat de kern van een verhaal stabiel wordt overgeleverd, terwijl de rest eromheen soms flinke variaties kan vertonen. De evangelisten hebben zich bij het schrijven van hun evangelie *mede* laten leiden door hoe de verhalen in hun tijd verteld werden. En dat geeft een goede verklaring voor veel overeenkomsten en verschillen tussen de evangeliën. Van belang is op te merken dat Dunn zijn pleidooi voor de invloed van de mondelinge traditie niet inzet als argument tegen de literaire afhankelijkheid van de evangelisten, noch tegen de Marcusprioriteit, noch tegen de Q-hypothese. Anders dan bijvoorbeeld Michael Goulder en Mark Goodacre, biedt hij dus geen alternatief voor de traditionele twee-bronnenhypothese, maar een aanscherping ervan. Ik vind overigens nog wel dat in detail en over de volle breedte van de synoptische traditie moet worden aangetoond dat

deze theorie klopt en ik geef me dus nog niet zomaar gewonnen. Maar erg aannemelijk klinkt het wel.

Het derde deel bespreekt Jezus' missie aan de hand van het optreden van Johannes de Doper, Jezus' verkondiging van het Koninkrijk van God, de vraag voor wie Jezus' boodschap bestemd was en een prachtig gedeelte over discipelschap (339-611). Intrigerend is de verklaring die Dunn terloops biedt voor het feit dat Jezus niet doopte of dat slechts bij hoge uitzondering deed: het zou een onnodig struikelblok vormen (een 'ritual barrier') voor wie Hem wilde navolgen. Net zoals Jezus geen rituele beperkingen oplegde voor wie met Hem de maaltijd deelde, zou Hij rituele eisen hebben willen opleggen aan wie Hem wilde navolgen maar daar nog niet aan toe was (606-607). Een bijzonder interessante gedachte die in al onze doopdiscussies maar zelden gehoord wordt! In het vierde deel probeert Dunn te achterhalen hoe Jezus zichzelf zag en welke rol Hij had in Gods plan (615-762). De conclusie die Dunn trekt is dat Jezus niet goed past in de rollen die hem traditioneel worden toegeschreven (profeet, messias, enz.), maar dat Jezus zelf wel degelijk blijkt geeft te leven in een bijzondere en unieke relatie tot God. In dat opzicht staat Dunn dus een hoge christologie voor.

Het boek sluit af met de climax van Jezus' missie, de lijdensgeschiedenis, kruis en opstanding (765-893), een gedeelte dat een vervolg krijgt in het tweede deel, wanneer de theologie van de verschillende evangelisten aan de orde komt.

Het is al met al een boek dat ik met grote interesse gelezen heb. Dunn is terzake kundig, weet de zaken helder te verwoorden en schuwt niet om nieuwe wegen in te slaan. Hij is inmiddels na een lange carrière afgezwaaaid als nieuwtestamenticus aan de universiteit van Durham en heeft nu dus alle tijd om verder te schrijven. Ik zie dan ook met reikhalzend verlangen uit naar de volgende delen van dit megaproject en teken bij deze alvast in om ook die te mogen recenseren.

dr. A.W. Zwiep (docent N.T. aan de E.T.H.)

Dichter bij het Onuitsprekelijke; Over geestelijke begeleiding voor en door pastores, Gideon van Dam, Ten Have Baarn 2003, 202 blz., € 18,90

Dit zorgvuldig geschreven boek beweegt zich op een gebied dat voor het christelijk leven van het grootste belang is: het metterdaad toegroeien van een mens naar God. Anders gezegd: het handelt over geestelijke groei. Het onderscheidt zich evenwel van andere boeken daarover door aandacht te vragen voor de rol die een geestelijk leidsman bij dit proces kan spelen. Bovendien focust het op een speciale doelgroep, namelijk pastores. Ziedaar de strekking van de ondertitel: *over geestelijke begeleiding voor en door pastores*.

De auteur meldt dat hij (bijna) vijfentwintig jaar predikant is, waarvan achttien jaar predikant voor de werkbegeleiding (9). In die functie stuitte hij bij tal van collega's op de behoefte om hun spiritualiteit te ontwikkelen. Zelf heeft hij zich aan het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen laten opleiden tot geestelijk begeleider van predikanten. In zijn boek gaat hij dan ook breed in op zowel deze 'vraag' als dit 'aanbod'.

In het eerste deel, *De spiritualiteit van de pastor*, beschrijft hij in twee hoofdstukken de wijze waarop de pastor in deze tijd functioneert, en de ontluikende aandacht voor diens eigen spiritualiteit. Vervolgens wijdt hij vijf hoofdstukken aan het begrip 'spiritualiteit', dat hij (in aansluiting aan Waaijman) graag omschrijft als 'een proces van omvorming naar God toe' (bv 12). Hij gaat onder meer in op de verhouding van spiritualiteit en mystiek, en op de wijze van 'inoefening' van het op weg gaan naar God. In het tweede deel, *Reflecteren op de eigen praktijk van geestelijke begeleiding*, brengt hij gedetailleerd de praktijk van de geestelijke begeleiding in kaart. Na een inleidend hoofdstukje schenkt hij uitvoerig aandacht aan een aantal verschillende modellen, onder andere dat van de evangelische kring welbekende Eugene Peterson. Hij laat zien hoe de geestelijke begeleiding haar wortels heeft in het optreden van de woestijn-

vaders ('geef mij een woord', 99, 156, 189v), en bespreekt de vraag hoe pastoraat en geestelijke begeleiding zich tot elkaar verhouden. Een afsluitend hoofdstukje geeft leestips, waarna nog een uitgebreide literatuurlijst volgt.

De lezing van dit boek raakte mij. Bij voortdurende werd ik me er van bewust, dat een christenmens, en zeker een pastor, zo gemakkelijk deze kant van het christelijk leven verwaarloost. Ik heb het als een weldaad ervaren, om door zo'n kundige gids als Van Dam zich betoont, gewezen te worden op het belang en de praktijk van het dichterbij God komen. Hij overtuigt me er van, dat in de vorming van predikanten niet alleen plaats moet zijn voor leer- en werkbegeleiding, maar ook voor levensbegeleiding (180; vgl. het onderscheid tussen beroep, ambt en persoon van de predikant, 20,22). Prachtig zijn de vele kernachtige wijsheden die de auteur doorgeeft vanuit zijn eigen praktijk en vanuit de rijke traditie. Ik noem er een paar. Naar aanleiding van de drie eerste beden van het Onze Vader wordt een drievoudige weg gewezen: van hebzucht naar kunnen schenken; van zucht naar macht naar dienstbaarheid; van eerzucht naar eerbied (95). In een verkenning van de gesprekken in het kader van de geestelijke begeleiding vraagt Van Dam aandacht voor het 'confronteren', om te voorkomen dat iemand 'zichzelf in slaap praat!' (157) En overwegend dat pastoraat en geestelijke begeleiding misschien wel hetzelfde zijn, merkt hij op dat de centrale toetsvraag die de pastor zich moet stellen, deze is: 'Versterk ik als pastor in feite de ik-betrokkenheid ... of de betrokkenheid op God?' (192)

Dit laatste punt wil ik onderstrepen. Inderdaad: de relatie tot God wordt door niets zo bedreigd en verstoord als door de zondige neiging van de mens om op zichzelf gericht te zijn (vgl. Luthers typering van een zondaar als een mens 'incurvatus in se'). De keerzijde daarvan is, dat essentieel voor het 'dichterbij God komen' is, dat men leeft van zijn genade en zijn vergeving van zonden. Ik vind het opmerkelijk dat daarvan in dit boek weinig sprake is. Ik ben geneigd dat het enige minpunt

ervan te vinden. Maar dat is wat mij betreft dan wel een groot minpunt. Ik vraag me af of het mogelijk is, om bij de geestelijke begeleiding van mensen deze zaken in het midden te laten. In samenhang daarmee merk ik op dat Van Dam wat mij betreft zich wel erg op de vlakke houdt als hij God aanduidt met de term 'de Onuitsprekelijke' (14 noot 3). Hier verlang ik naar klare bijbelse taal. Maar ja, dat zal wel komen doordat ik mij 'in de rechterflank van de kerken' (44) bevind, terwijl Van Dam schrijft voor een veel breder publiek. Laat echter duidelijk mogen zijn, dat ik het boek daarom niet minder waardevol vind. Naar mijn besef zal ook de evangelische voorganger/lezer er veel aan kunnen hebben.

dr. Ad van der Dussen

De Bijbel ter sprake brengen. Een basisvraag in het pastoraat. *Peter Bukowski, Boekencentrum 2003, 104 blz., € 12,00*

Dit is een bijzonder boekje dat 10 jaar geleden in het Duitse taalgebied is uitgebracht maar nu door Boekencentrum is vertaald en op de Nederlandse markt gebracht. De auteur is naast theoloog ook psychotherapeut. Hij is werkzaam als evangelisch-luthers predikant en docent homiletiek en pastoraat. Hij voert op een heldere en uitnodigende wijze een pleidooi voor een juist bijbelgebruik in het pastoraat. Naar zijn idee is er binnen de praktische theologie te vaak sprake geweest van een of-of benadering: of pastoraat als verkondiging (Thurneysen) of als hulpverlening (Heitink) of als ontmoeting (Rogers). Hij wil de diverse benaderingen integreren in een model waarbij zowel ruimte is voor verkondiging, als voor hulpverlening en voor ontmoeting. Daarbij wil hij theologie en therapie verbinden in plaats van geloof en gesprek tegen elkaar uit te spelen. Zijn visie op pastoraat is dat er sprake moet zijn van een werkelijk luisteren, een adequaat helpen en een op fijngevoelige wijze tegenover durven zijn door middel van een juist gekozen tekst. Hij bedoelt met 'juist

gekozen' niet alleen de tekst maar ook het moment en de toon, om een bijbelwoord: 'zodanig in te brengen dat het aansluit en verder helpt'. De Bijbel is geen doekje voor het bloeden maar bron van troost, bemoediging en correctie. Hij betreurt het dat uit angst voor machtsmisbruik of geestelijke manipulatie veel predikanten de Bijbel maar helemaal niet meer gebruiken in het pastoraat. Het gaat er in het pastorale contact juist om het verhaal van God te verbinden met het verhaal dat de mensen je vertellen. Dat wil niet zeggen dat je bijvoorbeeld altijd in directe zin een bijbel(tekst) gebruikt in het pastorale gesprek. Zijn stelling is: wij kunnen de Bijbel in het gesprek inbrengen omdat en voorzover haar boodschap voor onze gesprekspartner heilzaam en zinvol is bij de verwerking van zijn of haar huidige omstandigheden. Het gaat erom dat je de Bijbel inbrengt in de stroom, de dynamiek van het gesprek. Zo kan je door een verhaal een nieuwe zienswijze in het gesprek inbrengen, zonder het gespreksthema te wijzigen. Het behoort voor hem tot het eigene van het pastoraat dat je je beweegt op het terrein van vragen van geloof en leven en daarbij op geschikte wijze hulp biedt. Bijbelse denkbeelden kunnen daarbij zeer behulpzaam zijn. Het is voor de auteur ook hier en-en: als pastor mag je zowel gebruik maken van psychologische waarneming als van geestelijke duiding van het verhaal van mensen. Het boekje sluit af met een excurs over de condities van het beëindigen van een gesprek en de rol van het gebed daarbij. Bukowski heeft een realistisch en praktisch boekje geschreven, dat getuigt van diep inzicht en wijsheid. Het is goed gedocumenteerd, maar bevat tevens de nodige voorbeelden, waardoor het uitdaagt om er zelf mee aan de slag te gaan. De eerste les is dat je als pastor zelf weet wat het is om uit de bijbelse bron te leven. De tweede is dat we onze verlegenheid overwinnen om hiervan te delen met anderen.

drs. Nico van der Leer (Baptistenpredikant te Dordrecht)

De manager als coach; Medewerkers uitdagen en stimuleren. *Paul Ch. Donders, Gideon Hoornaar 2002, 177 blz., € 13,95*

Macht in de gemeente; Over machtsfiguren en machtsmisbruik in de kerk. *Volker en Martina Kessler, Boekencentrum Zoetermeer 2002, 80 blz., € 9,90*

Leiderschap in de gemeente; Een dringende oproep tot het herstel van bijbels leiderschap in de gemeente. *Alexander Strauch, Medema Vaassen 2002, 328 blz., € 19,95*

Drie boeken van heel verschillende inhoud en kwaliteit, waarmee overigens wel wordt benadrukt dat het leiden van gemeenten in de aandacht staat. Intervisiegroepen van voorgangers, trainingen en symposia zijn alle gericht op ondersteuning van deze leidende knechten des Heren in hun vak. Donders schrijft daar helder en vakmatig over. Weerstand zou kunnen ontstaan omdat zijn boek gericht is op personeelsontwikkeling in organisaties, en daar lijkt de kerk op plaatselijk niveau wat buiten te vallen. Maar om na een gaventest de mensen te helpen hun kwaliteiten te ontwikkelen en in te zetten, ze te leren samenwerken en verantwoordelijkheid te nemen, daarvoor is dit boek heel geschikt. Ook de voorganger zelf kan veel profijt hebben van de lijstjes en schema's waar dit boek vol mee staat en die zeer dienstbaar zijn bij het komen tot persoonlijke ontwikkelingsplannen. Naast de boeken over spirituele groei, zijn dit de soort boeken waar je voor de ontwikkeling van gemeentewerk en -werkers veel aan hebt.

Dat aan het leiden van een gemeente begrippen als macht en machtsmisbruik te verbinden zijn weet iedereen. In een, wat ik wil kwalificeren als 'loepzuiver' boekje van Volker en Martina Kessler wordt er over geschreven. Diotrefes uit de eerste Johannesbrief staat in het eerste hoofdstuk model als macht-misbruikend leider. In volgende hoofdstukken worden wijzen van handelen van dergelijke leiders beschreven, de rol van de gemeente en manieren om machtsmisbruik aan de orde te stellen. Over machtsmisbruik op het zendingsterrein gaat het laatste, door

Klaus W. Müller geschreven hoofdstuk. Het boekje is goed gedocumenteerd, hoopvol en (juist daarom misschien) ook realistisch geschreven. Voor leiders, individuele gelovigen en gemeenten is herstel mogelijk, en voorbeelden daarvan worden verhaald. Soms echter is vluchten de enige mogelijkheid om aan machtsmisbruik te ontkomen, en die optie wordt ook in alle nuchterheid genoemd. Het boek roept op tot dienend leiderschap, een term die steeds meer 'management-term' wordt. Gelukkig wordt gesignaleerd dat ook zogenaamde dienende leiders hevige heersers kunnen blijken. Het boekje geeft goed aan waaraan werkelijk dienende leiders te herkennen zijn. In elk geval zal de omgeving ze ook als zodanig moeten herkennen.

Voor Alexander Strauch is de beoordeling van het leiderschap in de gemeente heel eenvoudig. In een ijsig boek, dat m.i. niet geschreven en niet uitgegeven had moeten worden, wordt alle leiderschap afgewezen die anders is dan die van een oudstenraad. Gods gang met zijn gemeente door de geschiedenis wordt niet (h)erkend. Wat mis liep in de kerkgeschiedenis wordt als karikatuur beschreven en daarna geanalyseerd als jawel: gemis aan gemeentelijk oudstenschap volgens bijbels model. Gewoon maar niet kopen.

Douwe Visser (leidinggevende in chr. zorgcentra)

Transforming Congregational Culture.

Anthony B. Robinson, Eerdmans Grand Rapids, 138 blz., \$ 18,00

De 'Congregational Culture' die de auteur beschrijft bij wat hij noemt 'mainline congregations' komt in vele opzichten overeen met culturele structuren in staats- en volkskerken in Europa. Dat is op zichzelf een verrassend gegeven! Het is zelfs mogelijk vergelijkingen te trekken met traditionele zgn. vrije kerken in Europa. De auteur gaat ervan uit dat de huidige problemen in deze kerken vooral cultureel bepaald zijn. Er is meer spanning tussen cultuur en kerk dan men veronderstelt of

toe wil geven. Dat deze spanning voelbaar is, wordt door de auteur als een voordeel gezien. De algehele 'cultuuromslag' wordt niet als gevaar maar als mogelijkheid gewaardeerd. Het 'christendom' is voorbij. Dat betekent voor de kerk nieuwe mogelijkheden in situaties die meer overeenkomen met de Gemeente zoals we die kennen vanuit het Nieuwe Testament. Het is belangrijk cultuurveranderingen te onderscheiden van religieuze, kerkelijke en bijbelse geloofsbeleving. De veranderingen in het religieuze en kerkelijke leven en zelfs van bijbels geloofsleven kunnen voor een groot deel cultureel bepaald zijn. Iedereen, en bijzonder de oudere generatie, beleeft in onze tijd op een of andere manier een cultuurschok zoals die bekend is vanuit antropologisch culturele waarneming. Een groot aantal mensen heeft hierbij begeleiding nodig. Een studie zoals die voor ons ligt kan hier behulpzaam zijn. Het christelijke establishment dat onze cultuur kenmerkte is afgelopen. Om dit te verwerken is een culturele verandering van kerken en gemeenten nodig. Het is bevrijdend dat in dit boek onderscheid wordt gemaakt tussen bijbels geloofs- en gemeentelven en de antropologisch-culturele context waarin het leven van de gelovige en van de gemeente zich afspeelt. Het geloofs- en gemeentelven is niet afhankelijk van de culturele context, maar heeft er wel degelijk mee te maken, zowel in negatieve als in positieve zin. In de vorige eeuw was het christen zijn over het algemeen meer een cultureel-sociaal dan een bijbels-theologisch gegeven. De vooraanstaande leiders in de kerk waren ook de toonaangevende mensen in het sociale en culturele leven. Dat is voorbij, zowel in Amerika als in Europa. We maken deel uit van een multiculturele samenleving met diepgaande culturele veranderingen. De auteur geeft een aardige anekdote weer van een gebeurtenis in een van de plaatsen waar hij heeft gewerkt. In deze stad werd een onderzoek gedaan naar de beste christen in die stad. Ook hier had 'christen' de betekenis van een goed en sociaal voelend mens. Het verrassende was, dat het de enige Jood werd die in die plaats woonde! Maar dat was abso-

luut geen probleem.

De auteur heeft niet alleen nagedacht over de hedendaagse problemen in kerken en gemeenten, maar heeft er ook mee te maken gehad als predikant in verschillende congregationale gemeenten in de Verenigde Staten. Hij heeft een door en door praktisch boek geschreven met een theoretische en theologische diepgang. Er wordt niet verondersteld dat men het in alles met hem eens is, maar er zullen in vele opzichten veranderingen nodig zijn in 'mainline churches', waar ook ter wereld. Dat betekent een grote uitdaging in velerlei opzicht. De auteur geeft dit aan in een aantal hoofdstukken met de telkens terugkerende formule: 'from - to'. Van burgerlijk christendom naar verandering van leven, van bezitters naar gevers, van gevers tot ontvangers die geven, van bestuurscultuur naar dienstcultuur, van democratie naar onderscheidingsvermogen, *from Fellowship to Hospitality* enz. De titels zijn moeilijk te vertalen, maar hoofdstuk na hoofdstuk getuigt van visie op de huidige gemeente en haar opdracht in deze tijd. De laatste twee hoofdstukken gaan over gemeentegroei en leiderschap. Het zou een nieuwe recensie opleveren en dat is niet de bedoeling. U begrijpt het wel: zo'n boek moet je niet aan je neus voorbij laten gaan!

dr. G. van 't Wout (emeritus baptistenpredikant te Westervoort)

PARAKLESE in het perspectief van de PAROUSIE (diss). *Dr. D. Visser, Groen Heerenveen 2003, 228 blz., € 22,50*

Een opmerking dat er in de Christelijke Gereformeerde Kerken geen aandacht zou zijn voor het eschatologisch onderwijs in 1 Tess. 4:13-18, uitgelegd in dispensationalistische zin, was voor ds. D. Visser uit Broeksterwoude aanleiding om zich o.a. in dat gedeelte te verdiepen. Aan de Universiteit voor Christelijk Hoger Onderwijs te Potschefstroom (Zuid-Afrika) is hij in het voorjaar van 2003 gepromoveerd op een onderzoek naar de vier eschatologische passages in de brieven aan de

Tessalonicenzen: 1 Tess. 4:13-18 en 5:1-11; 2 Tess. 1:5-10 en 2:1-12. De dissertatie telt 228 pagina's, waaronder een bibliografie van 8 pagina's en een korte samenvatting in het Engels. Een klein technisch minpuntje: in het kadertje op blz. 122 ontbreekt de vertaaltekst van 1 Tess. 4:6b-8. Het boek is verdeeld in vier hoofdstukken:

- De relatie tussen 1 en 2 Tessalonicenzen.
- De structuur van 1 en 2 Tessalonicenzen met aandacht voor de epistolaire, retorische en linguïstische aspecten van beide brieven.

- De interpretatie van de eschatologische passages in 1 en 2 Tessalonicenzen, waarbij ook de overige eschatologische teksten uit 1 Tessalonicenzen aan de orde komen

- Samenvatting en conclusies

Doel van Vissers studie was om de betekenis van de gedachtestructuur (opbouw, woordgebruik etc.) van 1 en 2 Tess. te achterhalen met het oog op de exegeze van de vier bovengenoemde passages. Ik noteer de volgende opvattingen en conclusies:

- Visser gaat uit van het auteurschap van (voornamelijk) Paulus en ziet 1 en 2 Tess. (in deze volgorde) kort na elkaar geschreven vanuit Korinte, begin jaren 50. Toegenomen verdrukking was reden voor de tweede brief.

- Schrijver gaat regelmatig in op wat door dispensationalisten (Fijnvandraat, Medema en Kramer) is geschreven over de eschatologische passages, maar wijst hun lering van de 'opname van de gemeente' af.

- De auteur ziet in de onderzochte eschatologische passages geen nieuw onderwijs. De apostel grijpt terug op wat hij eerder heeft gezegd (Hand. 17). Hij verwierpt de gedachte dat er bij de lezers verwarring zou zijn ontstaan over de toekomst. De gedachte dat de gemeenteleden ongeduldig werden omdat volgens hen de *parousie* te lang uitbleef, noemt hij onwaarschijnlijk. Paulus doet ook geen uitspraak over wie wel en wie niet de *parousie* zullen meemaken; hij gaat alleen in op de vraag (1 Tess. 4:13vv) of de ontslapenen bij de *parousie* in het nadeel zullen zijn.

- Bij 2 Tess. 2:2 denkt Visser niet aan een concrete brief, woord of geestesuiting. Er zit dus geen benoembare dwaalleer achter Paulus' betoog en er is ook geen sprake van een beschrijving van gebeurtenissen die aan de *parousie* voorafgaan. Niet de informatie over, maar de troost van de *parousie* van Jezus staat in deze passages voorop.

- 2 Tess. 2:1, dat bij uitleg vaak weinig aandacht krijgt, beschouwt Visser als een scharniervers. Het bemoedigt de lezers die te lijden hebben onder verdrukkingen (2 Tess. 1:4) en is een aansporing om te volharden, met als spits 1 Tess. 5:23: heiliging van heel het bestaan. Wel moeten de 'kinderen van de dag' (1 Tess. 5:5) waakzaam blijven tot 'de dag des Heren'.

- De afval, vaak uitgelegd als afval van het geloof van joden en/of christenen, ziet Visser van toepassing op mensen die 'een welgevallen hebben in de ongerechtigheid', vs. 12. De *apostasia* (2 Tess. 2:3) is dus opstand van ongelovigen. De afval en de komst van de wetteloze vinden niet na elkaar, maar gelijktijdig plaats.

- In 2 Tess. 2:4 wordt figuurlijk over de concrete tempel gesproken. Het vers typeert de arrogante, antigoddelijke houding van de mens der wetteloosheid. Geen toekomstige tempelbouw dus.

- Over die mens der wetteloosheid (2 Tess. 2:3) schrijft Visser: 'Met de typering van de mens der wetteloosheid als antichrist is voorzichtigheid geboden. Ze wordt in dit gedeelte niet gebruikt. Bovendien kent het NT geen uniforme antichrist, maar een verscheiden spreken over Gods eschatologische Gegenspieler'. Van dat 'verscheiden spreken' geeft hij diverse voorbeelden.

- Visser ziet de wetteloze niet alleen toekomstig, de bijbehorende gezindheid ervaar je reeds om je heen. De mens der wetteloosheid representeert alle wettelozen, zoals Adam heel de mensheid vertegenwoordigt.

- Schrijver noemt een hele reeks, voor insiders bekende, 'weerhoudingen/ weerhouders'. Zelf kiest hij voor: Gods plan (neutrum) en God zelf (masculinum). In dat verband vertaalt hij 2 Tess. 2:7b (NBG) 'totdat hij verwijderd is' met 'totdat Hij

(God) uit de weg is gegaan'.

- De auteur leest in 1 Tess. 4 geen Naherwartung en in 2 Tess. 1 geen Parousieverzögerung. Hij zegt (blz. 49) 'Paulus kende een Naherwartung in de zin van Stetserwartung, waarin hij de Here steeds verwachtte, maar niet in de zin van een Soforterwartung waarin hij de komst van de Heer meteen verwachtte'.

- Zijn belangrijkste conclusie is echter dat de vier genoemde passages primair bedoeld zijn als paraklese, waarbij *parakaleo* door de schrijver niet als vermanen/vertroosten, maar als bemoedigen wordt gelezen. Die bemoediging staat in het perspectief van de *parousie* van Christus. Bemoediging met het oog op de ontmoeting, zo 'vertaal' ik zijn conclusie maar. Ik kan mij in de meeste conclusies goed vinden, maar heb wel een paar vragen/opmerkingen.

- Visser gaat (blz. 136) in op de herkomst van het begrip *parousia* (synoniem van 'hemera kuriou' in 1 Tess.5:2) en haalt daarbij o.a. de dissertatie van de onlangs overleden dr. P.L. Schoonheim aan. Hij neemt diens conclusie echter maar ten dele over. Schoonheim herkent bij *parousia* zowel een Hebreeuwse als Hellenistische achtergrond. Visser kiest alleen voor de eerste betekenis en verwijst naar de OT-sche theofanie in Ex. 19. Dat laatste is terecht, maar zou deze gemeente die vooral uit gelovigen met een heidense achtergrond bestaat (door Visser ook zo gezien, blz. 27), niet meer gehoord hebben bij het woord *parousia*, nl. het binnenhalen van een hoogwaardigheidsbekleder? Gaat het alleen om 'halen' (door Jezus) en niet ook om 'inhalen' (door de gemeente)? Om met Van Houwelingen (CNT op Tessalonicenzen) te spreken, ik mis het 'tweerichtingsverkeer tussen hemel en aarde'.

- Terwijl Visser de in maranatha-kringen zo geliefde 'opname van de gemeente-gedachte' afwijst, gebruikt hij voortdurend uitdrukkingen die deze lering lijken te ondersteunen. Voorbeelden: blz. 132 'opnemen in zijn heerlijkheid', 136 'meenemen', 137 'de zijnen komt halen om voor altijd met Hem verenigd te zijn', 162 'de verheerlijking bij de opname van de gemeente' etc. Ik vind dat op z'n minst ver-

warrend. Leg je dan niet te veel nadruk op de beweging van 'beneden naar boven' (opgestane gelovigen) en te weinig op de beweging van 'boven naar beneden' (Christus' glorieuze komst, 2 Tess. 1:7)?

- Visser benadrukt (terecht) in 1 Tess. 4 de ontmoeting van de Heer met de gelovigen. Maar hij geeft niet aan wat er op die ontmoeting volgt. Ik citeer: 'De plaats is niet belangrijk, maar de persoon met wie de gelovigen worden verenigd'. Akkoord, maar speelt zijn afwijzing van het Griekse 'parousia' begrip hem hier parten?

Waarom niet Paulus met Paulus vergeleken, zoals bv. Ridderbos doet als hij schrijft: 'Christus' *parousie* is juist op de aarde gericht' (Paulus, blz. 600).

Voor wie van eschatologie houdt, zoals ondergetekende, is deze dissertatie een 'must'. Visser stelt 'oude' zaken opnieuw aan de orde en maakt keuzes die het overdenken en bestuderen meer dan waard zijn. Nieuw was voor mij in ieder geval zijn eindconclusie dat de eschatologische passages als voornoemd, pure paraklese zijn met het oog op de *parousia* van de Heer. Een voortdurende bemoediging om vol te houden.

Charles A.E. Groot (toerustingspredikant en in 1983 mede-oprichter van Soteria)

De boodschap van Jesaja. Barry G. Webb, *Novapres Hoenderloo* 2003, 320 blz., € 16,90

In de serie *De Bijbel spreekt vandaag* (onder redactie van Alec Motyer, John Stott en Derek Tidball) is een nieuw deel verschenen: *De boodschap van Jesaja* geschreven door Barry G. Webb, hoofd van de faculteit Oude Testament aan het Moore Theological College te Sydney, Australië. De ondertitel van het boek is *Op arends-vleugelen*. Deze ondertitel, ontleend aan Jesaja 40:31, heeft te maken met de persoonlijke ervaring van Barry G. Webb tijdens het schrijven van dit boek. In het voorwoord vergelijkt hij het schrijven van dit boek met een vlucht, die hij nooit zal vergeten: 'Ik ben naar de hemelen gerezen en heb de heerlijkheid van God gezien, en heb met nieuwe ogen deze wereld gezien

en mijn eigen plaats daarin'. Hij nodigt de lezer mee op zo'n vlucht, waarin hemelhoge en wereldwijde perspectieven te zien zijn voor hen, die 'hopen op de HERE' (p. 12).

Volgens het woord vooraf is het doel van de serie tweeledig: 'de tekst van de Bijbel zo nauwkeurig mogelijk uitleggen en de boodschap van de Bijbel verbinden met het leven van alledag' (p. 5). Het resultaat is dan ook een populair-wetenschappelijk werk, dat goed leesbaar is, en de lezer inderdaad meeneemt door het mooie en rijke boek van Jesaja heen. Webb heeft speciale aandacht voor de literaire structuur van Jesaja; dit werkt door in de uitleg van het boek. De lezer moet geen ingewikkelde, exegetische verhandelingen verwachten waarbij elk vers tot op het woord uitgeplozen wordt. Barry G. Webb bespreekt het boek Jesaja op het niveau van perikopen. Na een goede globale exe-gese van de perikopen worden er lijnen getrokken naar het Nieuwe Testament en naar onze tijd. Op deze manier wordt de boodschap van dat bepaalde gedeelte voor onze tijd duidelijk gemaakt. Het is jammer dat er nogal wat onnauwkeurigheden zijn in de Nederlandse uitgave. Grotendeels hebben die met slordigheid te maken (typefouten). Een andere keer is onoplettendheid de oorzaak van de fouten (soms wordt de Engelse, dan weer de Hebreeuwse versnummering gebruikt in Jesaja 9).

In zijn visie op de eenheid en het ontstaan van Jesaja neemt B.G. Webb een eigen standpunt in. Volgens de moderne wetenschappelijke opvatting is Jesaja 40-55 in de tijd van het eind van de ballingschap geschreven door 'Tweede Jesaja' (Deuterokesaja), terwijl Jesaja 56-66 in de herstelperiode na de ballingschap geschreven is door 'Derde Jesaja' (Tritokesaja). Webb daarentegen gaat ervan uit dat 'het hele boek Jesaja inhoudelijk in zijn huidige vorm van voor de ballingschap dateert' (p. 36). Het boek als geheel vormt een getrouwe uitdrukking van het visioen dat Jesaja te zien kreeg (p. 35). Leerlingen zijn slechts verantwoordelijk voor de huidige vorm van het boek; zij zouden het werk hoogstens 90 jaar na de dood van de

profeet hebben voltooid.

Om een indruk te geven van het werk van Webb laat ik hem aan het woord over Jesaja 1:18-20: 'Dit is terecht een van de beroemdste uitdrukkingen van de genade van God in de Bijbel. Het thema van de rebellie is in de verzen 2-17 al meer uitgewerkt. ... We hebben een crisispunt bereikt. Maar uitgerekend op het punt waarop het oordeel wordt verwacht, komt de genade tussenbeide. De goddelijke rechter *redetwist* met de beschuldigten en doet een aanbod dat werkelijk wonderbaarlijk is in zijn generositeit: niets minder dan totale vrijspraak (18)! Wat zij ten onrechte door cultische manipulatie hadden proberen te bereiken, wordt hun nu vrijelijk aangeboden, op de ene voorwaarde dat zij hun rebellie staken (19-20a). ... De HERE is genadig, maar Hij laat niet met zich spotten. De rechtvaardige basis voor de vergeving die hier vrijelijk aangeboden wordt, zal later in het boek worden ontvouwd. ... (p. 45,46).' Het is niet verwonderlijk dat Webb Jesaja ook wel de Romeinenbrief van het Oude Testament noemt (zie p. 38).

Wie materiaal zoekt voor een bijbelstudie over een gedeelte van Jesaja kan in dit boek veel bruikbaar vinden. Maar de kans is groot, dat je door dit boek gegrepen wordt en meer wil lezen ...

drs. M.A. Buitink-Heijblom (oud-docente Oude-Testament Christelijke Hogeschool Ede)

God schrijft geschiedenis. Disputaties over de eeuwige. Bert Loonstra, Boeken-centrum Zoetermeer 2003, 240 blz., € 22,00

Hoeveel engelen kunnen er dansen op de punt van een naald? Dit is het type vragen dat volgens een moeilijk uitroepbaar vooroordeel de denkers uit de scholastiek bezighield. Ik schrijf 'vooroordeel,' omdat de zojuist genoemde vraag in de scholastiek überhaupt niet besproken is. En ook, omdat het in de scholastiek niet ging om de bespreking van louter speculatieve, voor het geloofsleven irrelevante vragen. De scholastieke methode was in de hoge en late middeleeuwen dé wetenschappe-

lijke methode bij uitstek. En, zoals Richard Müller in de Verenigde Staten en Willem J. van Asselt ten onzent hebben laten zien, is het een methode die ook na de Reformatie door Voetius en anderen nog eeuwen met vrucht gebruikt is. In dit boek probeert de bekende christelijke gereformeerde theoloog Bert Loonstra – geheel tegen de tijdsgeest in – de scholastieke methode voor onze tijd nieuw leven in te blazen. Hij schrijft een Godsleer in de vorm van een serie scholastieke disputaties. Een disputatie is een soort openbaar academisch debat, waarin tegenovergestelde opvattingen aan de hand van argumenten verdedigd worden, en de magister aan het eind bepaalt welke van de verdedigde opvattingen de beste papieren heeft. Wat maakt deze methode zo aantrekkelijk? Wie een boek van Kuitert of Schillebeeckx leest, wordt geconfronteerd met een duidelijke visie, en met argumenten voor die visie. Welke alternatieve opvattingen door anderen verdedigd worden, wordt niet altijd duidelijk, en al helemaal niet, welke argumenten die alternatieve opvattingen ondersteunen. Dat is het aardige van de disputatie-methode: de schrijver kiest pas positie *nadat* hij ook de argumenten voor een alternatieve positie heeft weergegeven. De lezer leert dus niet alleen de argumenten voor de opvatting van de schrijver kennen, maar ook de argumenten voor de opvattingen van anderen. Wie Loonstra leest, leert ook de opvattingen van zijn tegenstanders kennen. En kan dus 'narekenen' of hij het met Loonstra eens is.

Dat de scholastieke methode niet hoeft te leiden tot saaie of irrelevante theologie, wordt de lezer al snel duidelijk. Loonstra begint bij de vraag of wij God kunnen kennen, en nadat hij die positief heeft beantwoord, komt hij op de eigenschappen van God: goedheid, alomtegenwoordigheid, Geest-zijn, Persoon-zijn, eeuwigheid, onveranderlijkheid, lijdensvatbaarheid, onafhankelijkheid, alwetendheid en voorzienigheid. Vervolgens komen aan de orde: Jezus, de Drieëenheid, hoe de mens heil ontvangt, de laatste dingen. Met deze onderwerpen samenhangende problemen, zoals het probleem van het kwaad, wor-

den niet uit de weg gegaan. Scholastiek heeft de reputatie 'onbijbels' te zijn. Die reputatie is onterecht: zoals Pim Valkenberg enkele jaren geleden liet zien, staat de Schrift ook bij Thomas van Aquino centraal. Bij Loonstra is dit heel duidelijk: steeds weer is het het Schriftgetuigenis dat de doorslag geeft, en het is opvallend hoeveel recent exegetisch onderzoek hij verwerkt heeft. Inhoudelijk blijft Loonstra dicht bij de klassiek gereformeerde orthodoxie. Hij brengt echter wel enkele belangrijke nuanceringen aan, bijvoorbeeld in zijn beklemtoning van Gods lijdensvatbaarheid en gevoel, en van een receptief aspect in God. In samenhang hiermee kiest hij nadrukkelijk voor een niet-deterministische opvatting van de geschiedenis. Dat neemt niet weg dat God ook de Heer van de geschiedenis is, als auteur én hoofdpersoon: God schrijft geschiedenis.

Hoewel ik zelf op enkele punten andere wegen zou gaan dan Loonstra, heb ik dit boek ervaren als een verademing. Het is een buitengewoon instructieve inleiding in de Godsleer, die weinig voorkennis vraagt maar wel zorgvuldig gelezen moet worden. De lezer wordt echt uitgedaagd tot zelf nadenken. Loonstra's gebruik van de disputatie-methode heeft mij niet helemaal overtuigd. In onze tijd sluit die methode niet meer aan bij een bestaande onderwijspraktijk, en komt zij enigszins gekunsteld over. Het is ook mogelijk om in een meer doorlopend betoog argumentatief te theologiseren, en verschillende posities fair te belichten. Dit neemt niet weg dat dit een belangrijk boek is, van één van de meest aansprekende Nederlandse theologen van dit moment.

dr. Marcel Sarot (docent wijsgerige theologie UUU)

De schoonheid van geestelijke taal. Het mysterie van het spreken in tongen ontsluit. Jack Hayford, Kok Kampen (*Verboereeks*) 2003, 208 blz., € 19,90

Met redelijk veel interesse begon ik dit boek te lezen. Vooral de subtitel (*het mysterie van het spreken in tongen ontsluit*)

belooft nogal wat! Omdat ik de waarde van het bidden in tongen (h)erken en onlangs bij een bijbelstudie nog verzeild raakte in een Babylonische spraakverwarring over spreken in tongen, hoopte ik hier eindelijk het 'verlossende' woord te vinden. Helaas moet ik bekennen dat ik daarin nogal werd teleurgesteld. Niet alleen werden niet alle vragen beantwoord (en eigenlijk kan dat ook helemaal niet), ik kreeg er nog de nodige bij. Om te beginnen raakte ik nogal eens de weg kwijt in het betoog van Hayford. Hij probeert voortdurend zijn opvattingen te staven met anekdotes en verdeelt ze onder in punten en subpunten. Zoveel, dat het me soms duizelde en ik niet meer wist of ik nu nog bezig was met argument één, twee of drie. Misschien had dat ook wat te maken met de lay-out, want als een betoog in zoveel punten wordt opgevoerd, is het handig om dat ook visueel te maken en niet ergens halverwege een argument een witregel in te lassen, om dan vervolgens zonder enige aanduiding verder te gaan met een volgend punt. Dan kwam ik een aantal opvattingen tegen, waar ik grote moeite mee had. Zo koppelt Hayford de tekst 'Wij weten nu dat [God] alle dingen doet meewerken ten goede voor hen, die God liefhebben' (Rom. 8:28) zodanig aan het daaraan voorafgaande vers 26 (maar de Geest zelf pleit voor ons met onuitsprekelijke verzuchtingen), dat a.h.w. vers 26 de *voorwaarde* wordt voor vers 28. Als wij niet in tongen spreken, kan God ook niet alle dingen voor ons doen meewerken ten goede (blz. 71). Hoewel ik erken dat je deze twee teksten niet van elkaar moet loskoppelen, gaat deze conclusie me toch echt te ver! Dit nog afgezien van de vraag of je zo maar een is gelijk teken kunt zetten tussen de onuitsprekelijke verzuchtingen van de Geest en het spreken in tongen. Ook in commentaren, zoals dat van Gordon Fee (*God's Empowering Presence*) vond ik deze opvatting niet terug. En waar Fee in zijn commentaar op de eerste Korinthenbrief uitlegt dat Paulus het in 1 Korintiërs 12 en 14 vooral heeft over de *verstaanbaarheid* van de boodschap van God, als hij het openbaar spreken in tongen verbiedt

zolang er geen vertolking gegeven wordt, komt Hayford met de 'vondst' dat de gave van tongen op twee manieren gebruikt kan worden: openbaar als genadegave en persoonlijk als geschenk (*grace* vs. *gift of tongues*, blz. 108). Het ene is dan wel bestemd voor de samenkomst, het andere niet. Letterlijk onnavolgbaar! Ontroerend vond ik wel de verhalen over het spreken in tongen als getuigenis voor mensen die in deze tongen hun eigen taal herkenden. Daaraan wil ik beslist niets afdoen, het fenomeen komt ook in allerlei zendingslectuur voor. Maar om daaruit te concluderen dat tongen *meestal* een bestaande (voor de spreker onbekende) taal zijn, die wij alleen niet als zodanig herkennen, gaat me weer veel te ver. Tenslotte wil ik niet onvermeld laten dat ik de vertaling werkelijk bijzonder slecht vond. Af en toe leek het wel of een vertaalcomputer het werk had gedaan, en de woorden gewoon letterlijk had overgezet van het Engels naar het Nederlands, zonder te letten op het grote verschil in zinsbouw tussen beide talen. Uit ervaring weet ik, dat het een behoorlijke klus is om een goede vertaling te leveren, en dat het letterlijk vertalen van de woorden daarvan het gemakkelijkste onderdeel vormt. Daarna komt het schaven om er leesbaar Nederlands van te maken, en dat laatste is hier overduidelijk achterwege gebleven.

Tineke Visser

Zuiver Lezen. De *lectio divina* van Johannes Cassianus en de bijbelse hermeneutiek. *Wim Reedijk, Eburon Delft* 2003, 293 blz., € 24.50

Hoe kom ik achter het 'geheim' van een bloem? Ik kan de bloem ontleden: met een pincet de blaadjes er een voor een uittrekken, met een mesje de stamper doorsnijden. Zo kom ik heel veel over de bloem aan de weet. Maar het eind van het ontleed-proces is ook het (levens)eind van de bloem. De bloem als bloem is weg. Ik kan niet meer van haar kleur en geur genieten. Ik sta dus voor een keus: laat ik de bloem in haar eigenheid bezit van mij nemen, of

overmeester ik de bloem? Nu schrijf ik in plaats van bloem: *de Bijbel*. Hoe dring ik door in het geheim van de bijbeltekst? Door de tekst te analyseren en te ontleden, in feite te overmeesteren? Of door mijzelf aan de werking van de tekst uit te leveren en gewonnen te geven? Op de eerste manier kom je heel veel over de tekst aan de weet: opbouw en achtergrond, literair genre, verschillende lagen in de tekst, enz. Je stelt jezelf kritisch op tegenover de tekst. Je objectiveret het bijbelwoord. Je kunt ook de tekst jou laten overmeesteren, jezelf openen voor de werking van de tekst, het Woord *subject* laten worden. Dat is bijvoorbeeld de praktijk van de 'woestijnvaders' van de 3^e tot de 7^e eeuw in Egypte, Palestina en Syrië, en van allen die in hun spoor de *lectio divina*, de *goddelijke* of *geestelijke* lezing beoefenen. De eerste manier van lezen, ontledend, objectiverend, op de wijze van het historisch-kritisch bijbelonderzoek, geldt als wetenschappelijk. De tweede leeswijze geldt hoogstens als 'stichtelijk', om niet te zeggen 'subjectivistisch'. Er zullen weinig theologen, exegeten en predikers zijn die niet op de een of andere wijze gebruik maken van de resultaten van het historisch-kritisch bijbelonderzoek. We zijn daardoor heel wat aan de weet gekomen, waar we onze winst mee kunnen doen. Maar als ik eerbied heb voor het geheel eigen karakter van de Schriften, als voor mij 'openbaring' en 'inspiratie' geen achterhaalde begrippen zijn, zal ik mij willen onderwerpen aan de werking van het Woord. En dat is ook wat de bedoeling en de leeswijze van de woestijnvaders was: door het 'herkauwen' van het bijbelwoord de tekst in je laten werken. Jezelf door die tekst laten overmeesteren, zelf object worden van een goddelijk Subject. Wim Reedijk kreeg vanuit zijn praktijk als predikant, als *dienaar van het Woord*, behoefte aan een andere manier van lezen, dan die hem in het historisch-kritisch bijbelonderzoek was bijgebracht. Die behoefte was de aanleiding tot een gedegen onderzoek van de *lectio divina*, dat resulteerde in de dissertatie *Zuiver Lezen*, waarmee hij op 18 september 2003 aan de Vrije Universiteit de doctorsgraad behaalde.

Reedijk bestudeerde de *Collationes* (leergesprekken) van Johannes Cassianus (365?-430?), die jarenlang het kluizenaarsbestaan van de woestijnvaders heeft gedeeld. Voor zijn onderzoek vertaalde en becommentarieerde hij *Collatio XIV*, waarin een leergesprek is vastgelegd tussen een van de woestijnvaders in Egypte, abt Nesteros, en de jonge Cassianus. Centraal daarin staat de relatie tussen *lezen* en *leven*. De centrale gedachte van de *lectio divina* is, dat de betekenis van een bijbeltekst altijd samenhangt met wie de lezer is, dus staat of valt met de persoon van de lezer: *alleen wie zuiver leven kunnen zuiver lezen*. Ik moet me aan de tekst willen uitleveren, hem door herhaling – *ruminatio* oftewel *herkauwen* – heel diep in mij laten doordringen om mijn bestaan daardoor te laten zuiveren. De edele wijn van het Woord kan alleen maar rijpen in een zuivere kruik. Als de kruik vuil is zal de kostbare wijn daarin bederven. Een onzuivere ziel kan geen geestelijke kennis verwerven. Is dit niet onwetenschappelijk en opent het niet de deur voor een grenzeloos subjectivisme? Reedijk meent van niet. De meesters van de *lectio divina* gaan wel degelijk methodisch te werk om daarmee de ruimte voor allerlei hoogst persoonlijke invallen en meningen zoveel mogelijk te beperken. De resultaten van de lezing worden ook getoetst binnen de gemeenschap, waarin de tekst wordt doorgegeven. Er zijn ook leraren, zoals abt Nesteros en Cassianus zelf, die hun leerlingen begeleiden in hun omgang met de Schrift. En daarmee voldoet de *lectio divina* volgens Reedijk ook aan de wetenschappelijke criteria van openbaarheid en toetsing. Het is op zijn minst intrigerend dat de leeswijze van kerkvaders en monniken, de *lectio*, die ook vandaag nog wordt beoefend door hen, die zich door de Schrift willen laten gezeggen en omvormen, door de auteur op dit niveau is getild. De bijbelse hermeneutiek kan dunkt me om de bijdrage van Reedijk niet heen en zal zich grondig rekenschap moeten geven van deze oproep tot *zuiver lezen*. En ieder, die zich wil oefenen in de *lectio divina* en wellicht ook anderen daarin mag begeleiden,

vindt in dit boek zeker waardevolle aanwijzingen.

Zowel de wetenschap van de hermeneutiek als de praktijk van de geestelijke lezing zijn gediend met de studie van Reedijk.

drs. J. Vogel (emeritus-predikant van de Chr.Geref.Kerk te Eindhoven)

Zij zijn de kerk van vandaag; als je visie voor tieners en kerkelijk tienerwerk nodig hebt. *drs. Judith van Hoof-Borst, Colomba Oegstgeest 2003, 144 blz., €16,80*

Ook in de katholieke wereld is het één en ander in beweging op het gebied van jeugdwerk. Judith van Hoof van de Katholieke Charismatische Vernieuwing schreef er een enthousiast boekje over met als doel parochies te inspireren. Binnen de KCV zijn de laatste zeven jaar goede ervaringen opgedaan met zgn. vormselweekenden, kampen en het eigen festival 4U. Vanuit deze ervaringen pleit van Hoof voor het kerygmatisch model op een geïnculturaliseerde manier gebracht. Het kerygmatisch model betekent eerst de basis van het evangelie uitleggen (pre-catechese), daarna pas verdere geloofsvorming. Zij zet dit af tegen het Emmaus-model (met de jongere oplopen waarbij de vraag van de jongere het uitgangspunt is) en het catechese-model (waarbij de jongere van alles over het geloof leert, echter zonder eerst 'ja' gezegd te hebben tegen God). Dit principe lijkt me prima, maar het is jammer dat Judith de sterke en zwakke kanten van de andere modellen en vooral de theologische achtergrond van de drie modellen niet duidelijk uitwerkt. Ook lijkt het hele kerygma in één weekend me mager en is het niet duidelijk wat het effect is bij verschillende leeftijdsgroepen (vormselweekenden voor 12/13 jarigen, kampen voor 11-18 jarigen). En wat als jongeren na dit weekend niet tot geloof komen?

Inculturatie van het evangelie: net als zendingen moeten jeugdwerkers rekening houden met de cultuur van degenen aan wie zij het evangelie brengen. Dit belangrijke principe in jeugdwerk wordt terecht

benadrukt, diverse opdrachten moeten de lezer helpen er handen en voeten aan te geven. Helaas is er slechts een enkel voorbeeld uit het werk van de KCV en zal de gemiddelde tienerleider blijven zitten met de vraag 'maar hoe doe je dit nu'.

Naast deze hoofditens passeren nog vele zaken de revue: kenmerken van de huidige generatie, de psychosociale ontwikkeling van tieners, het belang van een goede band van leiders met tieners, mentoraat, het belang van plaatselijke tiengroepen naast kampen en 4U, visie en beleid, etc. Regelmatig citeert van Hoof de paus uit de encycliek *Redemptoris Missio*. Door het hele boek staan kadertjes met voorbeelden uit de praktijk. In de tekst wordt verwezen naar opdrachten die aan het eind van ieder hoofdstuk te vinden zijn (soms met 'de goede antwoorden').

Na het lezen van *Zij zijn de kerk van vandaag* heb ik een dubbel gevoel: enerzijds vind ik het prachtig wat er vanuit de KCV gebeurt in de katholieke kerk en ben ik het grotendeels eens met het pleidooi dat van Hoof in haar boek voert. Anderzijds komt het boek soms chaotisch op mij over en worden erg veel dingen genoemd maar niet echt goed uitgewerkt. Ook storend vind ik dat de lezer de ene keer met *jij* en de andere keer met *u* wordt aangesproken. Eén van de dingen die wat mij betreft beter uitgewerkt hadden mogen worden, is de invloed van het *charismatische* element van de KCV in het jeugdwerk en de plaats daarvan binnen de rk-kerk. Het doel van het boek is dan ook niet theologisch, van Hoof wil 'gewone' parochianen visie geven voor jeugdwerk en ik hoop dat zij dit zal bereiken.

Sabine van der Heijden (docent christelijk jeugdwerk aan de Wittenberg en de Evangelisch Theologische Hogeschool Veenendaal)

De Waarheid delen in Liefde. Hoe christenen kunnen omgaan met andersgelovigen. *Ajith Fernando, Medema Vaassen 2003, 328 blz., €19,95*

Een nieuw boek van de SriLankese theoloog Ajith Fernando. Fernando is sinds

jaren directeur van Youth for Christ in Sri Lanka en geeft les aan een theologische opleiding. Hij is een evangelist in hart en nieren, dat is te merken op iedere bladzijde van dit boek, dat je een gepassioneerde apologie van de uniciteit van Christus zou kunnen noemen. Fernando zegt zelf: 'Dit boek is niet bedoeld als een baanbrekend theologisch werk (p. 17)'. Het is gericht op leken en kerkelijk werkers, mensen die zich praktisch inzetten voor evangelisatie over cultuurgrenzen heen. Het boeiende van dit boek zit dan ook niet zozeer in de theologie, maar in de ervaringswijsheid die eruit spreekt. En er valt veel te ervaren in een samenleving die in religieus opzicht zo complex is als de Srilankese. Er is geloof, moed en nederigheid voor nodig om daar 'in liefde' de waarheid van de unieke Heer en de noodzaak van het geloof in Hem hoog te houden. Fernando overtuigt en inspireert het meest als hij het daarover mag hebben. En daar heeft hij het over in met name het eerste deel van dit boek, dat mij eerlijk gezegd het meest boeide: daar waar het gaat over de 'woede' van Paulus over de afgoden, gepaard aan het respect en de liefde voor mensen; over vriendschap en nederigheid in het communiceren van het evangelie; over de noodzaak ons in te leven in andere religies om de anderen daar te ontmoeten waar ze op hun best zijn, en niet daar waar ze zwak zijn; over persoonlijk nederig zijn en tegelijk heel trots op het evangelie.

In het tweede deel wordt mijns inziens veel te veel overhoop gehaald. Een groot aantal religies en levensbeschouwingen gaan in vogelvlucht voorbij en het is onmogelijk om in een paar pennestroken echt recht te doen aan die enorme diversiteit van godsbeelden, toekomstverwachtingen, heilsideologieën en wat er allemaal nog meer te koop is op de markt van geloven. Hier worden de leuke dingen vooral tussen de regels door gezegd: bijvoorbeeld over bekering en het omgaan met de oorspronkelijke cultuur (p. 234). In het slothoofdstuk, getiteld 'Mensen die het evangelie niet hebben gehoord' signaleert Fernando, zelf overtuigd 'exclusivist' dat het aantal evangelicale theolo-

gen dat een bepaalde vorm van inclusivisme aanhangt, toeneemt. Hij gaat dan in discussie met o.a. Pinnock. Echt spannend wordt het daar niet. De kracht van dit boek zit vooral in de onbevangenheid waarmee in de weerbarstige praktijk van de Srilankese samenleving met haar grote politieke spanningen en toenemende interreligieuze conflicten een pleidooi gevoerd wordt voor evangelisatie als zaak van eeuwig gewicht. Het boek is geschreven, volgens het voorwoord van Edward de Kam, door iemand die met zijn beide voeten in de modder staat, en die er steeds voor blijft kiezen om het evangelie te leven te midden van zijn medeburgers in Sri Lanka, vaak in armoedige levensomstandigheden. Vragen naar de diakonale kant van het evangelie van het Koninkrijk mogen best gesteld worden, maar bedenk dan eerst wie het zegt.

drs. Nelly van Kampen-Boot

Mini-handboek voor de ouderling. Wegwijzer voor ouderling en pastoraal medewerker. *Gerben Heitink en Arie Romein, Kok Kampen 2003, 80 blz., € 7,95*

Een gids vooral voor haar/hem die voor de beslissing staat om het ouderlingenambt of de benoeming tot pastoraal medewerker al of niet te aanvaarden. Als scholing en informatiebron vooraf. Maar ook voor veel functionerende ouderlingen c.s. Het boekje beschrijft onder andere hoe het ouderlingenambt is ontstaan, wat het inhoudt en voor welke situaties je kan komen te staan. Aan de orde komen verder ook zaken als het (mede) voeren van beleid, het leiding geven aan de gemeente en een blik op de kerkelijke organisatie, zoals kerkenraad, classes en synode. Het constateert dat begrippen als 'vermaan', 'tucht' en 'opzicht' niet hebben afgedaan, maar dienen tot 'behoud van een broeder of zuster.' Het gaat er om 'dat men bereid moet zijn met hem of haar twee mijlen te gaan.' Heel praktisch vind ik de hoofdstukken over het opbouwen van relaties, hoe om te gaan met mensen

die op 'andere' wijze bij de kerk betrokken zijn, huisbezoek en groothuisbezoek. De aspirant-ouderling zal met name ook geïnteresseerd zijn in de onderwerpen ouderling van dienst en het consistoriegebied. En ondersteuning zal de ambtsdrager stellig vinden in 'Het verwerken van ervaringen' en 'Geestelijke begeleiding'. Aan het slot worden vier typen van geloofsbeleving beschreven. De auteurs wijzen er op dat: 'Het van belang is in te zien dat alle vier typen hun wortels hebben in het Evangelie'.

Was er, toen ik 40 jaar geleden tot ouderling werd gekozen, ook maar zo'n geschrift geweest!

Paul Voshol (was jarenlang ouderling in de hervormde gemeente te Pijnacker)

Op weg naar heelheid in Christus; Een reisgids voor veertig dagen. *Signa Bodishbaugh, Coconut Almere 2003, 304 blz., € 19,90*

Het boek 'Op weg naar heelheid in Christus' van Signa Bodishbaugh wil de lezer veertig dagen meenemen op een reis waarin we ons bezinnen op innerlijke heelheid. Het boek wil zo het gedachtegoed van Leanne Payne toegankelijk maken voor haar lezers. Dit gedachtegoed wordt daarom verdeeld in veertig stapjes. Signa ziet haar boek vooral als een werkboek dat een bepaald effect beoogt. Ze bidt in haar introductie dat God Zijn genezende gave door dit boek schenkt. Het is duidelijk dat we elk boek vanuit verschillende gezichtspunten kunnen beoordelen. Ook dit boek. Daarom wil ik letten op vier gezichtspunten. 1. Is het lezersvriendelijk? 2. Is het geslaagd als poging om het gedachtegoed van Leanne Payne toegankelijk te maken? 3. Brengt het de lezer tot bezinning ten aanzien van heelheid? 4. En is het een reisgids die mensen daadwerkelijk tot innerlijke heelheid leidt? Om met het eerste te beginnen: ik denk dat mevr. Bodishbaugh erin geslaagd is om een prettig leesbaar boek te schrijven voor een breed publiek. Zij maakt het haar lezer veel gemakkelijker dan haar inspirator Leanne Payne. Voor mijn gevoel is het

soms zelfs wat kinderachtig. Daarbij noem ik bij voorbeeld de instructies voor de veertigdaagse reis. En eerlijk gezegd vind ik de omslag een mislukking, maar dat terzijde. Ook wat het tweede punt betreft is volgens mij de poging geslaagd. Het gedachtegoed van Leanne Payne wordt in dit boek toegankelijk gemaakt. De meeste van Leannes boeken hebben een polemische inslag, terwijl Signa duidelijk voor een pastorale opzet kiest. Leanne heeft vaak veel woorden nodig om het belang van het praktiseren van Gods aanwezigheid duidelijk te maken. Signa kiest voor een werkboek. Als het om praktiseren gaat is een werkboek altijd handig. Het derde punt is de vraag of het de lezer tot bezinning brengt ten aanzien van innerlijke heelheid. Als ik me verplaats in mensen die nauwelijks bekend zijn met het gedachtegoed van Leanne Payne zal het boek van Signa gemakkelijk leiden tot dieper inzicht in jezelf met betrekking tot innerlijke heelheid. Juist omdat Signa heel concreet haar lezer brengt tot die punten die om bezinning vragen. En daarmee kom ik tot het laatste niveau van beoordeling. Brengt deze reisgids daadwerkelijk mensen tot innerlijke heelheid? Ik kan me voorstellen dat het mensen aanzet tot bezinning, maar als lezers echt te maken hebben met diepgaande problemen dan zal dit boek, vrees ik, niet geven wat het suggereert. De schrijfster geeft zelf allerlei voorbeelden van mensen die meer nodig hadden dan voorgeschreven werkinstructies. En op blz. 209 geeft ze het advies om een vertrouwde gebedsvriend, predikant, therapeut of hulpverlener te vragen om innerlijke pijn onder ogen te zien. Dit laatste is misschien ook de beste manier om met dit boek om te gaan. Een combinatie van lezen en begeleiden. Overigens, wie echt de opdrachten van dit boek serieus neemt, zal merken dat dit meer vraagt dan even een boek lezen. Het kost tijd en emotionele energie. En zeker als zaken boven komen die meer aandacht nodig hebben, is de aanwezigheid van een geofende pastor onontbeerlijk. Ik kan me voorstellen dat dit boek zich leent voor groepjes van vier tot zeven personen, die onder leiding van een pastor stapsgewijs

de hoofdstukken doornemen. Zaken die meer aandacht nodig hebben kunnen dan in een meer persoonlijke sfeer uitgediept worden, terwijl het groepsproces ongestoord door kan gaan. Al met al, je hoeft niet zo achter dit boek te staan dat je voor elke zin je hand in het vuur zou moeten steken. Maar duidelijk is wel dat dit boek mogelijkheden heeft die zijn pretentie benaderen. Signa Bodishbaugh is reëel genoeg om te wijzen op hulp van anderen. Naar mijn smaak had dat bij de introductie al genoemd moeten worden, maar die kritiek kan op meer boeken geuit worden. Al met al een bruikbaar boek om kennis te nemen van het gedachtegoed van Leanne Payne.

drs. G. Vrooland (Ned.-Gereformeerd predikant te Sliedrecht)

Waarom ik blijf; Gedachten over geloof, theologie en wetenschap. *dr. A. v. d. Beukel, Ten Have Baarn 2003, 176 blz., € 14,90*

Een bundeling van korte en langere toespraken en artikelen van deze bekende emeritus natuurkundige. Deels behelst het boek een herhaling van zetten, hetgeen niet verrassend is als bedacht wordt dat Van den Beukel op grond van zijn eerdere publicaties uitgenodigd werd om te spreken of een artikel te schrijven.

Lezenswaardig blijven ze, omdat iets meer vanuit een specifieke maatschappelijke focus geschreven of gesproken wordt. Onder andere waren de millennium-wisseling, het begrip 'kwaliteit' of bijbelgetrouwheid aanleiding om soms scherp, soms ironisch, na te denken over ontwikkelingen in wetenschap en samenleving. De titel van de bundel is ontleend aan een artikel dat geschreven werd voor Trouw, in een door die krant samengestelde serie. Van den Beukel beschrijft daarin mooi hoe christen-zijn én kerklid-zijn bij elkaar horen. Zijn meer persoonlijke beschrijving van verschil in de kern van het geloof tussen zijn vader en die van hemzelf zullen herkenbaar zijn voor veel lezers.

Het eerste (en langste) artikel 'Een leek in

theologenland' bespreekt de wetenschappelijkheid van vertogen van Kuitert, Den Heyer en anderen. Van den Beukel waardeert Kuitert voor de openingen die hij bewerkte in het gesloten gereformeerde bolwerk. Als wetenschapper heeft hij echter weinig goede woorden over voor de kwaliteit van de redeneringen in zijn latere werk. Hij bepleit daarom voor de theologie een zelfde vorm van wetenschappelijke screening vóór publicatie als bijvoorbeeld in de natuurkunde geldt. Dat biedt ruimte voor een nauwkeurige wetenschappelijke discussie, voordat de kerk zich het hoofd op hol laat brengen. Over de wetenschappelijke kwaliteiten van Den Heyer is hij veelzeggend kort. De eisen die Van den Beukel stelt aan de wetenschappelijkheid van de theologie lijken me terecht. Ik denk dat zijn aan andere wetenschappen ontleend voorstel ook prima past bij de theologie: eerst artikelen in vaktijdschriften, gescreend door peer-readers; dan de discussie binnen de wetenschappelijke discipline; dan pas een boek om veel lezers met nieuwe inzichten te bereiken. Niet andersom, zodat velen op grond van inconsistente redeneringen die in prachtige zinnen gevat zijn, vreemde geloofsvoorstellingen ontwikkelen. Zijn pleidooi voor wetenschappelijkheid vindt overigens, naar mijn indruk, al op veel plaatsen gehoor. De ruimte die ontstond kan daarom gevuld worden met degelijke theologie, ook al zou die wel eens wat minder orthodox kunnen zijn dan de bestrijders van Kuitert en Den Heyer wensten.

Douwe Visser (student theologie)

De boodschap van Openbaring, *Michael Wilcock, Novapres Hoenderloo 2002, 254 blz., € 15,90*

De boodschap van de bergrede, *John Stott, Novapres Hoenderloo 2003, 269 blz., € 15,90*

Naast het eveneens in dit nummer van *Soteria* uitgebreid besproken *De boodschap van Jesaja*, verschenen in de serie *De Bijbel spreekt vandaag* nog twee titels. In totaal

komt de serie daarmee al op tien delen. Overigens zijn er bij IVP, die de serie oorspronkelijk uitbrengt onder de titel *The Bible Speaks Today*, al veel meer delen verschenen (en verschijnen er nog steeds). Dat belooft nog wat voor de toekomst. Beide boeken zijn een aanwinst voor mensen die ervan houden zich stevig te verdiepen in een bijbelboek, zonder al te diep in te gaan op theologische hete hangijzers. Natuurlijk zijn zowel over de Bergrede als over het boek Openbaring al heel veel andere commentaren verschenen, boeken die vaak ook wel dieper graven, maar voor niet-theologen die graag een bijbelboek grondig willen doornemen, bieden beide boeken een prima start. Waarvoor ze ook heel goed kunnen dienen, is als basisboek voor bijbelstudiegroepen. Achterin beide delen staat een handige, zeer bruikbare handleiding voor de kring-leider.

De bijbelboeken worden stapsgewijs (bij de Bergrede meestal per pericoop of aantal verzen, bij Openbaring meer per 'cluster') doorgewerkt en uitgediept. Vooral het boek over Openbaring vond ik verrassend en zeer behulpzaam om nu eens wat meer uit de bijbeltekst te halen dan je bij alleen maar doorlezen zou doen. De gemiddelde bijbellezer is vaak vooral bekend met de eerste hoofdstukken van dat boek en het eindvisioen ('Zie, Ik sta aan de deur en Ik klop'; 'En Hij zal alle tranen van hun ogen afwissen'). Het boek is daarom ook zeer geschikt als hulp bij de stille tijd. Het boekje van Stott sprak me wat dat betreft wat minder aan, misschien ook omdat de tekst van de Bergrede al in zoveel populair-theologische of meditatieve boeken behandeld is. Hoewel ik het zeker geen slecht boek vond, integendeel, las ik er niet veel nieuws in.

Wat me bij beide boeken wel opviel was dat het vertalingen zijn van boeken die oorspronkelijk al in de '70-er jaren verschenen (bij minstens een aantal van de andere delen is dat ook het geval). Sommige passages doen daarom wat gedateerd aan. John Stott voert bijvoorbeeld de protesten tegen de Vietnam-oorlog op als voorbeeld van de 'tegencultuur', waar tegenover hij de 'christelijke

tegencultuur' van de Bergrede stelt (blz. 13/14). Tja, de Bijbel zelf is natuurlijk nog heel wat ouder, maar bij een commentaar dat in 2003 verschijnt, verwacht je toch wat anders. Desondanks vind ik beide boeken (en de hele serie) heel waardevol, waarbij *De boodschap van Openbaring* me wat meer aansprak dan *De boodschap van de Bergrede*.

Tineke Visser

Zoals het hart verlangt. Preken over de Psalmen. Aurelius Augustinus, vertaald en ingeleid door Martijn Schrama, Wim Sleddens en Hugo de Lil, Meinema Zoetermeer 2003, 192 blz., € 18,50

Mijn ziel keert zich stil tot God. Meditatie bij de Psalmen. Dietrich Bonhoeffer, Ten Have Have 2002, 142 blz., € 19,90

Pastorale. Psalm 23 in bijbel en liturgie verwoord en uitgebeeld. Niek Schuman, Meinema Zoetermeer 2002, 204 blz., € 18,50

Tegen David aan praten. Gepeins bij Psalmen. Willem Barnard, Meinema Zoetermeer 2003, 176 blz., € 15,90

Ik heb het eerder en elders beweerd: zonder de dagelijkse 'vitaminen' van de Psalmen, verdort mijn (ons?!) geestelijk leven. De rijkdom die ligt opgetast in deze schat van 150 verzen, is onuitputtelijk. Vanaf het vroegste begin van de christelijke kerk hebben ze een grote rol gespeeld als het voornaamste gezang- en gebedenboek van de kerk. Augustinus werd al in de tijd van zijn bekering 'verliefd' op de Psalmen. Samen met bisschop Aurelius van Carthago introduceerde hij in de kerk van Noord-Afrika naast het bidden ook het zingen van de Psalmen. Zelf kende hij – zoals alle monniken van zijn tijd – alle Psalmen van buiten. Er zijn in de tijd van de kerkvaders talrijke commentaren op afzonderlijke Psalmen geschreven, maar Augustinus' *Enarrationes* zijn het enige nog bestaande commentaar uit die tijd dat alle Psalmen behandelt. In de bekende serie *Sleutelteksten in godsdienst en theologie* verschijnen nu als deel 24 voor het eerst in Nederlandse vertaling een aantal van deze *Enarrationes* en wel de Psalmen 1, 38,

39, 42, 63, 85 en 90. Een uitvoerig woord vooraf praat ons bij over de context waarin ze zijn ontstaan en de wijze waarop Augustinus werkte. De uitleg is sterk christocentrisch en geheel en al gericht op het wekken van verlangen naar God. Verlangen naar God is voor Augustinus hetzelfde als je hart heiligen. Ik vind het van uitermate groot belang dat ook deze wijze van omgang met de Psalmen nu in onze taal toegankelijk wordt en mag slechts hopen dat nog vele vertalingen zullen volgen.

Ook van Dietrich Bonhoeffer kan gezegd worden dat hij 'leefde met de Psalmen'. Ik hoef slechts te verwijzen naar zijn prachtige boekje *Bidden met de Psalmen* (Leiden 1995). Met de heruitgave van Bethge's biografie over Bonhoeffer wordt veel werk van hem (her)uitgegeven, waaronder ook deze bundel meditaties bij de Psalmen. Het zijn preken en meditaties uit de jaren 1926-44. Als lezer van ná 40-45 treft je de profetische kracht van de jonge theologie-student (de eerste preek over Ps. 127 houdt hij als 20-jarige derdejaars student theologie!) en pastor. In zijn preek over Ps. 127 spreekt hij op 20 mei 1926(!) over 'familie, volk, staat, vereniging en niet te vergeten de vorming van onze eigen "persoonlijkheid"', als over 'de afgoden waar wij om dansen'. De woorden 'als de Here het huis niet bouwt' gaan 'als een oordeel over alle tijden van opbouw en bezit waar mensen bouwen en niet de Heer'. Prachtig ook is de preek over Psalm 62 in de Duitstalige gemeente te Barcelona in 1928 over stil zijn voor God als het inademen van Gods wil. Dat vereist ook inspanning en oefening: 'Wij hebben iedere dag moed nodig om ons met Gods Woord in te laten en ons hierdoor te laten richten'. Uiteraard zouden we ook Origenes, Luther en Calvijn over de Psalmen aan het woord kunnen laten en nog vele anderen. Ik zei al dat de Psalmen door de hele kerk-geschiedenis heen van betekenis zijn geweest. Dit betekent dat er ook over de uitleggingsgeschiedenis van Psalmen veel te zeggen en te leren is. Niek Schuman doet dit in zijn fijnzinnige boekje *Pastorale*, dat een overzicht geeft van de uitleg van 'de nachtegaal onder de Psalmen', Psalm 23.

Niet alleen in woorden, maar ook in beelden; het boek bevat o.a. 16 prachtige kleurenpagina's (en dat voor deze prijs!) met afbeeldingen in catacomben, op sarcofagen en mozaïeken, houtsnijwerk, beeldhouwwerk en schilderijen. Verder een schat aan gegevens betreffende de structuur en de betekenis van de Psalm door de (uitleg)geschiedenis heen. Willem Barnard geeft in de titel van zijn boek *Tegen David aanpraten. Gepeins bij Psalmen* al de eigenzinnige wijze aan waarop hij door de eerste 41 Psalmen heen wandelt. Hij legt in zijn *Woord Vooraf* uit dat hij gewoon over nieuw begonnen is deze Psalmen zo onbevangen mogelijk met grote 'Schriftgierigheid' (naar analogie van *nieuwsgierigheid*) te lezen, zonder 'deskundigheid' behalve 'enige kennis van het Hebreeuws'. Hij is een beetje benauwd geworden voor een wetenschappelijkheid die 'de tekst plaveit met een laag wetenswaardigheden waardoor men niet meer met zijn blote voeten de grond voelt', want 'dat voelt als het kussen van een geliefde door een sluier heen'. Dat de Psalmen voor Barnard inderdaad als een geliefde zijn, blijkt uit elke bladzijde van dit boek. Hij 'leest de Psalmen, sputtert tegen, herleest ze en raakt in hun ban'. Dat doet hij niet zozeer als theoloog, maar veeleer als mens, als twijfelende gelovige en vooral als dichter, als liefhebber van het w(W)oord. Vandaar dat dit boek ook aan de lezer doet wat de Psalmen aan de auteur doen: verrassen, verbijsteren, irriteren en bovenal fascineren en boeien. Stellig is Barnard ook over het belang van het letten op de *volgorde* van de Psalmen, omdat ze z.i. zó bewust 'op een rij' zijn gezet dat dit volop meespeelt in de uitleg. Hij geeft daar zelf diverse overtuigende voorbeelden van. Gewoon gaan lezen dus, méélezen met Barnard, met Bonhoeffer, met Augustinus en met zovele anderen en bovenal met David en Asaf en Mozes zelf, elk woord 'oprapend als manna in de woestijn' (dit beeld is uiteraard van Barnard!), en het omkerend, kantelend, tastend en proevend 'te voorschijn beminnen'.

Teun van der Leer

Wij ontvoingen en komen mogelijk terug op:

Evangelische leefgemeenschappen (serie Wegwijs), *Gijs van den Brink, Wim Dorsman en Henk Minnema, Kok Kampen,*

119 blz., € 12,90

Wat je zegt, ben je zelf; Identiteit en christelijke organisaties, *Govert Buijs e.a., Boekencentrum Zoetermeer i.s.m. ICS/De Vuurbaak Barneveld i.s.m. GSEv, 176 blz., € 10,90*

De rotsvaste fundering van Sion; Een exegetisch onderzoek naar het Sionswoord van jesaja 28,16, *dr. J. Dekker, Boekencentrum Zoetermeer, 328 blz., € 27,50*

Barth Cantates, *Maarten den Dulk, Meinema Zoetermeer, 104 blz., € 12,00*

Towards an Intercultural Theology; Essays in honour of J.A.B. Jongeneel, *Martha Frederiks, Meindert Dijkstra en Anton Houtepen (red.) Meinema Zoetermeer, 214 blz., € 30,00*

Geliefde of gevangene; Christenen denken na over vrouwen en de islam, *Ida Glasser en Napoleon John, Buijten & Schipperheijn Amsterdam, 240 blz., € 17,50*

De verdwijning der engelen uit kerk en theologie; Engelen. Oude voorstellingen en nieuwe ervaringen, *dr. L.F. de Graaff, Boekencentrum Zoetermeer, 252 blz., € 22,50*

Na de Alphacursus, *Michael Green, Kok Kampen, 218 blz., € 19,90*

Hoop op God; Eschatologische verwachting, *dr. Jan Hoek, Boekencentrum Zoetermeer, 344 blz., € 24,90*

Hart voor de stad; Een praktisch-theologische studie naar kansen voor kerk-zijn in een stedelijke samenleving, *Peter v.d. Kamp, Kok Kampen, 352 blz., € 29,90*

History and theology of Korean Pentecostalism: Sunbogeum (Pure Gospel) Pentecostalism. An attempt to research the history of the largest congregation in church history and the theology of its pastor Yonggi Cho, *Ig-Jin Kim, Boekencentrum Zoetermeer, 376 blz., € 29,90*

Episcopus Oecumenicus; Bouwstenen voor een theologie van het bisschopsambt in een verenigde reformatorische

kerk, *J. Kronenburg, Meinema Zoetermeer, 587 blz., € 49,90*

Gebedsleven; Hoe uw persoonlijkheid uw gebed beïnvloedt, *Pablo Martínez, Novapres Apeldoorn, 192 blz., € 9,90*

Christus kennen, *Alister McGrath, Kok Kampen, 243 blz., € 19,90*

Schape in wolfskleren; Hoe 'overdracht' van onverwerkte emoties relaties kan beschadigen, *Valerie J. McIntyre, Navigator Boeken Driebergen, 153 blz., € 14,90*

The Rise of Evangelicalism; The age of Edwards, Whitefield and the Wesleys, *Mark A. Noll, IVP/ Apollos Leicester 2004, 316 blz., £ 16,99*

Actief en afhankelijk; Een praktijktheorie voor leiderschap in kerkelijke gemeenten, *Albert J. Rimmelzwaal, Eburon Delft, 312 blz., € 29,50*

Whose Religion is Christianity? The Gospel beyond the West, *Lamin Sanneh, Eerdmans Grand Rapids, 138 blz., \$ 12,00*
Heroriëntatie in de Theologie (tevens GTT 2003/4), *Wessel Stoker en Henk C. V.d. Sar (red.), Kok Kampen, 102 blz., € 10,-*

Preken van Henk Berkhof; Twaalf preken, gehouden door prof. Dr. H. Berkhof in de Haagse Kloosterkerk in de jaren 1982-1989, *dr. A.B. Vaandrager, Meinema Zoetermeer, 136 blz., € 14,90*

Kerk als water; Pleidooi voor een vloeibare manier van kerk-zijn, *Pete Ward, Kok Kampen, 126 blz., € 13,50*

Heel je ziel en zaligheid; Worden als Jezus, *Dallas Willard, Coconut Almere, 248 blz., € 17,90*

Het geheim van het lege midden; Over de identiteit van het westers christendom, *Theo Witvliet, Meinema Zoetermeer, 178 blz., € 16,90*

Geneest de zieken! Over de bijbelse leer van ziekte, genezing en bevrijding. *Willem J. Ourweneel, Medema Vaassen 2003, 430 blz., € 19,95*

Zal God mij genezen? Over ziekte, geloof en gebed. *Ron Dunn, Gideon Hoornaar 2004, 230 blz., € 15,50*